

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gamze KAYA

Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat ALAKEL

OCAK 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Gamze KAYA (177207016)

Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Bu tez/....../.... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Doç.Dr. Murat ALAKEL	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof.Dr. Kaya BAYRAKTAR	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Türkiye-Afganistan İlişkileri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 117 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 13/12/2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen iThenticate intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI	:GAMZE KAYA
Öğrenci Numarası	:177207016
Ana Bilim Dalı	:Uluslararası ilişkiler
Programı	:Uluslararası ilişkiler
Türü	: () Proje () Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Danışman
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Osmanlı Devletinden itibaren ortak sınırı sahip olmasa da kardeş, dost ülke olarak tanımladığı, ilişkilerinin her daim samimi olduğu Orta Asya ülkesi Afganistan olmuştur. Afganistan'ın Türkiye için özel bir öneme sahip olması Türkiye'nin stratejik derinliği bağlamında Afganistan ile güçlü tarihi bağlarının bulunmasıdır. Türkiye'nin Afganistan'a yönelik izlediği politika diğer Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinden farklı kendine has özellikleri bünyesinde barındıran bir özel ilişki türüdür.

Osmanlı Devleti döneminde işbirliği anlamında bir ortaklıktan söz etmek mümkün olmasa da Afganistan liderleri tarafından rol model olarak alınmış, ilişkiler dostane şekilde gelişmiştir. Atatürk döneminde ilişkiler restore edilmiş Afganistan uluslararası alanda desteklenmiştir. Soğuk savaş döneminde iki ülkenin farklı politikalar izlemesi ilişkilerde durgunluk dönemine girilmesine neden olmuştur. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin özel konumu Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Bu tezin ana konusu Türkiye Afganistan arasındaki politik, ekonomik, sosyal ilişkileri tarihi arka plana değinerek kronolojik şekilde incelemek ve açıklamaktır. Tez konusu olarak Türkiye Afganistan ilişkilerinin tercih edilmesinde uluslararası ilişkiler alanında iki ülke ilişkilerinin kendine has özel bir ilişki türü olduğunu gösteren çalışmaların eksik olması yatmaktadır. Afganistan bulunduğu konum itibarıyla jeostratejik açıdan Orta Asya'ya açılan kapı, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerimizin kesiştiği hassas ülkedir.

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında her türlü desteğini sunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Murat Alakel'e, çalışmalarım boyunca maddi ve manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme sonsuz teşekkürler ederim.

GAMZE KAYA

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
HARİTA LİSTESİ.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR	vii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ HAKKINDA TEORİK TARTIŞMALAR

1.1. Genel Teorik Çerçeve	3
1.1.1. Neden Sosyal İnşacı Yaklaşım ?	3
1.1.2. Neden İngiliz Okulu Yaklaşımı ?	7
1.1.3. Neden Bölgesel Güvenlik Kompleksi Yaklaşımı?	14
1.2. Jeopolitik Teorilerde Afganistan.....	17
1.2.1. Jeopolitik Teorilerde Afganistan'ın Yeri.....	19
1.2.2. Afganistan Jeopolitiği Nedir? / Afganistan Jeopolitiğini Oluşturan Dinamikler	26
1.2.3. Afganistan'ın Jeopolitik Dönemleri	27
1.2.3.1. Tarihi arka plan ve Anglo-Afgan savaşları	27
1.2.3.2. Tampon Bölge Yaratımı: 'Büyük Oyun'	29
1.2.3.2.1. 1. Aşama: Rusların Kafkaslarda ilerlemesi.....	31
1.2.3.2.2. Aşama: Almanya'nın Doğu Özlemi	35
1.2.3.2.3. 3.Aşama: 1917 Rus Devrimi.....	36
1.2.3.3. Soğuk Savaş Direnişi	38
1.2.3.4. Sovyetlerin Dağılmasının Afganistan'da İç Savaşa Yansıması	42
1.2.3.4.1. Taliban' nın Yükselişi.....	43
1.2.3.5. Soğuk Savaş sonrası Afganistan ve 9/11 Savaşı değişen jeopolitik ..	48
1.2.3.6. Küresel Cihad Kavramı ve Usame Bin Ladin.....	48

BÖLÜM II

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİNİN GELENEKSEL PARAMETRELERİ

2.1. Osmanlı Jeopolitiğinde Afganistan.....	54
2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hindistan'ına Açılan Kapı Afganistan	58
2.3. Cemal ve Enver Paşa'nın Afganistan'daki Faaliyetleri	60
2.4. Atatürk Dönemi Afganistan Jeopolitiğinin Restorasyonu	63
2.4.1. Kurtuluş Savaşı Yılları Bölge Merkezli Dış Politika Ve Emperyalizme Karşı İşbirliği	63
2.4.2. Kurtuluş Savaşı Sonrası İlişkiler (Lider Ağırlıklı Dönem) 1923-1945	64
2.4.3. İkinci Dünya Harbi / İki Ülke Arasında Durgunluk Dönemi	69
2.5. Soğuk Savaş Dönemi Türk-Afgan münasebeti.....	72
2.5.1. Afganistan'ın Kuzey Kuşağının Dışında Tutulmasının Sonuçları	72
2.5.2. Sovyet işgaline karşı dolaylı destek.....	76

BÖLÜM III

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ 1992/2018

3.1. Türkiye- Afganistan Diplomatik İlişkileri 1992/2018	79
3.1.1. 1990 sonrası Türk dış politikasındaki dönüşüm ve Afganistan.....	79
3.1.2. AK Parti dönemi Bölgeselcilik ve Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Afganistan	81

3.1.2.1. Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirve Süreci.....	82
3.1.2.2. İstanbul Sürecinin Önemi.....	85
3.1.2.3. Sürdürülebilir Kalkınma İçin RECCA.....	86
3.2. Türkiye- Afganistan Güvenlik İlişkileri (2002-2018).....	87
3.2.1. Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Türkiye'nin Afganistan Güvenliğine Katkısı.....	87
3.2.2. 9/11 Eylül Olayları Sonrası Kararlar Ve Afganistan-Türkiye İlişkilerine Yansıması.....	88
3.2.3. NATO Zirvelerinde ISAF Kararları ve Türkiye'nin Yaklaşımı.....	90
3.2.4. Güvenlik Ortaklığı: ISAF Çerçevesinde Afganistan'daki Askeri Varlığımız..	94
3.2.5. TSK Liderliğinde Kabil Bölge Komutanlığı	96
3.2.6. İl İmar Ekipleri (PRTs).....	97
3.2.6.1. Vardak İl İmar Ekipleri.....	97
3.2.6.2. Cevizcan İl İmar Ekibi	99
3.2.7. Uyuşturucu ve Terörizmle Mücadele	100
3.3. Türkiye -Afganistan Ekonomik İlişkileri.....	100
3.3.1. Afganistan Ekonomisine Bakış	101
3.3.2. Türkiye ile Ticari İlişkileri	102
3.3.2.1. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar	102
3.3.2.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticaret	103
3.3.3. Kurumsal Mekanizmaların Rolü	104
3.3.4. TİKA Faktörü ve Dış Yardımlar	105
GENEL SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	138

HARİTA LİSTESİ

Harita 1:	Mackinder'in Kalpgah Alanı	20
Harita 2:	N. Spykman Kenar Kuşak Alanı.....	21
Harita 3:	Afganistan ve Belucistan (1910).....	27
Harita 4:	Büyük Oyun alanı	29
Harita 5:	Duran Hattı	34
Harita 6:	Bölge Komutanlıkları.....	96
Harita 7:	Vardak İl İmar Ekibi	98
Harita 8:	Cevizcan İl İmar Ekibi	99

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	Afganistan ile Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	103
Tablo 2:	Türkiye'nin Afganistan'a Yönelik Resmi Kalkınma Yardımları: 2004-2013 (Milyon Dolar)	108

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ANSF	Afganistan Ulusal Güvenlik Kuvvetleri
BAE	Birleşik Arap Emirliği
BM	Birleşmiş Milletler Örgütü
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
EİÖ	Ekonomik İşbirliği Örgütü
e.t	Erişim tarihi
Gnş blg için bkz:	Geniş bilgi için bakınız
ISAF	Uluslararası Yardım Kuvveti
UGYK	Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PRT	İl İmar Ekibi
RECCA	Afganistan Hakkında Bölgesel İşbirliği Konferansları
RSM	Kararlı Destek Misyonu
SALT-II	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri 2
SEATO	Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
s.	Sayfa
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
Yay.	Yayınları

ÖZET

Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Türkiye-Afganistan ilişkileri	
Tezin Yazarı: Gamze KAYA	Danışman: Doç.Dr. Murat ALAKEL
Kabul Tarihi: 07.01.2019	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 138(tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Bu tez çalışmasında, Türkiye'nin Afganistan ile ilişkileri Osmanlı döneminden 2018 yılına kadar, tarihsel arka plana değinilerek kapsamlı ele alınmaktadır. Afganistan coğrafi olarak uzak bir ülke olsa da Türkiye'nin stratejik derinliği bağlamında gönül, irfan, medeniyet bağı çerçevesinde tarih, kültür ve din paydasında bulunduğu kardeş ülke olarak görülmektedir. İki ülkenin ilişkileri ele alınırken Türkiye'nin jeopolitik yönelimleri üzerinden inceleme yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikasını daha iyi anlayabilmek için Sosyal İnşacılık, İngiliz Okulu ve Barry Buzan'ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi yaklaşımından faydalanılmaktadır. Çalışma sonucunda tarihi süreç içerisinde her iki ülkenin iç ve dış konjonktürdeki değişimlere rağmen tamamen kopmadığı, diğer Müslüman ülkelerden farklı olarak özel bir ilişki türünün var olduğu ve kardeş ülke olarak konumlandırılan Afganistan ile ilişkilerimizin kendine has istisnai bir kimliğinin olduğu tespiti yapılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Dış Politika, Jeopolitik, ISAF	

SUMMARY

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Turkey-Afghanistan Relations	
Thesis Author: Gamze KAYA	Advisor: Doç.Dr. Murat ALAKEL
Date of Acceptance: 07.01.2019 Total Number of Pages: ix (pre text) + 138 (main body) + (appendices)	
Department: İnternational Relations Field of Study: İnternational Relations	
This study broadly discusses Turkey's relations with Afghanistan from the Ottoman Period to 2018, referring to the historical background. Although Afghanistan is a geographically distant country, in terms of Turkey's strategical depth, it has a bond of communion, lore and civilization with Turkey. Therefore, Afghanistan is seen as a kin state that shares a common history, culture and religion. As the relations of both countries are discussed, Turkey's geopolitical inclinations are analyzed. Furthermore, Social Constructivism, the English School and Barry Buzan's Regional Security Complex theories are employed to understand Turkey's foreign policy towards Afghanistan. It is concluded that both countries have not detached from each other in spite of the changes in the domestic and foreign conjunctures, that there is a special kind of relationship contrasting to the other Muslim countries, and that Turkey's relations with its kin, Afghanistan has a distinctive and exceptional identity.	
Keywords: Turkey, Afghanistan, Foreign Policy, Geopolitics, ISAF	

GİRİŞ

Türkiye, Rusya dışında coğrafi olarak Asya ve Avrupa'da toprağı bulunan Trans-Kafkasya, Orta Asya bölgesel ve uluslar arası politikaları etkileyecek ülke olması bakımından stratejik öneme sahiptir. Türk Afgan ilişkileri 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladı, Osmanlı Rus Savaşı'nın patlak vermesi neticesinde üst düzey diplomatik misyon temsilcilerinin faaliyetleri, dönemin seyyahları, dervişleri aracılığıyla gelişme gösterdi. Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilişkiler siyasi, ittifak kurma çizgisinde değil iki Müslüman ülkenin dayanışması çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması akabinde, Türkiye-Afganistan İttifak Antlaşması ile diplomatik ilişki tesis edilmiş ve iki ülkenin doğrudan temas kurmalarının mümkün olmuştur. Atatürk döneminde Afganistan'a her alanda destek sağlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a yönelik eğitim ve insan gücü yardımı daha sistemli ve programlı hale getirilmiştir. Soğuk savaş döneminde ilişkilerdeki yoğunluk, daha acil cevap bekleyen iç ve dış politika konuları, iki ülkenin farklı bloklarda yer alması ve Afganistan'ın Sovyetlere yaklaşması bu yıllarda iki ülke ilişkilerinde durgunluk dönemini beraberinde getirmiştir. 11 Eylül olayları sonrasında Türkiye bölge olaylarına daha fazla dahil olmaya başladı. Türkiye yumuşak güç araçları ve arabuluculuk strateji ile Afganistan'daki faaliyetlerini sürdürmektedir. Afganistan'ın istikrarı için ciddi çaba harcamakta bölgesel ve küresel barışa katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın Konusu

Türkiye'nin Osmanlı döneminden 2018 yılına kadar Afganistan'a yönelik politikasını siyasal, ekonomik, güvenlik ilişkileri bağlamında tarihsel arka plana değinerek dönemsel olarak anlatmaktadır. Büyük güçler Afganistan'a yönelik politikalarını jeopolitik kuramlar üzerinden yürütmektedir. Orta Asya ve Avrasya güç mücadelesinde Afganistan kilit bir ülkedir. Bu mücadele süreci içerisinde Türkiye Afganistan'a yönelik politikasını tarihi, kültürel bağlarını dikkate alarak akraba, kardeş, dost ülke yaklaşımıyla sürdürmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden 2018 yılına iki ülke ilişkilerini analiz etmek, iki ülke ilişkilerinin tarih boyunca süreklilik arz edip etmediğini göstermek, tarihin kırılma noktalarında dahi nasıl birbirlerine karşı normatif ve değer çizgisinde yaklaşabildiklerini, Türkiye'nin Afganistan'a yönelik iç ve dış politika yönelimlerinde neyin itici unsur olduğunu göstermek ve bu incelemelerden günümüz iki ülke ilişkileinin hangi bağlamda devam edeceğine ışık tutacak sonuçlar çıkarmak tezimin ana amacı olacaktır. Türkiye'nin Afganistan'a yönelik dış politikasını teorik çerçevede analiz etmeye çalışmak, Afganistan'ın tarihten günümüze siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve jeopolitik açmazlarını açıklamaya çalışmak, Türkiye'nin Afganistan özelinde Akrabalık ilişkisini temelinde nasıl bir dış politika kimliği strateji geliştirdiğini anlamak.

Çalışmanın Önemi

Türkiye'nin stratejik derinliği dikkate alındığında Afganistan jeopolitik etki alanı içerisine girmektedir. Türkiye bölgesel, küresel ve yerel sorunların yaşandığı Afganistan

ile olan tarih, kültür, din bağı ile önemli bir aktör konumundadır. Bu stratejik konumu Türkiye'yi Afganistan'ın istikrarı ve kalkınması, bölgesel ve uluslararası güvenlik bağlamında vazgeçilmez kılmakta bölgesel güç olma çabasına katkı sağlamaktadır. Tarihi, kültürel aynı zamanda kardeş olarak konumlandığımız Afganistan ile ilişkilerimizi, literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde bu bağlamda ele alan çalışmalara pek rastlanmamıştır. Bu anlamda bu tez çalışmasının literatüre hem teorik çerçevede hem de iki ülke ilişkilerini etkileyen faktörlerin neler olduğuna dair katkısı olacağı kanaatindeyim. Tez Osmanlı döneminden itibaren ele alındığı için bölgesel ve küresel güçlerinde Afganistan'a yönelik yaklaşımına değinmiştir.

Çalışma Yöntemi

Bu tez yazılı kaynaklardan veri toplama nitelikli olmakla birlikte temel ve içerik araştırma yöntemi kullanmıştır. Görsel ve yazılı kaynaklar, zirve konuşmaları ve kayıtlarını toplamak gerekmiştir. Söylem analizi için gazete arşivleri, politik parti gündemler, liderlerin konuşmaları, yerel ve uluslararası basında çıkan haberlerden, konuyla ilgili araştırmacıların çalışmalarından, Bakanlıkların web sitelerinden, TİKA, BM, NATO, ORSAM, SETA, ASAM gibi kuruluşların yayınlarından, YÖK tezleri, akademik kitaplar, dergiler, makalelerden veri toplanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikasını 2018 yılına kadar ele almaktadır. Afganistan ve Pakistan arşivlerinden yararlanılamamıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Osmanlı Devleti'nden bu yana Türkiye'nin yabancıları olmadığı bir ülke olarak Afganistan, Türkiye açısından siyasi, askeri ve ekonomik önem arz etmektedir. İki ülke ilişkilerinde akrabalık faktörü hâkim olmuştur. Belli dönemlerde iki ülke ilişkileri yoğunluğunu kaybetse de kopma noktasına gelmemiştir. Türkiye Afganistan'da istikrar, güvenlik, barış ve kalkınmanın sağlanması için Afgan kültürüne, değerlerine ve hassasiyetlerine bağlı kalarak hareket etmiştir.

Araştırma Sorusu

Türkiye Afganistan'a hangi hedeflerle yaklaşmaktadır?

Afganistan'ın jeopolitik önemi nedir?

Afganistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişki hangi ortamda nasıl gelişme göstermiştir?

Atatürk dönemi jeopolitik görüş Afganistan ile ilişkilere nasıl yansımıştır?

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin jeopolitik seçimi, Afganistan'ın bölgesel ve küresel sorunlarının iki ülke ilişkilerine etkisi nasıl olmuştur?

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin bağımsız bir jeopolitik uygulamaya çalışmasının iki ülke ilişkileri üzerindeki etkisi ne olmuştur?

BÖLÜM 1

TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ HAKKINDA TEORİK TARTIŞMALAR

1.1. Genel Teorik Çerçeve

Türkiye Afganistan ilişkileri, günümüzde mevcut tarih çalışmaları dışında uluslararası ilişkiler çalışmaları kapsamında pek fazla çalışılmamış bir konudur. Osmanlı Döneminden itibaren derin ilişkilerimizin olduğu Afganistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri anlamaya, çıkarımda bulunmaya çalışmak tarihi bilmeden olanaklı değildir.

Teoriler Uluslararası ilişkiler çalışmalarında düzenleyici ve olayları kavramsallaştırıcı etkiye sahiptir. Araştırmacıya kavramsal çerçeve sunma, uygun analiz düzeyini ve birimi seçme işlevi görürler. Ayrıca birçok olguyu kategorileştirip eleştirel, mantıksal ve tutarlı şekilde düşünmemize olanak sağlar. (Burchhill & Linklater, 2012:31-32) Bir uluslararası ilişkiler teorisi ile Türk dış politikasını analiz etmek kolay değildir. Türkiye-Afganistan ilişkileri kendine has istisnai bir ilişkidir. Bu bağlamda bu özel ilişki türünü en iyi ifade edecek, konunun daha iyi kavranabilmesi açısından fikri unsurlara maddi unsur kadar önem veren, düşünsel unsurların kimlikleri, kimliklerin ise çıkarların oluşturduğu ve yapı ve aktörün karşılıklı inşa edildiğini savunan (Arı, 2013:513-514). Sosyal İnşacı anlayışın norm, değer, kültür ve kimlik kavramları ve özellikle A.Wendt'in kolektif kimlik yaklaşımı; İngiliz Okulu'nun uluslararası düzen ve uluslararası topluma kültür temelli yaklaşımının (kinship) ve Barry Buzan Bölgesel Güvenlik yaklaşımı Türkiye Afganistan ilişkilerini anlaşılır kılmaktadır.

1.1.1. Neden Sosyal İnşacı Yaklaşım ?

Türkiye-Afganistan ilişkileri diğer Orta Asya ülkeleri ile olan ikili ilişkilerine göre farklıdır bu açıdan şahsına münhasır bir yapıya sahiptir. Bunun sebebi bu iki ülkenin sahip olduğu ortak tarih, din, kültür gibi unsurlar bu ilişkiyi özel kılmaktadır. Bu özel ilişki tarihsel süreç içerisinde uluslararası konjonktüre bağlı olarak bazı dönemlerde güçlenmiş bazı dönemlerde zayıflamıştır. Bu özel ilişkiyi anlamlandıracak yaklaşımlardan biri sosyal inşacılık yaklaşımı bağlamında Wendt'in kolektif kimlik yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu yapı devlet merkezli argümanlara dayanan uluslararası ilişkiler teorilerini ön plana çıkarmıştır. İnsan doğasının varlığından kaynaklı olduğu varsayımına dayanan iktidar isteği kaçınılmazdı ve devletler arasında sürekli çatışmaya yol açacaktı. Bu ortamda Realizm hâkim teori olarak ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk 10 yılda Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, John Mearsheimer gibi teorisyenler devletler arasındaki güç mücadelesinin kaçınılmazlığını doğası ve kökenine odaklanarak şekillendirmeye çalıştılar (Elman; 2007: 12-14).

1970'lerde devletler arasında karşılıklı bağımlılık, çok uluslu şirketler ve devlet dışı aktörlerin önemine vurgu yapan Robert Keohane ve Joseph Nye gibi liberallerin eleştirisine maruz kaldılar ve devletlerin tek aktör olarak kabul edildiği dünya siyasetine liberal varsayımlar eklendi. 1980'lerde uluslararası ilişkiler disiplini iki büyük tartışmaya

ve eleştirel bir yeniden incelemeye tabi tutuldu. İlk tartışma Neo-realist ve Neo-liberalistler, ikinci tartışma ise rasyonalist ve eleştirel teorisyenler arasında yaşandı. Eleştirel teorisyenler, Neo-realizm ve Neo-liberalizmin epistemolojik, ontolojik, normatif varsayımlarını; rasyonalistler ise eleştirel teorisyenlerin pratik dünyaya ilişkin söyleyebileceği somut bir şeyin olmamasını eleştirdiler (Reus-Smit, 2012: 281-286).

Soğuk Savaş'ın ardından kimlik, fikir, norm kavramları analiz birimi olarak yeni çalışmalarda yer bulmuştur. İnşacı yaklaşım uluslararası ilişkilerin incelenmesinde benimsenen maddi ve rasyonel teorilere karşı fikrîsel unsurlara önem veren karşıt bir yaklaşım olarak ortaya çıktı. Bu bağlamda Realizm ve Liberalizm ile birlikte uluslararası politika ile ilgili önemli üç yaklaşım arasında olan İnşacılık, norm, kural ve kimlik kavramlarına odaklanan, maddi dünyanın ve eylemlerin açıklanmasında bu kavramlarında göz önünde bulundurulmasını öngören teorik yaklaşımdır. İnşacı düşünürler dünyanın daha iyi çözümlenmesinde yorumsamacı, söylemsel ve tarih analiz tarzını benimsediler. İnşacılar normların aktörler üzerindeki etkisi üzerinde durdular. Normlar kurucudur. Empirik odaklı İnşacılar normların, aktörler için uygun davranışın standartlarını tanımlayan, düzenleyen genel geçer değerler ve uygun devlet davranışları hakkındaki paylaşılan fikirlerin dünya siyasetinin doğası ve işleyişi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermek için çalıştılar. Toplumsal normlar, belirli topluluklardaki aktörlerin eylemlerinden ve inançlarından ortaya çıkan sosyal yapının unsurları olarak düşünülmüştür. Bu normlar ise aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını oluşturarak bu eylemleri ve inançları şekillendirmiştir. Empirik odaklı inşacılar, uygun devlet davranışları hakkındaki paylaşılan fikirlerin dünya siyasetinin doğası ve işleyişi üzerinde derin bir etkisi olduğunu göstermek için çalıştılar (Jackson& Sorensen, 2006: 168-169; Hoffmann, 2017). İnşacılar uluslararası sistemin normlar tarafından inşa edildiğini savunurlar. Dış politika kurallarını ve devletlerin rollerini inşa eden etkileyen bu normlar Konstruktivizmin temel politikasını ifade etmektedir. Devletlerin dış politika kurallarını inşa eden bu normlar, uluslararası sistemin içinde bulunduğu mevcut duruma bağlı olarak zaman içinde farklılık gösterebilmesi göz önünde bulundurulduğunda Türk dış politikası özellikle son dönem çok yönlü, proaktif olma, ritmik diplomasi yolunda uluslararası bir norm belirlemiş ve dönüşmüştür (İnat ve Duran, 2005: 5-6). 11 Eylül sonrası güvenlik-demokratikleşme ikileminin hâkim olduğu dönemde, demokratik paketlerle özgürleşme kapsamında siyasi norm olarak seçtiği kendi demokratik tecrübesini Afganistan'a TİKA yoluyla götürmüştür (Kardaş ve Erbağ, 2012: 181).

İnşacılık, uluslararası sistemde tek aktörün devlet olduğu varsayımına karşı çıkar ve aktörlerin içinde yer aldığı sosyal, mekânsal ve tarihsel koşullar ile karşılıklı bir etkileşim içinde olduklarını iddia ederler. Bu yaklaşım tarihe atıf yapılmasına izin vermektedir (Ertem,2012:183-184). Tarihsel arka planın önemine vurgu yapan Konstruktivist yaklaşım ilişkilerde devletlerin karşılıklı ilişkilerinden kurulmuş tarihsel kimliklerin ülke çıkarlarına ve davranışlarına yön verdiğini savunurlar (Kardaş, 2007: 133-134). Devletlerin tek aktör olmadığı uluslararası sistemde Devlet dışı kurumlar, uluslararası örgütler, dernekler, bireyler aktör olabilir. Bu açıdan Afganistan Türkiye ilişkilerinde kurumlar, sivil toplum, halklar düzeyinde de gelişme gösterdiği söylenebilir ve bu alanın incelenme yolunu açar.

Ulusal çıkar konusuna bilimsel ilgi her zaman uluslararası ilişkiler ve dış politika analizleri için merkezi olmuştur. Bu alandaki yapılandırmacı yaklaşım, devlet çıkarları da dâhil olmak üzere uluslararası ilişkilerin üretiminde yer alan sosyal içeriğe odaklanması nedeniyle üretken olmuştur (Hurd,2008: 302). Konstruktivizme göre aktörler karşısındaki ile etkileşim halinde olduğundan çıkarlar aktörlerin kendileri tarafından inşa edilmekte ve değişim gösterebilmektedir. Martha Finnemore ve Jutta Weldes ulusal çıkarların tarihsel inşası üzerinde durmuşlardır. İnşacılık devlet tercihlerinin öznel yönünü ve devlet tercihleri üzerinde etkili olan uluslararası yapıların (paylaşılan değerler, uluslararası kolektif kimlikler veya davranış normları anlamında) etkisi olduğuna vurgu yaparlar. İnşacılara göre, çıkarlar sosyal etkileşim yoluyla oluşturulmuş, uluslararası ve yerel olarak tutulan normlar ve değerler bağlamında tanımlanmıştır. Normatif içerik zaman içinde değişir ve böylece ulusal çıkarlar ve devletlerin sistem genelinde davranışlarında koordineli değişimler yaratır. Konstruktivizme göre ulusal çıkarlar siyasi ve sosyokültürel bir inşa sürecinden sonra oluşurlar (Viotti and Kauppi, 2016: 290-291) Kimlik ve çıkarları sabit veri olarak alan rasyonalist teorilerin aksine inşacılara göre bunlar tümüyle maddi ve sabit olmayan verilerdir, zaman içinde değişebilir. Türkiye'nin kimlik ve çıkar değişiminin açıklamada kullanılabilecek en iyi açıklayıcı teori bu bağlamda İnşacılık yaklaşımı olmaktadır. Sosyal inşacılar uluslararası ilişkilerinde tek nesnel ve değişmez gerçek olmadığını tarihsel ve sosyal bağlama bağlı olarak uluslararası dünyanın farklı şekillerde kurulabileceğini düşünerek değişimin önünü açarak devletlerin davranışlarındaki değişimleri açıklanabilir kılarlar. Ayrıca toplumsal ve kültürel dinamiklerinde önemini savunurlar (Küçük, 2017: 335-343).

Konstruktivist yaklaşım rasyonalist teorilerin maddi kapasite anlayışına sosyal anlam yüklemişlerdir (Wendt, 2013: 3-43).Wendt'in bu yaklaşımına göre Türkiye'nin Orta Asya'daki ekonomik faaliyetleri bu ülkedeki Türk firmaların bölge halkına istihdam sağlaması halk ile devlet arasındaki ilişkinin olumlu yansımaları maddi kapasitenin sosyal tezahürü olarak okunabilir.

Türk dış politikasında hâkim unsurlardan biri de kimlik olmuştur. Kimlikler karşılıklı olarak inşa edilir ve ırk, din milletler, cinsiyet ve ideolojilerden etkilenip zaman içinde değişebilir. *Kimlik* veri değildir sosyal ilişkiler, paylaşılan anlamlar, kurallar, normlar ve uygulamalardan oluşan bir yapıdır. Devletlerin dış politika yapımında kimliklerin etkisi devletlere belirli dış politik hedeflerini belirlenmede yön vermesidir. Soğuk savaş sonrası inşacı kimlik ve kültür meselesinin Türk dış politikasındaki rolü daha da belirginleşmiştir. Cumhuriyetin üçüncü on yılında Sovyet tehdit algısı Batı ittifakına katılma, NATO'yu güvenlik şemsiyesi olarak gören bakış açısı Türkiye'nin Batılı kimliği ile inşa edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde NATO üyesi olarak kurumsal açıdan Batı'ya ait bir Türkiye vardı. Türkiye'nin dış politika önceliği komünizme karşı batıyı koruyan savunma duvarı olmaktı. Bu dönemde Orta Doğu ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya ve diğer bölge ülkeleri, bölgesel sorunlara karşı ilgisizdi, öncelikleri arasında yoktur. Bu bağlamda Afganistan ile ilişkilerde de durgunluk yaşanmıştır. Batı politikaları, çıkarlarının ön plana alınması Müslüman ülkelerle olan ilişkilerine de zarar verdi. Soğuk Savaş sonrası ise daha ulusalcı bir bakış açısı ortaya kondu. 1923 yılından Soğuk Savaş sonuna kadar geçen dönemde dış politikaya yön veren Batıcılık devlet kimliğine, Sovyetlerin çözülmesinin

akabinde Avrasyacılık, Neo-Osmanlılık ve İslamcılık devlet kimliği eklenmeye çalışılmıştır. AK Parti döneminde Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya konulan bir ülkenin değerinin onun jeopolitik konumu ve tarihi derinliği üzerinde durduğu Stratejik Derinlik doktrini kapsamında, yeni kavramsal anlayışlar çerçevesinde dış politika inşa edilmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun üzerinde durduğu jeopolitik etki alanı Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi mirası ve coğrafi konumu ile donatılmıştır. Yeni medeniyet söylemi Batıcılık, yeni Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülüğü harmanlayan bir kimlik inşası olarak görülebilir. Yeni dış politika yaklaşımında amaç Neo-Osmanlılık olarak değil Türkiye'nin Batıcılık politikasını koruyarak kendi yakın havzasına yeniden entegre olma olarak okunmalıdır. Bu kapsamda dış politikada Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel ve coğrafi derinliğin kullanılmasına odaklanılmış, kültür, tarih, jeopolitik konum, coğrafi konumdan kaynaklı yumuşak güç kapasitesini arabuluculuk ve TİKA dış yardımları aracılığıyla pratiğe dökmüştür. Dış politikada değer ve normların öncelikli olduğu inşacı anlayış söz konusu olmuştur. Afganistan özelinde tarihsel ve kültürel kimliğe vurgu yaparak yumuşak güç unsurlarını kullanarak bir siyaset izlemiştir (Akıllı, 2014: 89-115).

A.Wendt'e göre uluslararası yapılar Neo-realistlerin maddi yeteneklerin dağılımı, Neo-liberallerin maddi özellikler ve kurumlar yaklaşımına eleştiri getirerek yapılar salt maddi unsurlardan oluşmaz, sosyal ilişkiler düşüncelerin dağılımında yapıyı ortaya çıkarır (Wendt, 2016: 20). Türkiye Afganistan ilişkileri A.Wendt'in terminolojisine uymaktadır. Bu ilişkinin kendine has kolektif bir kimliği mevcuttur. Maddi unsurlara yüklenen anlam A.Wendt'in sosyal teorisinde önemli yere sahip, '*kolektif kimlik*' ve '*paylaşılan anlamlar*' kavramları Türkiye- Afganistan ilişkilerini anlamlandırmaktadır. A.Wendt tarafından kullanılan kolektif kimliği inşa eden '*ortak kader*', '*karşılıklı bağımlılık*', '*homojenlik*', '*kendini sınırlama*' bu iki ülke arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için açıklayıcı olmaktadır (Wendt, 2016: 418-444).

A.Wendt uluslararası sistem ve yapıyı rasyonalistlerden farklı olarak (materyalist), '*ortak düşüncelerin*' bir alanı olarak görür. Bu ortak düşüncelerden kastedilen paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve pratiktir (Arı, 2013: 499). İngiltere ve Kuzey Kore örneği ile bu yaklaşımı örneklediren A.Wendt, ABD için Kuzey Kore, İngiltere ile eşit sayıda nükleer silaha sahip olsa bile ABD açısından İngiltere daha az tehdit edici olarak algılanır. Amerikan liderler, Kuzey Kore'nin ABD'ye karşı İngilizlerden daha fazla saldırgan olduğunu düşünüyorlar. Bu inanç, tarihin, retoriğin ve davranışların yorumlarına dayanmakta ve Kuzey Kore ile savaş beklentisi yaratmaktadır. Bunun sebebi paylaşılan bilgi bağlamında Kuzey Kore'nin düşman, İngiltere'nin dost olarak kabul edilmesidir (Hurd, 2008: 301).

Kolektif kimliğe sahip olduğunu düşündüğümüz bu iki ülke bazı konularda ortak hareket edebilmekte veya birbirlerine karşı izledikleri politikalarda maddi unsurları göz ardı edip kendilerini sınırlayabilmektedir. '*Paylaşılan anlamlar*' bağlamında aktörler karşısındakini uluslararası ortamda dost, düşman, rakip, müttefik olarak tanımlayabilir. Bu bağlamda Afganistan dost ülke olarak konumlandırılmaktadır (Wendt, 2016: 20).

Wendt uluslararası yapının sadece aktörler tarafından inşa edildiği ve aynı zamanda yapıların da aktörleri veya aktör kimliklerini inşa ettiğini belirtmektedir (Wendt, 1987:

350). Aktör, kimlikleri çıkarı doğurmakta çıkar da eylemi meydana getirmektedir. Aktörlerin eylemlerine sebep olan kimliği çözümlemek uluslararası ilişkilerde analiz yapılacaksa fayda sağlar. Wendt aktör kimliklerinin sabit ve verili olmadığını karşılıklı etkileşim sonucu inşa olduğunu savunur. Bu bağlamda devletlerin kimlik ve çıkarları sosyal yapı tarafından oluşur ve uluslararası yapının oluşumu kimlik ve çıkarlar sonucuna dayanır.

Kolektif kimlik bir diğerinin refahı ile pozitif özdeşleşmeyi ifade eder, öyle ki diğeri bağımsız olmak yerine benliğin bilişsel bir uzantısı olarak görülür. Kolektif kimliği oluşturan temel unsurlardan bir olan '*Karşılıklı bağımlılığın*' aktörlerin düşünsel boyutunda aranmasına vurgu yapar. Bu düşünsel karşılıklı bağımlılık aktörlerin birbirlerini benin bilişsel uzantısı olarak görüp (Kaya, 2015: 108) kazanç ve kayıplarını içselleştirmeleri olarak ifade edilebilir (Wendt, 2016: 418-424).

Bir diğer temel unsur olan '*ortak kader*' algısı ise iki aktörün varoluşlarına karşı üçüncü bir aktör tarafından tehdide maruz kalması ve ortak hareket etme anlayışını doğurması olarak örneklendirilebilir (Wendt, 2016: 425-429). İngiliz tehdidine karşı her iki ülkenin de sömürgeciliğe karşı duruşu, egemenlik mücadelesi Wendt'in '*ortak kader*' unsuruna örnek mahiyetindedir. İki ülkenin Sadabat Paktı'nda yer alması savunma ve güvenlik amacıyla bağımsızlıklarını korumak açısından kader birliği olarak örneklendirilebilir. Afganistan ve Türkiye açısından İngiltere, Rusya ve İran'ın düşman olarak konumlandırılması, ortak düşmandan gelen tehdit algılaması bu özel ilişkiyi desteklemektedir.

Ayrıca kurumsal '*homojenlik*' (benzerlik) bağlamında (Wendt, 2016: 429-434) Osmanlı ve Afganistan'ın hukuksal açıdan, Hanefi içtihadını paylaşmaları ve Arap doktrinlerine karşı ortak bir direniş sergilemeleri kısacası Afganistan hukuksal metinlerinin Osmanlı ve Türk uzmanların etkisi ile benzer bilinç ve düşünce tarafından oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Devletler ulusal çıkarlarını ön plana alıp kolektif çıkardan sapmaya gidebilir fakat Wendt bunun *kendini sınırlayarak* aşılabileceğini savunur. Bu bağlamda kendini sınırlamanın koşulu karşılıklı olması yönündeki inanç ve güvendir. Wendt'in kolektif kimlik unsurları olan ortak kader, karşılıklı bağımlılık, kendini sınırlama, homojenlik Türkiye-Afganistan ilişkilerinde mevcuttur. Buradaki kolektif kimlik görünümünden ifade etmeye çalıştığımız bu unsurların ortak ya da bireysel hareket ettikleri bazı durumlarda birleştirici etkisi olması, akrabalık ilişkilerini güçlendirmesidir. Bu bağlamda iki ülke ilişkilerindeki kolektif kimlik görüntüsü özel ilişki doğurmaktadır (Wendt, 2016: 434-444).

1.1.2. Neden İngiliz Okulu Yaklaşımı ?

İngiliz Okulu'nun kökenleri 1930'lu yılların sonlarına dayandırılabilir. İngiliz Ekolü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında '*Britanya Uluslararası Siyaset Teorisi Komitesi*' etrafında gruplanmış bilim insanlarının çalışmalarıyla şekillendiği için bu adı almıştır. İO gerçek kökenleri hakkında tartışmalar mevcuttur. Bunun nedeni Charles Manning İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde 'uluslararası toplum' fikrini ön planda tutan bir çalışma yapmış olması denebilir. İngiliz Okulu'nun kökeni hakkında ilk yaklaşımlardan

biri İngiliz Okulu'nun kökeninin C.A.W Manning ve onun eski öğrencilerini kapsayan Geoffrey Goodwin, Fred Northedge ve Alan James; buna ek olarak dışarıdan Manning'in öğretim ekibine katılan Martin Wight ve Hedley Bull'a kadar götürülebilmektedir. Martin Wight'in 1950'lerde London School Of Economics'de verdiği daha sonra 1959 yılında tarihçi Herbert Butterfield'in başkanlığında kurulan İngiliz komitesinde verdiği ders notlarının '*British Committee on Theory of International Politics*' yayını olarak basılması kuramın temellerini ortaya koyan en önemli belge niteliğini olarak gösterilmiştir. Herbert Butterfield sonrasında çalışmalarıyla okula katkıda bulunanlar ise *British Committee on Theory of International Politics* 'de başkanlık yapan Hedley Bull, Adam Watson ve Martin Wight'tir. Her ne kadar 1981 yılında İngiliz Okulu'na isim olarak atıfta Roy Jones bulunsun da Manning ve ekibinin çalışmaları da önemli bir yere sahiptir. 1966 yılında Butterfield ve Wight tarafından düzenlenmiş *Diplomatic Investigation*, 1984 yılında Bull ve Watson tarafından düzenlenmiş *The Expansion of International Society*, Wight'in ölümünden sonra düzenlenen 1977 yılında *The System of State* ve 1978 yılında *Power Politics* çalışmaları, Watson'un 1992 yılındaki *The Evolution of International Society* bu çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Bu yaklaşıma göre İngiliz Okulu'nun kökeni yani İngiliz Okulu'nun kurucu üyeleri C.A.W. Manning, Martin Wight, Adam Watson, Alan James'tir. Fakat John Vincent ve Herbert Butterfield'da İngiliz Komitesi'ndeki rolleriyle bu listeye eklenebilir. Manning'in uluslararası ilişkileri biçimlendirici etkisinden söz edilebilir. Dünya siyaseti çerçevesinde uluslararası toplum fikri, anarşik yapı, adalet ve düzenin belli ölçüde sağlanması onun çalışmalarının anahtar kurumları olmuştur (Sugunam, 2011: 27-50).

Manning'in tüm çabasının İngiliz Okulu olmadığını söyleyen Barry Buzan'a göre; o siyaset teorisinden farklı olarak uluslararası ilişkileri inşa etmiştir (Buzan,2001:471). Bu açıdan İngiliz Okulu kökeni tartışmalı olup, İngiltere'de çalışan E. H. Carr, C. A. W. Manning ve F. S. Northedge gibi önemli İngiliz kuramcılar İngiliz Okulu içinde değerlendirilmemiş ve Komite'nin çalışmalarında yer almamıştır (Devlen ve Özdemir, 2010: 43-68). Fakat tartışmasız bu çalışmalar Hedley Bull'un anarşik toplum çalışması ile geliştirilmiş ve İngiliz Okulu'da kalıcı bir metin olarak yerini almıştır.

İki temel açıdan İngiliz Okulu farklılık göstermiştir; üç temel kavram ve teorik çoğulcu yaklaşım. Bu üç temel kavram uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumdur. İngiliz Okulu kuramcıları metodolojik açıdan çoğulcu bir yol izlemişlerdir. Bu çoğulcu yaklaşım farklı analiz düzeylerini bir araya getirmiş ve aynı zamanda bu düzeylerin farklı yaklaşımlarla ele alınıp tanımlanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda İngiliz Okulu üç temel kavramı farklı metodolojik yaklaşımla ele almıştır. Realizmin maliyet-fayda analizi yaklaşımı ile uluslararası sistemi, kurumsal ve söylemsel yaklaşımla uluslararası toplumu, normatif yaklaşımla ise dünya toplumunu açıklamıştır (Palabıyık, 2017: 226-227).

Martin Wight uluslararası ilişkilerin doğasına ilişkin sınıflandırmayı üç geleneği birbirinden ayırarak açıklamıştır; Realizm, rasyonalizm ve devrimcilik. Bu üç gelenek sırasıyla üç öncü düşünür olan Hobbesçu gerçekçilik, Grotiusçu akılcılık ve Kantçı devrimcilik ile ilişkilendirilir. Bu üç gelenek ilişkilendirilmesi; Bu ilk durumda

devletlerarası ilişkiler herkesin herkesle savaş hali olarak tanımlanır. Realizm, devletler arasındaki ilişkileri hukuk ya da ahlakla sınırlanmaksızın bir çatışma hali olarak görür. Hobbes'da doğa hali herhangi bir toplumsal unsurun ya da etkili bir role sahip bir toplumsal unsurun olmadığı, insanların ortak bir hükümet altında yaşamadan önce herhangi bir hukuksal ya da etik kural sınırlaması olmaksızın, bir kaos durumunda yaşadıkları varsayımına dayanır. Bu bağlamda insanları böyle bir kaostan kurtaran şey bir araya gelerek oluşturdukları sosyal kontrat sonucu var olan devlettir. Fakat sosyal kontratla anarşik durumun ortadan kalktığından bahsedilemez. Hobbesçu bakışta Devletlerarası güvensizlik üst seviyededir. Uluslararası hukuk, kurallar ve kurumlardan söz edilemez kurgusaldır. Uluslararası sistem Devletler kendi çıkarları peşinde koştukları için anarşiktir. Düzen bu durumda güç dengesi ile sağlanabilir (Buzan, 2004: 6-7). Grotiusçu Uluslararası toplumu oluşturan etkileşim içerisinde olan devletler sistemidir. Bu sisteme dâhil olan üyeler ortak bir çıkar duygusu etrafında ve ortak kurallar, ortak kurumlar tarafından işbirliği yoluyla kabul edilen bir uluslararası toplumun parçası olurlar. Yani ilgili devletler ortak çıkarlar veya da değerler anlayışına sahiptirler. Grotiusçu rasyonalizmde de uluslararası ilişkilerde egemen devletler belli hedefler, çıkarlar etrafında birbirlerine muhtaç olduklarının bilincindedirler. Devletlerin bu farkındalıkları herhangi bir hükümete ihtiyaç duymaksızın bir toplum oluşturmalarını sağlar. Uluslararası toplumun üyesi olan egemen devletler belli haklara ve yükümlükleri olan bağımsız siyasal birimlerdir ve bu hukukun uygulandığı bir uluslararası toplum yaratmaktadır. Bu gelenekle rasyonalizmi anarşik bir uluslararası toplumda belirli düzeyde düzen sağlamak için devletlerin oluşturduğu kurallar, kanunlar ve kuramsal düzenlemelere işaret eder (Bull, 2002: 24-25). Kantçı görüş fikir ve yasal ilkelerin hayati öneme sahip olduğu etik evrenselliğe dayalıdır. Kantçı evrenselci gelenek, uluslararası siyasetin esas doğasını, Hobbes bakış açısından olduğu gibi, devletlerarasında çatışmaya değil, özne olan bireyleri birbirine bağlayan ulus-ötesi toplumsal bağlara dayandırmaktadır. Uluslararası ahlakın Kantçı ya da evrenselci görüşü, Hobbesçu kavrayışın aksine, devletlerin eylemlerini sınırlayan uluslararası ilişkiler alanında ahlaki zorunlulukların var olmasıdır, ama bu zorunluluklar devletler arasında bir arada var olma ve işbirliğini değil, devletlerin sistemlerini yıkmayı ve onun yerine kozmopolit bir toplumun yerine koymasını istemektedir (Palabıyık, 2017: 230).

İngiliz Okulu uluslararası toplum kavramıyla uluslararası ilişkiler alanına önemli katkı sağlamıştır. Grotiusçu akılcılıktan etkilenen İngiliz Okulu yazarları UI'de devletlerin yarattığı bir uluslararası toplumdan bahsederler. Grotiusçu görüşte temel nokta; devletlerin temel olarak dayanışmacı olduğu ve bu durumun hukukun uygulandığı bir uluslararası toplum ortaya çıkardığıdır. Devletler arenada ki gladyatörler gibi basit bir mücadele içinde değillerdir fakat onların çatışmalarını sınırlayan ortak kurallar ve kurumlar mevcuttur. Grotiusçu görüşte devletler ahlaki ve hukuki kurallara bağlıdır ve bu zorunlu olarak devletlerin bir toplumda yaşamaları için işbirliğini ve birlikteliğini gerektirir (Brauch, 2004: 5-7).

Tarihsel olarak inşa edilen bir *Uluslararası toplum* kavramından bahseden İngiliz Okulu üyeleri Martin Wight ve Hedley Bull konuyu çalışmalarıyla derinleştirmiştir. Uluslararası toplum tartışmalarının temel noktası düzenin sağlanıp sağlanamayacağı sorusu olmuştur. Uluslararası toplumun temel hedeflerinin devam etmesi için uluslararası ilişkilerde düzen ön koşul olmuştur. Fakat uluslararası ilişkilerde her sistem uluslararası toplum olarak tanımlanmamıştır. Bull ve Wight yaptığı çalışmalarda uluslararası toplum ve devletler sistemi arasındaki ayrıma dikkat çekmiş, uluslararası toplum nasıl oluşur sorusuna farklı cevaplar vermiştir. Uluslararası toplum ile uluslararası sistemin ortak noktası eşit egemen devletlerdir. Devletlerin uluslararası toplumun eşit üyesi olarak kabul edilmesi için bazı koşullar gereklidir. Bunlar; bir devletin belli bir toprak bütünü ve insan topluluğu üzerinde egemenlik kuran ve dış güçlerden bağımsız bir yönetim olarak tanınması gereklidir. Bu açıdan tanınma kurucu bir unsur niteliğine sahiptir ve uluslararası toplumun üyesi olması bakımından önemlidir (Bull, 2002: 7-8). Martin Wight klasik eseri olan 'Power Politics' çalışmasında uluslararası toplum, devletler sistemi gibi kavramlara açıklık getirmiştir. İki kavram arasında iki ayrımı açıklayan Wight'a göre temel iki nokta devletler sistemi karşılıklı etkileşim için zorlanan birbirine bağlı devletlerin arasındaki ilişkinin süreklilik arz etmesi ve sistematik olmasıdır (Wight, 1977: 22). Uluslararası toplum siyasal olarak örgütlenmiş devletlerden oluşur ve toprak büyüklüğü, coğrafi konum, nüfus, kültürel ve sosyal yapıları itibarıyla standart bir toplum oluşturmaz. Wight, Uluslararası toplumun varlığına işaret eden en büyük unsurun uluslararası hukuk olduğuna ve Uluslararası toplumun oluşması için devletler arasında ortak çıkar ve belli bir kültür birliğinin olması gerektiğini savunur (Wight, 1986:106-107).

İngiliz Okulu yazarlarından Hedley Bull, kapsayıcı bir hükümetin yokluğunda, düzenin nasıl mümkün olduğunu açıklamak için "uluslararası toplum" u kullanmıştır. Uluslararası toplum kavramına yaptığı vurgu ile en çok üç geleneksel yaklaşım çerçevesinde Grotiusçu bakışa sahip olan Wight'ın aksine uluslararası toplumu daha kapsamlı ele almıştır. Bull, uluslararası toplumun dilsel, kültürel ve dinsel anlaşmanın olmadığı durumlarda var olabileceğini savundu. Uluslararası toplum ve uluslararası sistem arasında ayrımı açıkladı. Bull'un bakış açısı ile devletler sistemi; birden fazla devletin düzenli etkileşim içerisinde oldukları ve bu sistem içerisinde her bir devletin refahının diğer devletlerin davranışlarına bağlı olduğu bir sistemdir. Bu bağlamda devletler bağımsız karar alırken diğer devletlerin davranışlarını göz önünde bulundurma ihtiyacı duyarlar. Devletler toplumu ise etkileşim içerisindeki devletler sistemidir. Bu sisteme dâhil olan üyeler ortak çıkar ve değerler anlayışına sahip toplum oluştururlar. Yani bu devletler kendilerini, davranış standartları sağlayan ortak kurallarla bağlı sayarlar ve ortak kurumların işleyişini sağlamak için işbirliğine giderler. Wight'ın aksine Bull ortak kültüre sahip olmadan da, kendini ortak bir medeniyete ait hissetmeyen toplumlar arasında da düzenin var olabileceğine değinir (Linklater,2012:126-127).

Uluslararası toplumun nasıl oluşacağına ilişkin Bull; ortak çıkarlar, kurumları, kuralları yeterli görürken Wight bu unsurlara ek, üyeler arasında kültürel homojenlik olmadan uluslararası toplumun oluşamayacağını savunmuştur. İngiliz Okulu'nun çok kültürlü uluslararası toplum yapısını dikkate almamasını eleştiren Buzan uluslararası sistemi

uluslararası toplumdan ayıran şeyin ortak kimlik olduğunu çünkü *ortak kimliğin*, ortak hedeflerden daha fazla biz duygusunu oluşturduğu ifade eder (Torun, 2015: 172-173). Çok kültürlü uluslararası küresel toplum nasıl oluştuğunu anlamak için cemaat (Gemeinschaft) ve toplum (Gesellschaft) arasındaki farkın anlaşılması gerektiğini söyleyen Buzan, İngiliz Okulu'nun toplum anlayışını tanımlayan cemaat toplulukları ortak duygu, deneyim ve kimlik oluşumuna dayandırmaktadır. Ortak kültüre dayanan bireyler arasındaki geleneksel ve duygusal bağların uluslararası toplumu oluşturduğunu savunuyor (Türk, 2015: 156). Bu çerçevede bakarsak Türkiye Afganistan ilişkileri uluslararası toplum bağlamında kimliği olan bir ilişkidir.

The Anarchical Society eserinde anarşik bir sistemde toplum nasıl meydana gelir sorusuna cevap arayan Bull, uluslararası sistemde anarşik bir durum olsa bile *ortak çıkarlar* var oldukça düzenin sağlanabileceğine savunur. Martin Wight'in aksine *ortak kültür* görüşünü benimsemez. Bunu da Avrupa devletler sisteminde kökleri olan bugünkü uluslararası toplumun dünyaya yayılmasını örnek göstererek açıklar. Bu bağlamda Uluslararası sistemde düzen nasıl işler sorusuna cevap veren Bull, bunu beş temel kurum ile ilişkilendirir. Sistemin korunması, devlet egemenliği, barışı ve iç düzeninin korunması için öngördüğü bu beş kurum güç dengesi, diplomasi, uluslararası hukuk, savaşın kuralları ve büyük güçler sistemidir (Devlen ve Özdamar, 2010: 52-53).

Uluslararası toplum, devletler sistemi meydana getirme Türk dış politikasında Sovyetlerin çözülmesi ile tartışılır olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ideolojik bölünmenin ortadan kalkması Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin nüfuz alanından çekilmesi, eski Sovyet nüfuz alanında güç boşluğuna neden olmuştur. Türkiye coğrafyada Rus egemenliği ve SSCB'nin uyguladığı asimilasyon politikası, Türkiye'deki iç siyasi durum, iki kutuplu sistem Türk halkı ile arasında kültürel, politik, ekonomik ilişkilerin kurulmasına imkan tanımamıştır. Sovyet nüfuz alanındaki coğrafyada Türkiye'nin tarih, dil, din, etnisite, kültür bakımından derin bağlara sahip olması bağımsız olan ülkelerle entegrasyon temelli bir dış politika anlayışını gündeme gelmiştir (Aras, 2000: 45-48). 1980-1990'lar Türkiye'nin Avrupa kimliğinin bir parçası yolunda sürdürdüğü AB üyelik sürecinin olumsuz geri dönüşlerinin yaşandığı bir dönemdi. Türkiye Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını kazanması uluslararası ortamda kendini yalnız hisseden Türkiye için ekonomik, siyasal bağlamda yeni bir fırsat olarak görülmüştür (Ereker, 2010: 244-245). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında Orta Asya ve Kafkasya önemli bir yer tutmuştur. 1992'de Demirel'in "*Adriyatik'ten Çin Seddine*" ve Özal'ın "*21.Yüzyıl Türk asrı olacaktır*" söylemi üzerinden Türk Dünyası fikri gündeme getirilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 369). 1990'lar 2000'lerden sonra Türkiye Orta Asya'ya yönelik politikasında Türkçülük, İslamcılık, Neo-Osmanlıcılık yaklaşımı ile hareket ediyor eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu bağlama Afganistan özel bir konumdadır. Türkiye Afganistan'a normatif ve değer eksenli bir çizgide yaklaşmıştır. Türkiye sadece Müslüman, Türk kimliği olan ülkelere açılım yapmamış; Balkanlar, Afrika, Asya, Avrupa'da birçok ülke ile ilişkilerini geliştirmiş, ötekileştirmeden başarısız devletlerin inşasına insani yardım, adelet, düzen, kalkınma yardımları bağlamından yaklaşmıştır. Türkiye, Türk Devletler toplumu kurma çabası içine girilmiştir. Uluslararası toplum bağlamında baktığımız zaman tarihte birçok millet

ortak kültür, değer, tarih, kader çerçevesinde bir araya gelmiş bir birlik oluşturabilmiştir. Bu birliktelik uluslararası alanda yalnızlaşmanın önüne geçmiş, birçok alanda devletlere güç ve fayda sağlamıştır. Avrupa Birliği, Afrika Birliği, İngiliz Devletler Toplumu, Arap Birliği vb. ile örneklendirilebilir. Türkiye açısından bakıldığında köklü tarihi ve coğrafi mirasa sahip olmasına rağmen iç ve dış politik durum neticesinde Orta Asya Devletleri ile böyle bir birlikteliğe girme fırsatı olmamıştır. Sovyetlerin dağılması Türk Cumhuriyetleri ile var olan bağıni güçlendirme, ilerletme, merkez ülke olarak kendisiyle hareket edecek devletler toplumu meydana getirme fırsatı yakalamıştır (Erol, 2011: 44) Fakat bunu sağlamak kolay değildir. Türkiye'nin dış politika gücünün yetersizliği, bağımsız olan bu devletlerin Rusya'nın tepkisinden çekinmeleri, bölgesel ve küresel güçlerin politikaları, Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı algılamalardaki farklılıklar nedeniyle başarılı olamamıştır. Bu dönemde Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurarak Afganistan'ı içine alarak genişletmiştir (Güngörmüş Kona, 2001:177-191).

Türkiye'nin İngiliz Okulu teorisini kullanarak Afganistan'a yönelik Türk dış politikasını analiz etmek için bir takım şartları sağlaması gerekir. İki ülke arasındaki etkileşim İngiliz Okulu'nun teorik birimi olan uluslararası topluma uyumlu olmalıdır. Buda iki ülke arasındaki ortak bir kültürün varlığı ile kanıtlanabilir. Ortak bir kültür, daha kolay iletişim ve daha yakın bir farkındalık ve anlayış yarattığı için uluslararası toplumun oluşumunu kolaylaştırır. Ortak bir kültür, ortak kuralların tanımını ve ortak kurumların evrimini kolaylaştırır. Türkiye neden Afganistan için önemli bir aktör oldu? Afganistan'ı nasıl etkiledi? Bu gibi sorular devletlerarası ilişkilerle ilgili olduğundan tarihsel bir anlatıma dayanma ihtiyacı duyulmaktadır.

Wight'ın 1977 yılında yayınlanan (System of State) Antik Çin, Greek-Roma ve Modern devletler topluluğunu incelediği çalışmasında her birinin dinsel ve kültürel birliğe sahip bölgede var olduklarını belirtmiştir. Kendilerini dünyanın geri kalanından üstün görme duygusu aralarındaki iletişimi güçlendirmiştir. Wight burada kültürel birlik duygusunu savunmuş uluslararası toplum içinde onları bir arada tutan hakları tanımlamayı kolaylaştırdığını vurgulamıştır (Linklater,2012: 127).

Literatüre sosyal bilimciler tarafından kazandırılan *akrabalık* (*kınship*) kavramı, İngiliz okulunun uluslararası topluma kültür temelli yaklaşımı, akraba devletlerarasındaki özel ilişkiye temel oluşturmaktadır. Burada açıklanması gereken '*akrabalık*' ve '*özel ilişki*' kavramlarının Türkiye Afganistan ilişkilerine nasıl zuhur ettiği. Sosyal bilimcilere göre akrabalık, tarihsel geçmişlere, ortak kültürle ve ortak ilgi alanlarına dayanan sosyal, politik ve ekonomik ilişkileri sürdüren aynı arka plana sahip insanlardır (Sheffer, <https://pesd.princeton.edu/?q=node/253>, 2018). A.Smith, akrabalık kavramını tanımlarken biyolojik unsurlara ek hafıza, değer, mit ve sembolizm gibi "daha kalıcı kültürel özellikler" den inşa edildiğine vurgu yapmıştır (Smith, 1988: 6-19). Kùltürler, dönemler ve toplumsal arka planlar karşısında, akrabanın "birbirinin varlığına içsel olarak katıldığına" dair duydukları his, "*varlığın karşılıklılığı*"nı paylaşmaları ve "*birbirlerinin üyeleri*" olmalarıdır.

İnsan yaşamının temel örgütlenme ilkeleri arasında yer alan akrabalık kavramı ile sosyolojik alanda çalışmalara rastlanırken, uluslararası politika ve ilişkilerdeki rolü ve

etkileri üzerinde çalışmalar azdır. Bu terminoloji üzerinden bu tezde akrabalığın politik etkileşime ve ilişkisel yapılara nasıl etki ettiği ve politik süreçleri ve sonuçları nasıl derinden etkilediğini anlaşılmaktadır. Devlet arasındaki ilişkileri belirlemede akrabalık ilişkisini eklersek politik dinamikleri de etkilemiş oluruz. Akrabalık, uluslararası arenadaki aktörler arasındaki ilişkileri düzenlememize ve anlamlandırmamıza yardımcı olabildiği gibi bir hiyerarşi içindeki varlıkların birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu ve bu mantığın doğal ve sosyal olarak nasıl oluştuğunu kavramamızı sağlar. Ben ve diğerleri arasındaki ilişkiler, öteki'nin 'dost', 'düşman' ve 'rakip' (Wendt, 1999) algılaması da bu kavramlarla açıklanabilmektedir. Tarihe baktığımızda meteforik olarak Amerika ile Britanya arasında böyle bir ilişkinin varlığından söz edebiliriz. Winston Churchill 1946'da ABD'nin bir İngiliz savaş sonrası ittifakı ve “*özel ilişki*” fikrini başlattığında, politik işbirliğini, İngilizce konuşan halklar arasındaki “*kardeşçe ilişki*”nin bir sonucu olarak çerçevelediğini görürüz. Bu düşünce sosyal ve politik yakınlığı ve karşılıklılığı vurgulamıştır. Daha eski dönemlere gidersek Eski Yunanlılar, Makedonyalılar gibi barbar bir halkla diplomatik ilişkilere girmeye hazırlanırken birleştirici unsur akraba olduklarını “keşfetme” olmuştur. (Neumann vd, 2018: 1-20).

İnşacılığın savunduğu gibi salt maddi çıkar arayışıyla iki ülke ilişkileri açıklanamaz. Bu durum özel ilişkilere vurgu yapar. Özel ilişki kavramı devletler arasındaki ilişkileri tanımlar. Ortak kültürel bağları, duyguları paylaşan toplumlar bu tanıma anlam kazandırır. Özel ilişki'nin oluşmasının ayırt edici özelliklerinden biri devletlerin birbirlerini nasıl algıladıklarıdır (Harnisch, <https://www.uni-heidelberg.de>, 2018). AK Parti döneminde Türk dış politikasında Müslüman ve Türk ülkelerden “dost”, “kardeş”, “akraba”, “aynı medeniyetin mensubu” olarak söz edilmekte ve bu bağlamda işbirliğinin geliştirilmesi yönünde bu ülkelerle özel bir dış politika yürütülmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Sunar, 2013: 436). Afganistan ile Türkiye arasında ki bu özel ilişki birbirlerini akraba olarak algılamalarının sonucudur. Akraba devletler kısaca halklar üzerinde ortak etnik köken, ortak dil, ortak kültür, ortak din, atalara dayanan tarihsel ilişkileri paylaşan bu alanda ilişkilerini organize etmeye çalışan devletlerdir. Türkiye Afganistan'a yönelik politikasında akrabalık kavramını siyasallaştırmıştır. Bu kavram liderlerin fikir, diplomatik söylem ve uygulamalarda yerini bulmuştur. Bu akrabalık kavramı Türk dış politikasında, liderlerin söylem ve politikalarında yer almaktadır. Medeniyet perspektifine Osmanlı coğrafyasına ve evrensel değerlere atıf yaparak açıklık getiren (Ardıç, 2014: 48). Ahmet Davutoğlu medeniyet kimliğimizin farkında olmanın tarihi formasyon olarak ortaya çıkan kimliğimizi tanımakla mümkün olacağını dile getirmiştir. O kimliğin sınırlarla bağlı olmadığını aidiyet hissi, gönül bağı ile çizilebileceğini savunmuştur. Afganistan ile Türkiye arasındaki bağda böyle bir bağdır. (Davutoğlu, <https://www.youtube.com>, 2018). Türkiye'nin çevre ve bölge ülkelerle ilişkilerine, salt çıkar bağlamında yaklaşmadığı ırk, dil, ortak geçmiş ve din bağlarını göz önüne alarak, çevresine dönük izlediği dış politikada kardeş ve akrabalık söylemine vurgu yaparak bir dış politika anlayışıyla sürdürüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin Pakistan, Afganistan, Malezya gibi ülkelerle olan ilişkileri ve karşılıklı olumlu hislerin varlığı dini kardeşlik temelinde açıklanabilmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan:

“Kadim dostumuz, ebedi kardeşimiz Afganistan ile iş birliğine çok büyük önem veriyoruz. Afganistan çok ciddi yaralar aldı, bu yaraların tedavisi için de adımlarımızı atmaya devam ediyoruz. Silahlı Kuvvetlerimiz ta başından itibaren orada güvenlik olarak yerini aldı. Şu anda da yine orada bildiğiniz gibi bir heyetimiz bulunuyor ve Afgan kardeşlerimizin belirlemiş olduğu kronolojik yapı neyse kendileriyle müzakere içerisinde sonuna kadar orada kalmaya devam edeceğiz. Ne zaman ‘tamam’ denirse o zaman bizler de askerlerimizi çekeceğiz” demiştir. (<https://www.tccb.gov.tr/>, 2015)

Cumhurbaşkanı iki ülke arasındaki akrabalık bağının Afganistan’a yönelik dış politikamızda belirleyici unsur olduğunun altını çizmiştir. Bu tezde Türkiye’nin akrabalık ilişkilerini nasıl kurduğu, ilerlettiği ve etkileri tarihsel süreç analizi ile belirginlik kazanmıştır.

Davranışsalci geleneğin aksine İngiliz Okulu kavramsal çoğulluğa daha açıktır. Açıklayıcı ağırlık taşıyan uluslararası düzenin ardında yatan maddi ve düşünsel varsayımlarla çatışmak için özel bir yaklaşım değil kapsayıcı bir yaklaşımdır. Uluslararası toplum kavramında örneklenen ve Uluslararası ilişkiler örgütlenmesinde maddi güç ve normlar arasındaki dengeyi keşfetmeye yönelik bu yaklaşım olumlu karşılanmaktadır.

Akrabalık ilişkisini milliyetçilik ve kimlik çalışmalarından ayıran özellik *beklentiler* ve *yükümlülükleri* içermesidir. (Neumann vd, 2018: 1-20). İngiliz Okulu evrimsel süreçlere ve tarihsel sosyolojiye odaklanarak Türkiye Afganistan ilişkilerini şekillendiren tarihsel bağları incelemeye büyük ölçüde önem verir. İngiliz Okulu tarih boyunca çağdaş uluslararası toplumun evrimi ile uğraşması gibi buradaki vurgu iki ülkenin arasındaki tarihsel akrabalık ilişkilerinin ortaya çıkarmakta olan ortak kültür, paylaşılan değerler bağlamında olacaktır. Tarihsel bir yaklaşım çalışmak egemen devletlerin evrilen karakterini dikkate almayı, akrabalık unsurunun incelenmesi devletlerin, milletlerin ve egemenliklerin nasıl bir araya geldiğini göz önünde bulundurmaya gerektirir.

Afganistan ile akrabalık ilişkilerini tanımlayan süreklilik Osmanlı dönemine kadar götürülebilir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkenin emperyalizm karşıtı tutumu, ortak paylaşılan kültür ile akrabalık ön plana çıkmaya başlamıştır. Emanullah Han’ın reform paketleri ve Türkiye’yi model ülke olarak alması iki ülke ilişkilerini arttırmış, tarihsel süreç içerisinde akrabalık ilişkileri inşa edilmiştir. Akrabalık sorumluluk ve yükümlülükleri beraberinde getirir. Türkiye Afganistan’a yönelik dış politikasında, ülkede istikrarın sağlanması, ekonominin ve sosyal hayatın düzenlenmesi, bölgesel barışın sağlanması noktasında bu görevini yerine getirmeye çabalamaktadır. Akrabalık işbirliklerinin ortaya çıkmasına izin verir.

1.1.3. Neden Bölgesel Güvenlik Kompleksi Yaklaşımı?

Türkiye, Afganistan ile güvenlik bağlamında da özel ilişkiler geliştirmektedir. Türkiye’nin Afganistan’ın güvenliği için gösterdiği çabayı anlamak ve kavrayabilmek için Buzan’ın bölgesel güvenlik yaklaşımından faydalanabiliriz. Özetle Buzan tarafından geliştirilen Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi, herhangi bir bölgedeki gelişmeleri analiz etmeyi ve bir noktaya kadar tahmin etmeyi ve açıklamayı mümkün kılan bir bölgesel güvenlik modeli sunar. Bölgesel güvenlik kompleksleri kavramı, güvenliğin coğrafi olarak şekillendirilmiş bölgelerde Güvenlik kaygılarının bölgesel bir oluşumda nasıl bir araya getirildiğini analitik çerçeveden sunar. Bölgesel güvenlik çalışmalarına analitik

çerçeve sunan Buzan bölgesel güvenlik ilişkilerini devlet ve sistem düzeyinde inceleyerek güvenlikte karşılıklı bağımlılığın olduğunu iddia etmiştir. Bir bölgedeki her aktörün güvenliği diğer aktörlerin güvenliği ile etkileşir. Güvenlik çalışmalarında bölgesel düzey anlaşılmadan bölgedeki devletlerin birbiriyle ilişkileri hatta büyük güçlerin bölge ülke ilişkisi anlaşılamayacağı savını ileri sürer (Buzan, 2015:157-168).Buzan'a göre güvenlik güçten daha önemli bir kavramdır ve bölgesel güvenlik tanımlanırken devletler arasındaki dost ve düşmanlığın dikkate alınması gerekir (Buzan& Waever, 2004: 17-18).Bazı devletler birbirine komşu güvenlik kompleksleri arasında yalıtıcı bir konuma sahip olabilir. Buzan, Türkiye ve Afganistan'ı komşu komplekslerin sınırlarında olan yalıtıcı ülkeler olarak tanımlamıştır (Yavaş,2013:206).

Güvenlik kompleksini tanımlarken Buzan, kültür ve ırksal bağların önemli unsur olabileceğini bu unsurların göz ardı edilemeyeceğini savunur. Bu özelliğin devletlerin birbirine dikkat göstermelerine ve özel olarak güvenlik meselelerine karşılıklı olarak müdahale etmelerinin yolunu açarak meşrulaştırdığını ve karşılıklı bağımlılığı kolaylaştırdığını belirtir. Bu bağlamda yerel kimliklerin zamanla zayıflaması Bölgesel işbirliklerinin kurulmasına zemin hazırlar (Buzan, 2015: 157-173). Türkiye'nin güvenlik algısına baktığımız zaman Afganistan'ın her dönem dış politikamızda yer teşkil ettiğini söyleyebilir. 1923 Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'nin güvenlik algısı ulusal güvenlik ve bağımsızlığı inşa edilmiştir '*Yurtta sulh, Cihanda sulh*' prensibi çerçevesinde devletin bekası, ulusal ve milli güvenliği, bağımsızlığı, halkın refahı, ülke ve bölge barışının sağlanmasının vurgulandığı milli hedefler belirlenmiştir. Bu ilke kapsamında Türk bağımsızlığını tehlikeye atmayan komşu ülkelerle ortak hedef politikalarını yerine getirme odaklı dış politika izlenmiş, uluslararası güvenlik konularında kurumsal faaliyetlerde aktif rol almıştır (Uzgel, 2009:308-313). Bu dönemde sınırlarındaki tehdit algısını güvenlik meselesi olarak algılayan Türkiye 1934'te Balkan Paketi ve 1937'de Sadabat Paketi'na kurucu üye olarak katılarak güvenlik kuşağı oluşturmaya çabalamıştır. (www.mfa.gov.tr, 2018). Bu dönemde Afganistan'da Sadabat Paketi'na dâhil edilmiştir. Ayrıca kolektif güvenlik kapsamında Milletler Cemiyeti'ne üye olunmuştur (Çetinsaya, 2009: 615).

Tarihsel bağlamda Osmanlı döneminden itibaren devam ettirilen Batılılaşma politikası Soğuk Savaş Dönemi'nde de devam ettirilmiştir. 1945 sonrası sistemden ABD ve SSCB'nin hâkim güç olarak çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin sınırlarından Sovyetleri tehdit olarak algılaması ile birlikte uluslararası güvenliğini Batı ile uyumlu hale getirmesine neden olmuştur. NATO'ya dâhil olarak bu güvenlik endişesinden korunmaya çalışmıştır. Sovyet tehdidi bu dönemde ABD ile ilişkileri kurumsallaştırdı (Oğuzlu, 2015:223-250). Türkiye 1955 yılında kuzey kuşak ülkeleri içine alan savunma projesi olan Bağdat Paketi'na üye olunmuştur (Yeşilbursa, 2011: 89). Afganistan, Pakistan'ın bağımsızlığı sonrası yaşadığı sınır sorunu (Peştunistan) sebebiyle Bağdat Paketi'nda yer almamıştır. Bu dönemde Afganistan açısından Pakistan ile sorunlar öncelikli olmuştur. (Ramazani,1966:113).Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyetlerin dağılması, uluslararası sistemde yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ulus devletlerin ortaya çıkması beraberinde yeni sorunları getirmiştir. Bu devletler içerisinde yer alan etnik ve dini çatışmalardan kaynaklı Türkiye'ye yönelik mülteci akınları 1990 sonrası güvenlik

anlayışını şekillendirmiştir (Çolakoglu, 2011: 315). Uluslararası konjonktürde ki değişim (Körfez Savaşı, Kuzey Irak vb.) ortaya çıkan yeni tehditlere karşı çok boyutlu dış politika kapsamında sadece Batı Bloğu ülkelerine bağlı kalmayıp Doğu ülkeleriyle de işbirliği içerisine girmeye çabalamıştır. Bu işbirlikleriyle küresel ve bölgesel barışı tesis etmeyi amaçlamıştır. Özal'ın Neo Osmanlılık anlayışı çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan Orta Asya ülkeleriyle kolektif aidiyet mantığı ile bu bölgelerle olan ortak tarihlerini canlandırarak bu bölgelerle diplomatik ilişkiler kurmaya çalışması bunun somut örneğidir (Çalış, 2006: 3-20). Ak Parti dönemi ile birlikte dış politika anlayışı değişmiştir. Ahmet Davutoğlu tarafından formüle edilen dış politika güvenlik ve özgürlük arasında denge, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu bir dış politika, pro-aktif bir bölgesel politika, yepyeni bir diplomatik tarz ve ritmik diplomasi kapsamında altı temel ilkeye dayandırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin kilit ülke konumunu sadece kendisi için değil komşu bölgeler içinde istikrar ve güvenlik sağlayan (Davutoğlu, www.foreignpolicy.com, 2010) bir konumu olması noktasında Türk dış politikasındaki klasik güvenlik anlayışını da dönüştürmüştür (Duran, t.y, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=5375>).

Yeni dış politika vizyonunun vermiş olduğu bir anlayışla başlattığı arabuluculuk faaliyetleriyle bölgesel ve küresel barış istikrarın sağlanmasında aktif bir rol oynamıştır. Buzan'ın da üzerinde durduğu kültürel unsurların güvenlik meselelerine karşılıklı olarak müdahale etmelerine olanak tanınması, işbirliklerin yolunu açması bağlamında okunabilir. Orta Asya'da bu işbirliklerinden en önemlisi Türkiye, Afganistan, Pakistan Üçlü Zirve toplantıları olmuştur. Bölgede barışın ve istikrarın tesisi için başlatılan ekonomik işbirliği, güvenlik, eğitim, diyalog ve karşılıklı güven gibi konuları ele alan bu süreç 2007 yılından günümüze kadar Türkiye öncülüğünde gerçekleştirilmektedir (Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirve Toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi, www.mfa.gov.tr).

Ayrıca Türk dış politikasına önemli yeri olan, Afganistan'da ve bölge genelinde barış ve istikrara katkı sağlamak amacıyla başlatılan ondört bölge ülkesi, süreci destekleyen ülkeler ve uluslararası örgütlerinde katılım sağladığı İstanbul Süreci Afganistan'ın uluslararası topluma katılması açısından önemli işbirliği alanlarından. Afganistan ile Türkiye arasında geçmişten gelen bağlarının da etkisiyle 11 Eylül sonrası daha yoğun şekilde iki ülke arasında bir güvenlik bağımlılığının ortaya çıktığı söylenebilir (Buzan&Waever 2004:110)

11 Eylül sonrası Türkiye'nin Afganistan'dan algıladığı güvenlik tehdidi artmıştır. Türkiye'nin bölgesel güvenlik açısından Afganistan'ı önemsemesinin arkasında tarihsel ve kültürel bağına ek olarak birkaç neden mevcuttur. İlk olarak Afganistan'ın çevresine istikrarsızlık ve kriz ihraç eden bir yapısı vardır. Ülkedeki siyasi otorite boşluğundan kaynaklı ülke topraklarının terör örgütlerine ev sahipliği yapması, birbirleriyle etkileşim ve iletişimde bulanabileceği bir ülke haline gelmesi günümüzde de devam etmektedir. Bu terör örgütleriyle aynı ideoloji ve yaklaşımı paylaşan kişiler ve örgütler Türkiye'de de potansiyel tehdit olmaktadır. Afganistan'daki istikrarsızlık ve terör olaylarının dost ülke Pakistan'a da yansması Türkiye açısından önem arz etmektedir. Diğer bir mesele Afganistan'daki istikrarsızlığın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dünya ile bağlantı

yollarından birini kapatmış olmasıdır. Coğrafi konumumuz bakımından enerji transit ülkesi olarak rolünün bölgedeki istikrarsızlık ve çatışmalar ile tehlikeye atılmaması gerektiği noktasında endişe duyulması ve çözüm arayışı gayet doğal bir durumdur. Türkiye'nin Afganistan'ın istikrarını önceleyen bir güvenlik politikası izlemesi bölgesel ve küresel güvenliğe de önem verdiğini göstermektedir.

Karşılıklı ekonomik işbirliği imkânlarını kısıtlayan Afganistan'daki mevcut durum Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini sağlam zemine oturtmak isteyen Türkiye için ciddiye alınması gereken bir konudur. Uluslararası güvenlik açısından düşünüldüğünde Orta Asya, Orta Doğu hatta Güney Asya ile geliştirmek istediğimiz ilişkiler için önem taşımaktadır ve Türkiye bu bağlamda Afganistan ile özel ilişkiler geliştirmektedir. (ORSAM Rapor no:31, 2011:188-190). Buzan'ın yaklaşımına göre Ortadoğu, Avrupa ve eski Sovyet güvenlik kompleksleri sınırlarına oturan yalıtıcı bir ülke olan Türkiye, bu bölgelere yönelik faaliyetlerini dışarıdan gelen bir pozisyonda yerine getirir. Bu bağlamda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Türk dış politikasına sınırlama getirir.

Türkiye Afganistan'a yönelik güvenlik politikasını, Aralık 2001'de Bonn Konferansı'na istinaden kurulan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF) kapsamında Türkiye Kabil Bölge Komutanlığı görevi, Türkiye- Afganistan-Pakistan Üçlü Zirve Süreci'ni destekleyen çalışmaları yürütmesi, İl İmar Ekiplerinin faaliyetleri ve İstanbul Süreci ile pratiğe dökmektedir.(Doğan, 2014:429-445)

1.2. Jeopolitik Teorilerde Afganistan

Afganistan coğrafi konumu itibariyle Asya'nın kalbinde yer alan Ortadoğu ve Uzakdoğu arasında köprü vazifesi gören, güneydoğusunda Hindistan alt kıtası, kuzeyinde Orta Asya, batısında İran platosunun bulunduğu bu sebeple hem üç coğrafi bölgeyle hem de kültürleriyle bağlantıya sahip stratejik önem arz eden bir kara ülkesidir (Barfield, 2010: 1). Nicholas Spykman 1942 yılında coğrafyanın ülkelerin dış politikalarındaki önemini şu sözleriyle vurgulamıştır *'coğrafya devletlerin dış politikalarında en temel unsurdur. Zira en kalıcı olan odur. Bakanlar gelir gider; hatta diktatörler bile ölür ama dağlar yerinde kalır'* diyerek coğrafi unsurların dış politika yapımında ne kadar etkili olduğunu vurgulamıştır (Dodds,2003:206). Afganistan coğrafi açıdan incelendiğinde ülke sınırları içindeki Himalaya dağları ülkeyi ikiye böler ve dünyanın en yüksek zirveleri bu bölgededir. Dünyanın doğal kalesi olarak nitelendirilir. İngilizler tarafından Asya'nın gözetleme kulesi olarak nitelendirilen Afganistan yüzyıllar boyunca Ortadoğu ve Hindistan arasında, işgalciler ve tüccarlar için batıdan doğuya alternatif bir koridor olmuştur. İstilacı kavimler için kuzeyden güneye Hindistan ve İran'a (Büyük İskender Hindistan seferini bu yol üzerinden gerçekleştirmiştir.) güneyden ve batıdan gelenler için Orta Asya'ya açılan bir kapı; Orta Asya'dan Hint Havzası'na ve açık denizlere inen Hayber, Kocak ve Gomal Geçitleri'nin varlığı sebebiyle Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmesine imkân sağlayan stratejik öneme sahip konumda bir ülke olmuştur. Orta Asya-Hint ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Wahan Koridoru'nun bulunduğu ülkede Afganistan'dır. Thomas Holdick'te *Gate of India* kitabında stratejik konumundan dolayı Afganistan'ı merkez Asya'nın kapısı olarak tanımlamıştır (Wahab&Youngerman, 2007:1-10).

Afganistan'ın fizyografisi bir ortak yaşam alanı yaratmıştır ve sağlam fiziksel topografyaya sahiptir. Bu durum izole edilmiş kabile ve grupların büyümesinde itici unsur olmuştur. Engebeli arazi yapısı, zorlu hava koşulları, tarih boyunca karşılaştıkları yabancı işgalleri Afganistan halkını kaba ve sert hale getirmiştir. Afganistan'da yaklaşık 40 etnik kabile, 50 farklı lehçe konuşan insanlarıyla eşsiz bir etnik ve kültürel mozağe sahiptir. Afganistan sadece coğrafi yakınlık bağlamında değil bölge ülkelerinden olan Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Orta Asya'nın diğer ülkeleri ile ortak ırksal, dinsel, kültürel, etnik bağlara sahiptir. Afganistan'daki Orta Asya nüfusu dikkate alındığında ülke Peştunlardan farklı olarak Özbek, Tacik, Türkmen halkları da içinde barındırır. Bu halklar ülke içinde Peştunların ağırlıkta olmasına rağmen siyasi varlık da göstermişlerdir. Bunun en somut örneği General Dostum ve Ahmed Şah Mesud olmuştur (Ewans,2002:1-15).

Afganistan'da düzenli nüfus sayımı yapılamadığı için nüfus hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. CIA merkezi istihbarat ajansının Temmuz 2018 tahminlerine göre yaklaşık 35 milyon olan nüfusun içinde Peştunlar %47, Tacikler %27, Özbekler %11 ve Türkmenler ise %2 gibi bir orana sahiptir. (Afganistan, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>). Afganistan'da yaşayan bu gruplar; Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkeleri ile aynı kültüre sahiptir. Kültürel bağ bölge halkı ile arasındaki bağ yapılan geleneksel sınır ticareti, aile bağları ve zaman içinde gelişen iletişim ağlarıyla birlikte gelişmiştir. Soğuk savaş yıllarında Sovyet Rusya, Afganistan'daki Sovyet yanlısı hükümeti desteklemek için Amu Derya'nın kuzeyi ve güneyinde yaşayan insanlar arasındaki kültürel bağı kullanmıştır. Afganistan ve Tacikistan arasındaki yakın ilişki öğrenci değişimi, edebiyatçılar, akademisyenler, sanatçılar ve medya ile gelişmiştir. Orta Asya ile karayoluyla bağlantısı olan Mezarı Şerif aynı zamanda iki taraf arasında ekonomik değişim merkezi haline gelmiştir. Kuzey Afganistan'da üretilen pamuk Taşkent'te işlenmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra ise Orta Asya ülkeleriyle birçok anlaşma imzalanmıştır (Priya, 2004: 95-99). Coğrafi yakınlık farklılıklara rağmen bozulmamış Orta Asya ile Afganistan arasındaki bağları korumuştur. Afganistan'da yaşanan Sovyet müdahalesi ortak etnik gerekçelerle bölge ülkeleriyle, Afganistan'da yaşayan Tacik, Özbek ve Türkmenlerle etkileşimi artırmıştır. Bu durum Orta Asya toplumu ile Afganistan'ı daha yakın hale getirmiştir. Sovyetlerin çöküşü ile birlikte bu ülkeler politikalarını değiştirmiş ve İslam, Orta Asya devletleri için birleştirici unsur olmuştur. 1994 yükselen Taliban rejimi ile etnik çatışmalar artmıştır. Afganistan artık küresel güçlerin yanında bölgesel güçlerinde çatıştığı bir konuma oturmuştur. Kısaca Afganistan'ın jeopolitik konumu, Orta Asya ve Afganistan etkileşimi, Türkiye ile olan tarihi kültürel bağları dikkate alındığında, Türk dış politikasında Orta Asya ülkeleri ile işbirliğini artırma, çatışmaları azaltma, küresel ve bölgesel güvenliğine katkı sağlama vizyonu ile hareket eden Türkiye için Afganistan, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerimizin kesiştiği önem arz eden hashas bir ülke konumundadır.

Afganistan'ın coğrafi, siyasi, ekonomik olarak önemli bir ülke olduğunu daha iyi kavramak için Türkiye'nin Afganistan ile ilişkileri incelenirken Afganistan'ın hem tarihsel hem de jeopolitik açıdan incelenmesini uygun gördük.

1.2.1. Jeopolitik Teorilerde Afganistan'ın Yeri

Coğrafya kaderdir...

İbn-i Haldun

'*Coğrafya kaderdir...*' demiştir İbn-i Haldun. Coğrafyanın stratejik önemine vurgu yapmıştır. Bu açıdan bir coğrafyanın dünya içindeki stratejik ve jeopolitik konumu avantaj ve dezavantajı beraberinde getirmektedir. Coğrafya, kimi ülkeye ve o ülkenin halkına istikrarsızlık kaynağı olurken kim zamanda o ülkenin halkına refah ve güç kaynağı olarak yansımıştır. (Tezkan ve Taşar, 2013:1-19) Güç unsurunun değişmeyen bir faktörü olan coğrafya uluslararası politika ve dış politikayı etkileyen en önemli unsurdur. Birçok jeopolitik kuramcı da ülkelerin dış politikalarını coğrafya ile açıklamaya çalışmış ve dünya tarihinde coğrafyanın önemi üzerinde durmuştur(Arı, 2006:137-141).

İngiltere ve Rusya arasında tampon bölge olarak adlandırılan Afganistan'ın jeostratejik önemi 20. ve 21. yüzyıllarda farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Günümüzde Afgan topraklarının önemini jeoekonomik açıdan ya da Avrasya coğrafyasının giriş kapısını kaplayan bir bölgede olmasıyla açıklayan stratejik yaklaşımlar eksiktir.(Kiras, <http://www.geocities.ws/ibrahimkiras/afgan.html>, 2001). Soğuk Savaş döneminde Sovyet yayılmacılığına duyulan kaygı ön plana çıkarken Afganistan'ın Jeopolitik hâkimiyet teorileri çerçevesinde önemi de artmıştır. Asya ve Avrupa'yı içine alan Avrasya bölgesi Jeopolitik kaynaklarda Hertland (kalpgah) olarak geçmektedir. Bu kavram dünyanın merkezini ifade etmektedir. Afganistan, Avrasya bölgesinin güneydoğusunu oluşturan, Orta Asya ile Orta Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasında bir geçit konumunda olan stratejik bir ülkedir (Özder, 2013: 65-88).

Siyasi coğrafya çalışmalarıyla tanınan John Mackinder, 1902'de Britain and the British Seas (Britanya ve Denizleri)'i adlı çalışmasında Britanya'nın üstün deniz gücüne sahip olduğunu ve dünya gücü olmasının önündeki engelin Rusya ve Birleşik devletlerin sahip olduğu kara gücünün olduğunu savunmuştur (Mackinder, 1902:348-358).

Harita 1: Mackinder'in Kalpgah Alanı

Kaynak: (Mackinder,1904:435)

J. Mackinder, dünya coğrafyasını siyasi ve askeri strateji bakımından “Merkez (Mihver) Bölge”, “İç Kuşak” ve “Dış Kuşak” başlıkları altında üçe ayırmıştır. Kalpgâh’ın bulunduğu Mihver Bölge, iç-içe geçen iki büyük Hilâl (Crescent) kuşağı ile kuşatılmıştır. İlk kuşak olan İç Hilal (Inner Crescent), Çin, Güney-Asya, Hind-i Çinî, Hindistan, Orta ve Batı Avrupa’yı içine almaktadır. İkinci kuşak olan Dış Hilâl (Outer Crescent) ise, Amerika, Avustralya ve Afrika’yı içine almaktadır. Mackinder’e göre dünyaya hâkim olabilmek için denizden gelecek saldırılara karşı korunaklı bir konuma sahip Orta Asya’yı da içeren, Merkez Bölge’de hâkimiyet kurmak şarttır (İlhan, 1995:23).

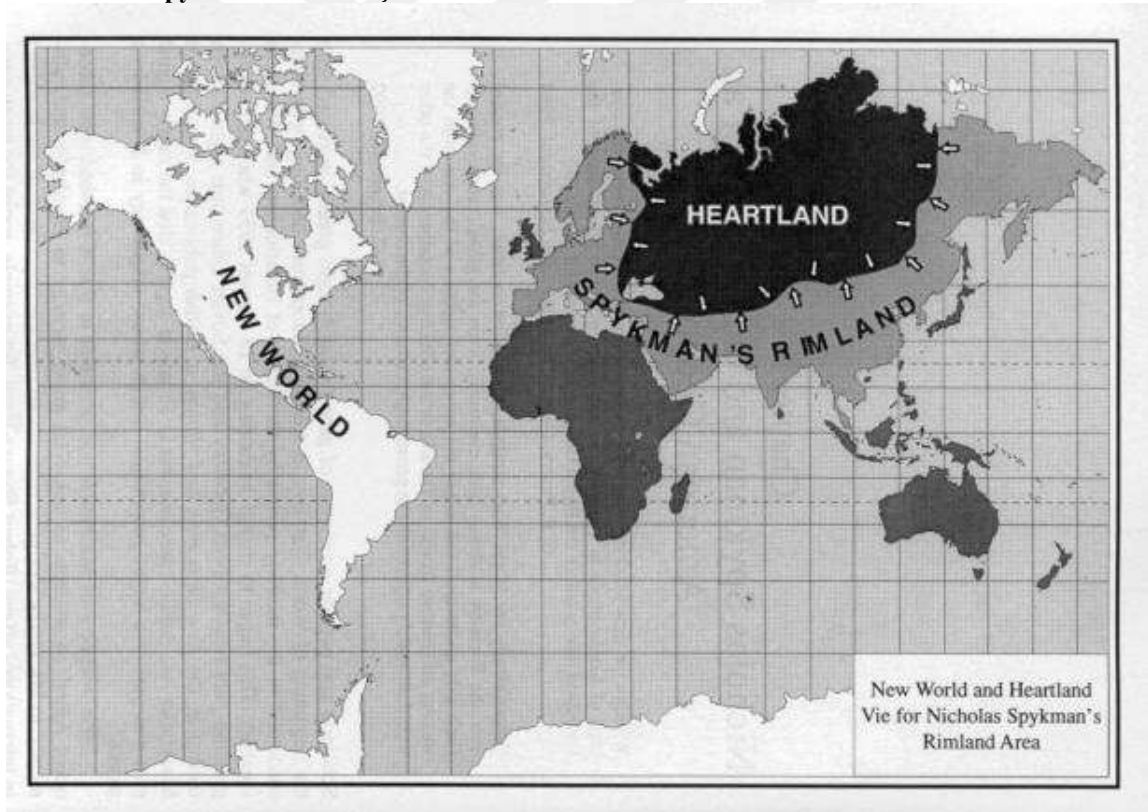
Halford John Mackinder tarihin coğrafi eksenini başlıklı makalesinde (Mackinder, 1904:421-437): ‘Doğu Avrupa’ya hâkim olan, Merkez bölgesini kontrol eder; merkez bölgesine hâkim olan, dünya adası’nı kontrol eder; dünya adası’na hâkim olan da dünyayı kontrol eder’ tezini savunmuştur(Mackinder,1942:150). Asya ve Avrupa’nın bir bütün olarak Avrasya’yı oluşturduğunu ve Avrasya’nın da dünya adasının merkezinde bulunan, Asya’nın kuzeyinden başlayıp Sibirya, Belucistan, İran’ı içine alan arazinin kalp-merkez bölgesi yani Kalpgâh olduğunu söylemiş ve “Merkez Bölge” olarak isimlendirdiği Orta Asya’yı kapsayan geniş ovanın, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan “Dünya Adası”nın denetlenebilmesi için mutlaka elde edilmesi gereken bölge olduğunu vurgulamıştır(Wallerstein, 1998:207). Bu bölgeye hâkim olanın, Britanya ve ABD’nin kontrol ettiği dünyayı arkadan çevreleyerek dünyaya hâkim olabileceğini savunmuştur.

Mackinder’in Kalpgah olarak tanımladığı bölge genellikle Rusya’nın nüfus alanı olan Doğu Avrupa’yı da içine alan coğrafyadır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan büyük oyunda deniz üstünlüğüne hâkim İngilizler, kara gücüne hâkim olan Rusya ile rekabet içerisinde olmuştur. Ona göre İngilizler sömürgelerindeki sanayileşmeye rağmen Rusya’ya karşı

askeri manada karada bir üstünlük sağlayamamıştır. Bunun sebebi Rusya'nın Kafkasya Sibiryası ve Orta Asya'yı içine alan bir alana yayılmasıdır. Almanya'nın 1871'den sonra dünya sahnesinde bir güç olarak belirmesi ve doğuya ilerleme politikası jeopolitik sahneye bir oyuncu daha getirmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na ortam hazırlamıştır. Mackinder'a göre, Almanya stratejik emelleri doğrultusunda Doğu Avrupa ve Kalpgah'ı ele geçirmeye yaklaşmıştır. Mackinder buna karşı, Rusya'nın Merkez Saha'nın batı bölümüyle (yani Almanya ile) her ne şekilde olursa olsun birleşmesinin önlenmesini; ayrıca sıcak denizlerle irtibat kurmaya yönelik hamlelerinin engellenmesini ve karaya kısıtılmasını önermektedir. Bu bağlamda Afganistan, Kara Hâkimiyet Teorisi'nde, dünya hâkimiyetinde üstünlük sağlanması bakımından kilit olarak görülen "Merkez Bölge"nin güneyinde yer alan kontrol altında olması gereken ülkedir(Mackinder,1904:421-437).

Diğer hâkimiyet teorisi Nicolas Spykman'ın 'The Geography of the Peace (Barışın Coğrafyası-1944) adlı eserlerinde ortaya attığı Rimland (kenar kuşak) teorisidir. Diğer önemli çalışması ise Spykman'ın ABD'nin II. Dünya Savaşı'na dâhil olmasının öncesinde tamamladığı 'America's Strategy in World Politics' (Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi-1942) adlı kitabıdır (Foster,2006).

Harita 2: N. Spykman Kenar Kuşak Alanı

Kaynak: <http://www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm>

Spykman'ın Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi, Mahan'ın dünya görüşünü benimserken Kalpgah kavramına karşı panzehir niteliği taşımaktadır. Mackinder'in Kara Hâkimiyeti Teorisi ona ilham kaynağı olmuştur ve Mackinder'in Kalpgah doktrininin karşısına bir kenar kuşak (Rimland) tezi çıkarmıştır. Aynı coğrafyayı teorisinde kullanan Spykman'da Mackinder gibi küresel dünya görüşüne sahiptir fakat kara gücü doktrinini reddeder.

Spykman, Mackinder'in Kalpgah kavramı yerine deniz ve kara gücü arasında geniş bir tampon bölge olan 'Kenar-kuşak veya Kenargah-Rimland' kavramını önermiştir (Cohen, 2002: 21-22).

Kim Kenar Kuşağı kontrol ederse Avrasya'ya hükmeder; kim Avrasya'yı kontrol ederse Dünyaya hükmeder' demiştir (Spykman,1942: 43). Spykman'a göre merkez bölgesine değil, onu çevreleyen kuşağa hâkim olan 'dünya adası'na ve dünyaya hâkim olabilir. Dünyanın kalbi olarak nitelendirilen Avrasya'yı çevreleyen kenar kuşaktır. Kenar Kuşağın sınırları Doğu Avrupa'nın sahil ülkelerini, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore'yi kapsayan bu hatta dünya hâkimiyeti için kontrol etmek gereklidir. (İlhan, 1995: 23). Mackinder'in Kalpgah Teorisi'ni Amerikan jeostratejisine uyarlayan Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi, Soğuk Savaş döneminde Kenan'ın Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği çevreleme politikasının temelini oluşturmuştur. (Ural, 2009: 137-138) ABD ve Batı Bloğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar Kalpgah ve Doğu Avrupa'nın hâkimi olan Sovyetlere karşı NATO CENTO, SEATO gibi kuruluşlar yoluyla kenar kuşak ülkeleri üzerinde stratejik kuşatma hattı meydana getirmiştir (Davutoğlu, 2013: 105-106).

Kenar kuşak ülkeleri dünya jeopolitiğinde öneme sahip olduğu için bu kuşak üzerindeki zayıf ülkelerdeki iç istikrarsızlıklardan yaralanılmış, ayaklanmalar kışkırtılmış, darbeler desteklenmiş, diğer bloğa olan desteğin önüne geçme girişimlerinde bulunulmuştur. Bu ülkelerden biride Afganistan olmuştur. Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi neticesinde ABD, Spykman'ın teorisi bağlamında Afgan milisleri mali ve askeri bakımından desteklemiştir. ABD'nin yeşil kuşak projesi de yine bu manadan yürütülen bir politikadır. Özetle Mackinder'in Kara Hâkimiyeti Teorisi açısından Afganistan, dünya hâkimiyetini sağlamak için şart olan merkez bölgenin güneyinde ve Avrasya Coğrafyası'nın giriş kapısıdır. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi açısından Hindistan'ın bağımsızlığı öncesinde Rusya ile tampon bölge olmuştur ve mutlak kontrol edilmesi gereken kenar kuşak ülkesidir(Ghosh, 2015: 85).

Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni sistemde Rusya Federasyonu Soğuk Savaş dönemi boyunca nüfuz alanı olan Avrasya ve diğer jeopolitik bölgelerdeki kara-kıta hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu durum Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya jeopolitik havzalarında güç boşluk alanlarının oluşmasına sebep olmuştur.(Kantarıcı, 2012: 15)Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan dünya sistemindeki değişiklik sonrası literatüre yeni teoriler eklendi. Güvenlik anlayışının yeniden tanımlandığı bu dönemde; bölgesel güvenlik alanları üzerinde duran Barry Buzan'ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi değişen uluslararası sistemin anlaşılması bakımından ciddi katkı sağlamıştır. (Çetinkaya, 2012-2013:241-256).

Buzan *"bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının, gerçekçi bir şekilde birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar birbirine bağlanması"* diye tarif ettiği bir bölgesel güvenlik yapısının olabileceğini savunmuştur (Björn, 2008: 87-106). Kompleks içerisinde yer alan devletlerin ihtiyaçları ve ortak tehdit algılamalarının birbirlerine paralel olması güvenlik bağımlılığını arttırmaktadır. Bu tehdit algısı ve ortak ihtiyaçlar karşılıklı olarak bağımlılığı olan devletleri işbirliği yapmaya götürecektir. Coğrafi yakınlığa bağlı olarak

bölgesel yapılar içinde yer alan aktörler arasındaki güvenlik bağımlılığı dışında kalanlara göre daha fazladır. (Palonkorpi, <http://busieco.samnet.sdu.dk>). Uluslararası sistemin düzensiz ve kurlsız olduğunu savunan Buzan'a göre Bölgesel güvenlik tehdidine karşı oluşturulan güvenlik kompleksleri uluslararası sistemin güvenliğinin, barış oluşturulması ve barışın korunması açısından önem arz etmektedir. (Boz, 2013, <https://21yyte.org>)

Barry Buzan, Asya Süper Güvenlik Kompleksi'ni üç bölgeye ayırmıştır; Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Kuzeydoğu Asya. Afganistan'da üç tane güvenlik kompleksi arasında bağlantı kurmaktadır. Orta Asya (Rusya hâkimiyeti), Hindistan ve Pakistan arasındaki güvenlik dinamiklerinin yapılandığı Güney Asya ve sessiz yükselen güç Çin'in hâkim olduğu Güneydoğu Asya'dır. Barry Buzan, Region and Powers kitabında ayırıcı (insulator) ve tampon (buffer) devlet kavramlarının farklı kavramlar olduğundan bahseder. Ayırıcı devletleri güvenlik dinamiklerinin karşı karşıya geldiği, onları ayrı tutan ülkeler olduğunu; tampon devleti ise nötr kalabilen, güç dengelerinin arasında olan devletler olduğu şeklinde tanımlar (Buzan& Waever, 2004:483). Bölgesel güvenlik komplekslerini birbirinden ayıran ülkeler vardır. Bu bağlamda Afganistan insulator yani ayırıcı ülke olarak nitelendirilmiştir. Buzan'a göre Afganistan komşuları ile ilişki kurmuş olmasına rağmen onları bir araya getiremeyen ayırıcı bir ülke konumundadır. Orta Doğu, Orta Asya ve Güney Asya güvenlik dinamiklerini birleştirememiştir. Bunda Taliban'a karşı savaş etkili olmuştur. Afganistan, Güney Asya ve Orta Doğu Bölgesel Kompleksi arasında kilit nokta kalmaya devam etmektedir. Afganistan sorununu mini complex diye adlandıran Buzan Afganistan'ın yeni oluşumun merkezi olamayacağını belirtmiştir. Mini kompleksde dört soruna dikkat çekmiştir. (Buzan&Weaver, 2004:484-487). Bunların ilkinin Hikmetyar tarafından örgütlenmiş Hizbi-i İslam, daha sonra 1993/4-2001 yılları arasında Taliban olarak ortaya çıkan Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu Sünni Müslüman güçler; ikincisini İran'ın desteklediği Hazara Şiiileri; üçüncüsünü Rusya ve Özbekistan'ın desteklediği Özbekler ve son olarak Ahmet Şah Mesud'un önderliğinde organize olan Tacikistan'dan kısmi destek alan Tacikler oluşturmuştur. (Buzan&Waever, 2004: 111)

Bir diğer önemli çalışma Sovyetlerin Afganistan'a girmesinin mimarı olarak nitelendirilen Amerikan stratejist Brezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi'dir. Avrasya için büyük güçler arasındaki rekabette büyük satranç tahtası benzetmesini kullanmıştır. Yerkürenin en büyük kıtası olan Avrasya jeopolitik bir eksendir. Avrasya'da hâkimiyet sağlayan güç dünyanın ekonomik açıdan en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol etmiş olacaktır. (Brzezinski, 1998: 52)

1991 yılının sonunda dünyanın karasal olarak en büyük devleti olan Sovyetlerin dağılmasıyla, Avrasya'nın tam ortasında jeopolitik açıdan kara delik oluştuğunu dile getirmiştir. Oluşan yeni jeopolitik durumda Brzezinski'nin 1997'de yayınlanan "Büyük Satranç Tahtası" kitabında savunduğu şekliyle, bu satranç oyununda kazananı belirleyecek bölge, "orta alan" veya "kara delik" denilen Rusya egemenliğindeki topraklar ile "Avrasya Balkanları"dır. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Avrasya'nın merkezindeki güç boşluğunun yarattığı bu küresel koşullarda Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan aktif oyuncular olarak Avrasya'nın yeni politik haritasında jeostratejik

oyuncu ve jeopolitik eksen olarak; Ukrayna, İran, Türkiye, Azerbaycan ve Güney Kore gibi ülkeler ise jeopolitik mihver olarak nitelendirilir (Brzezinski, 1998: 41).

Bu koşullar altında Brezinski, ABD'nin süper güç olarak nüfuz alanını genişletmesi ve koruması bakımından Avrasya bölgesinin kilit konumuna vurgu yapmıştır. Avrupa'da etnik çeşitlilik ve büyük güçlerin bölgesel rekabetini anımsatan Balkanlar ile Avrasya'yı birbirine benzetmiştir. Avrasya'nın da "Balkanlar"ı bulunduğunu ama bu Balkanların karasal olarak çok daha geniş, nüfus bakımından kalabalık, dini ve etnik olarak daha heterojen yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir. Avrasya Balkanları dediği bölgenin geniş coğrafyanın tam ortasında yer alan ve küresel istikrarsızlığın var olduğu, Güneydoğu Avrupa ve Orta Asya, Güney Asya, Basra Körfezi Bölgesi ve Orta Doğu'nun da bazı kısımlarını içine alan bölge olarak tarif eder (Brezinski,1998:112).

Avrasya Balkanları jeopolitik açıdan çok önemlidir çünkü Rusya, Türkiye, İran gibi ülkelerin güvenlik ve tarihi bakımdan bağlarının ve çıkarlarının olduğu, Çin'in de ciddi politik çıkarlarının olduğu bir alandır. Ayrıca Avrasya Balkanları ekonomik potansiyeli yüksek bir bölgedir. Bu bölgeye sahip olma istediğinde uluslararası rekabeti arttırmaktadır.

Avrasya Balkanları sekizi eski Sovyet ülkeleri olan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ve Sovyet ülkesi olmayan Afganistan'ın içinde bulunduğu dokuz ülkeyi içine almaktadır. Bunlara ek olarak bölgede ekonomik ve politik olarak aktif rekabet yürüten Türkiye ve İran'da söylenebilir. Avrasya Balkanları'nda bölgesel nüfuza sahip olma bağlamında Türkiye ve İran etkili birer rakiplerdir ve bölgenin önemli jeostratejik oyuncularındırlar. Brezinski'nin vurguladığı gibi her iki ülke de potansiyel olarak iç etnik çatışmalara karşı hassas yapıya sahiptir. Bu iki ülkede meydana gelecek istikrarsızlık bölgenin iç sorunlarını karmaşık hale getirir ve Rusya'nın bölgede egemenlik kurmasını engellemeye yönelik çabaları olumsuz etkileyebilir (Brzezinski, 1998:112-115).

Bernard Cohen jeostratejik ve jeopolitik alanlar kuramı ile tanınmaktadır. Jeopolitikçiler *Crush Zone* ve *Shatter Zone* kavramlarını kullanmışlardır. Alfred Mahan, James Fairgrieve, Richard Hartshore yaptıkları öncü çalışmalarla bu bölgelerin anlaşılmasına katkı sağladılar. Henüz 1900'lerde Mahan, Asya'da 30-40 derece paraleller arasındaki istikrarsızlığı, kara gücü ve deniz gücü mücadelesini açıklamaya çalışmıştır. 15 yıl sonra ise Fairgrive *Crush zone* kavramını küçük tampon devletler, deniz güçleri ve Avrasya kalpgahı arasında; Kuzey ve Doğu Avrupa'dan Balkanlara, Türkiye, İran, Afganistan, Sian ve Kore olarak tanımlamıştır. İkinci dünya savaşı boyunca Hartshore, *Shatter Zone* kavramını jeostratejik ülkeler ya da süper güçler arasındaki sıkışmış bir çekişme alanı olarak açıkladı ve Doğu Avrupa, Baltık'tan Adriatik'e kadar uzandığını vurguladı (Cohen, 2002: 43-44). Cohen ise bunlara ek olarak *Shatterbelt* Teorisi'ni ortaya atar ve Ortadoğu dünyada sistemin oturtulamadığı tek yerdir. Orta Doğu'da bir jeopolitik kırılma alanından bahseder. Ortadoğu *Shatterbelt*'in sınırları; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar, Kuveyt, Libya, Mısır, Ürdün, Bahreyn, İsrail, Lübnan ve Yemen'dir.

Ortadoğu bölgesi eski dünyanın üç kıtasının kara ve deniz yolları bağlantısına sahip kavşak noktasıdır. Su ve geçiş yollarına petrol kaynaklarına hâkim olma isteği eklenince dış güçleri bu bölgeye mıknatıs gibi çekmektedir. Geçiş yeri ve doğal kaynak rezervlerine sahip olan Orta Doğu'nun bu jeopolitik konumu avantajının yanı sıra tehditlerin üzerine yönelmesine sebep olmaktadır. Çünkü bütün jeopolitik teorilerde ifade edildiği gibi bölgede söz sahibi olacak bir güç, üç kıtayı birbirine bağlayan stratejik noktalara, kara ve deniz yollarına hâkim olarak, ekonomik kaynakları kullanarak güç dengesine kendi ağırlığını koyacaktır. Sunni ve Şii Müslümanları; Hristiyan ve Yahudiler; Araplar, Türkler, Persler, Azeriler, Kürtler, Durziler; Marunîler ve Aleviler; Bedeviler ve Köylüler; dini köktenciler ve laikler bunların hepsi Orta Doğu yaşam alanının bir parçası olarak güçlü bir mozaik oluşturmaktadır. Etnik, ırksal, dinsel ayrılıklara su, işlenebilir toprak, doğal kaynaklar gibi anlaşmazlıklarda eklendiğinde çekişmeler daha da yoğunlaşır. İçyapıdaki bu istikrarsızlıkla birlikte dış güçlerin bölgede avantaj sağlama adına giriştikleri mücadele dış güçlerin bölgede hâkimiyet kurmasıyla iç bölünmeleri daha da güçlendiriyor. Bu tür yoğun parçalanma Cohen'in adlandırdığı şekilde Bölünmüş Kuşak-Çatışma Hattı (Shatterbelt) meydana getiriyor (Cohen, 2002: 327-328).

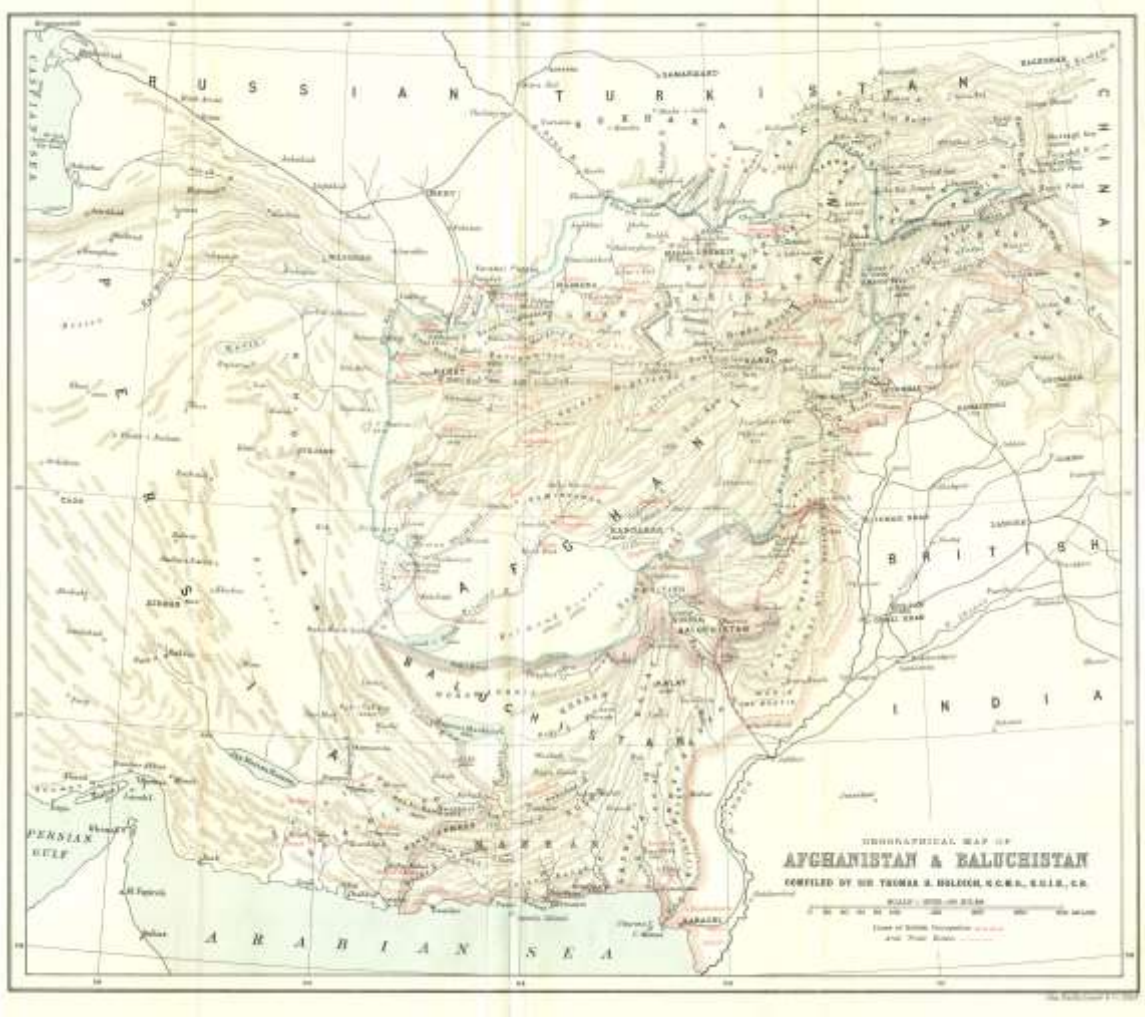
Ayrıca Orta Doğu'daki etnik çatışmalar, dış güçlerin nüfuz etme çabaları gibi benzer çatışmalar Orta Asya'da da yaşanmaktadır. Cohen'e göre Orta Asya'daki jeopolitik ve stratejik istikrarsızlık sonucu Pakistan Afganistan'la birlikte İran, Hindistan, Çin, Rusya arasında sıkışarak shatterbelt olabilir. "Shatterbelt" sınırları içinde bulunan devletlerden bazılarının birbirleriyle rekabet eden dış güçler ile özellikle Soğuk Savaş döneminde Amerika ve Rusya gibi ülkelerde ittifak kurmaları, bölgedeki çatışma ihtimalini yükseltmektedir (Cohen,2002:323). Orta Doğu bölgesini üç ana jeopolitik bölgeye ayırıyor; 1) Kuzey Dağlık Alan (Northern Highland), 2)Orta Alan (Intermediate) ve 3) Güney Çölleri (Southern Desert). Her bir bölgenin fiziki ve kaynak karakteristiği ekonomik, politik ve kültürel gelişmeyi etkilemektedir. Kuzey Dağlık Alan Türkiye, İran ve Afganistan'dır. Orta Alan Levant (Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin) ve Güney Çölleri (Libya, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Yemen, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman) içine alan coğrafyadır (Cohen,2002: 334-350). Cohen birincil shatterbelt bölge olarak Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'yı görür (Harkavy,2001: 38).Güney Asya çekişmeye rağmen shatterbelt değildir çünkü Hindistan hâkimiyeti, Rusya, Amerika ve Çin tarafından ciddi tehdit değildir. Karayipler'de aynı şekilde Shatterbelt olmamıştır. Küba'daki komünist rejime, Nijerya, Grenada solcu ayaklanmalarına rağmen çünkü Sovyet Birliği Amerika hâkimiyeti için tehdit olmadı. Shatterbelt sınırları akışkandır. Bu alan yaşanan emperyalist rekabete bağlı olarak değişebilmektedir. 1970'ler 80'ler boyunca Sahra Altı Afrika Sovyet uydusu olarak Shatterbelt oldu. Savaşın parçaladığı sahra altı Afrika Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra daha fazla shatterbelt kalamadı. Amerikan jeopolitikçi Cohen, Avrasya kıta alanı (euroasian continental- Kalpgah ve Doğu Avrupa'yı içine alır) ve ticarete bağlı deniz alanı (trade-dependent maritime world- Atlantik pasifik havzası ve onların Karayip ve Akdeniz uzantısını içine alır) olmak üzere dünyada iki jeostratejik bölge olduğunu söylemiştir. Soğuk Savaş döneminde dünyanın büyük bölümü iki jeostratejik alana yayılmıştır. Avrasya kıtası (euroasian continental), SSCB hâkimiyet alanında iken ticarete

bağlı deniz dünyası (trade-dependent maritime world) Amerikan hâkimiyeti altındadır. Güney Asya bu iki alandan bağımsız olup, alanlarda etkili olan gücün sürekli baskısına maruz kalmıştır (Sen, 1975: 213).

1.2.2. Afganistan Jeopolitiği Nedir? / Afganistan Jeopolitiğini Oluşturan Dinamikler

Jeopolitik bağlamda dünyanın kalpgahı, Orta Asya'ya açılan kapı, köprü ülke, kavşak nokta olarak tanımlanan Afgan coğrafyası Türkistan, İran, Hindistan, Çin gibi devletleri birbirine bağlaması açısından tarihten günümüze en önemli coğrafyaların arasında yer alıyor. Stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı bu topraklar Antik çağlardan 21. yüzyıla kadar Afganistan'ı askeri ve politik çekim alanı haline getirmiştir. Hindistan'a açılan geçitlerin bu topraklar üzerinde yer alması birçok devlet tarafından siyasi ve askeri tehdite maruz kalmasına neden olmuştur. Hindistan, İran ve Türkmenistan'ı birbirine bağlayan Hayber, Bolan, Toçi, Payver geçitlerine sahip Afgan topraklarını elinde tutmak isteyen Akhunlar, Sakalar, Büyük İskender, Gazneliler, Göktürkler gibi birçok devlet tarafından fethedilmiştir. Özellikle Gazneliler, Harzemşahlar, Timur, Moğollar, Babür Devleti'nin Afganistan'ı alarak geçitlerden Hindistan'a inmeleri, Afganistan'ı jeopolitik ve stratejik olarak Hindistan'a açılan kapı olarak tanımlamıştır. Hindistan'da siyasi hâkimiyet kurmak isteyen bir güç mutlaka Afganistan'ı hâkimiyet altında tutmak zorundadır (Yazıcı,2012:273-276). 18. yüzyılın ortalarından itibaren Afgan toprakları iki büyük güç Rus ve İngiliz hâkimiyetinin rekabet alanı olmuştur.

Harita 3: Afganistan ve Belucistan (1910)

Kaynak: <http://pahar.in/afghanistan-general-maps/>,

Büyük Oyun, Soğuk Savaş dönemi uzun bir dönemde yaşanmış ve bitmiştir fakat en kötü trajedilerden biri olan Afganistan'daki iç savaş hız kesmeden devam etmektedir. Afganistan Orta Asya'nın bir parçası, Güney Asya ve Ortadoğu ile bağlantısı olan topraklar üzerinde yer almaktadır. Bu sebeple Afganistan tarihi boyunca yabancı egemenliğine boyun eğmemek için büyük çaba harcamıştır. Bulunduğu coğrafya nedeniyle Afganistan'da ne olursa diğer bölgeleri de etkilemektedir (Khan, 1998: 489-502).

1.2.3. Afganistan'ın Jeopolitik Dönemleri

1.2.3.1. Tarihi arka plan ve Anglo-Afgan savaşları

Afganistan topraklarında yüzyıllar boyunca yaşanan istila ve göçler yoluyla aralarında Türk boylarının, devletlerinin bulunduğu birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler etnik bir mozaik oluşturmuşlar; yerli halkları asimile eden veya onları dağlara çekilmeye zorlayan yerleşimciler olmalarını sağlayan bir etnik tortu bırakmışlardır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden sonra ikinci büyük İslam Devleti olan Afgan İmparatorluğu (Sarıhan,2002: 15), 1839-1842 arasında gerçekleşen ilk Anglo-

Afgan Savaşı'na sahne olmuştur. Bugünkü bölünmüşlüğü temelini atıldığı 18. yüzyılda Afgan toprakları İngiltere ve Rusya'nın rekabetine sahne olmuştur (Yazıcı, 2002: 82).

Ijaz Khan, Afganistan devlet inşa sürecini veya siyasi tarihini beş evrede değerlendirmiştir; 1500-1747 yılları sınır feodalizminin yükselişi, 1747- 1800 Durani Hanedanlığı'nın yükselişi, 1800-1880 Durani Hanedanlığı'nın parçalanması, 1880-1955 Tampon Devlet yaratımı ve sağlamlaşması, 1955-1979 Milli Devlet inşası (Khan, 1998:489-502). 1500-1747 yılları sınır feodalizmin yükseldiği yıllar olmuştur. 1220'den sonra Afganistan'ı istila eden Moğolların yaklaşık 150 yıl ülkede hâkimiyet sağladığı görülmüştür. Moğol egemenliği XIV. yüzyıl sonlarında Timur ordularınca sona erdirilmiştir. 1369'dan 1505 yılına kadar Afganistan toprakları Timuruların hâkimiyetinde kalmıştır. Timur'un ölümünden sonra torunlarından Muhammed Babür tarafından kurulan Babür Türk Devleti, Nadir Şah'ın bölgeyi istilasına kadar varlığını sürdürmüştür. Timur Devleti'nin dağılmasından sonra Afganistan, üç imparatorluğun; Moğollar, İranlı Safeviler ve Özbek hükümdarların siyasi emellerinin hedefi olmuştur. Safavilerin Şii, Özbeklerin Sunni olması bölgede yapılan savaşları dinsel-mezhepsel zemine taşımıştır. Bu dönemde Şii Sünni ayrılıkçılığı son derece siyasallaşmıştır.(Shahrani, 1986: 23-26).

Babür Devleti'nin zayıflaması büyük Afgan kabileleri bağımsız hareket etmesinde tetikleyici unsur olmuştur. 18. yüzyıl başlarında Abdali ve Gılzaylar öncülüğünde kabile hareketleri yaşanmıştır. Şah Hüseyin'in izlediği Şii politikası Gılzayların Reisi Mir Uveys'in tepkisini çekmiş bunun neticesinde 1709 senesinde Kandahar'da bağımsız bir siyasi girişim başlatılmıştır. Bu durum aynı zamanda Peştunların siyasal yükselişinin, Afganların siyasal birlik olmasının ve bir Afgan Devleti'nin kurulması yönünde ilk teşebbüs olması bakımından önem arz etmektedir (Köçer, 2009: 1). Galzay lideri Mir Vays'in oğlu Mahmud; Safevi Devleti'nin gücünün zayıflamasından faydalanıp İran'ı ele geçirmiş ve İran Şahı olmuştur. 1729 yılında Afşar Türkmen kabilesinden olan Nadir Kulu Gılzay hâkimiyetine son verdikten sonra Abdalilerin üzerine de yürüyen Nadir Kulu, Abdalilerden pek çok kişiyi ordusuna katmıştır.

Kabil'i de topraklarına katan Nadir Şah, Afganistan'da Galzaylara karşı bir strateji izlerken diğer Afgan kabileleri ve Abdalilerle iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Bu politika Ahmet Şah liderliğindeki Abdalilerin, siyasi ve askeri olarak güçlenmesini sağlamıştır (Bellew, 1879: 21-22). Ahmed Şah Abdali 1747 yılında aşiret konfederasyonu yapısında bir Afgan Devleti kurmuştur. Fakat Modern Afganistan'ın kurucusu olarak Amir Adurrahman Han (1880-1901) gösterilir. Peştun egemenliği altındaki Afganistan'da en önemli değişiklikler bu dönemde olmuştur. Bunlardan bazıları; merkez Afganistan'da Hazara kabileciliğinin bastırılması, göçebe peştunlara mera haklarının verilmesi, İslamlaştırma çabası olan Kafiristan'ın ışık saçan anlamında Nuristan'a çevrilmesidir. Peştunlar her zaman siyaset ve kültürel anlamda Afganistan'da baskın olmuşlardır. 1823 yılında İngiliz Raji ilhaki ile Peştun nüfusu bölünmüştür. Durand Hattı ile bu bölünme resmîyet kazanmıştır. 1947'de Afgan protestolarına rağmen Pakistan bu bölgeyi topraklarına miras yoluyla katmıştır. Afgan iddalarına göre Peştunistan olarak adlandırılan bu bölge Pakistan ve Afganistan arasında gerilim kaynağı olmuştur (Khan, 1998: 489-490).

1.2.3.2. Tampon Bölge Yaratımı: 'Büyük Oyun'

Türkistan, Afganistan, Kafkasya, İran
dünya hakimiyeti için oynanan
satranç tahtası üzerindeki taşlardır.

Lord Curzon (Viceroy of India 1899-1905)

Büyük Oyun kavramı 1830'larda icat edilmesine rağmen, kullanımını yaygınlaşmamıştır. 20. Yüzyıl başlarında Rudyard Kipling'in *Kim* adlı romanında ifade edilerek popülerleşmiştir. R. Kipling Büyük Oyunu, 1791-92 yıllarında II. Katerina döneminde işgal planı çizilen, Rusların Hint Okyanusuna inmek, Hint alt kıtasını kontrol altına alma ideali ile başlayan ve bu amacın İngilizler tarafından engellenme çabası ile devam eden bir süreç olarak tanımlamıştır (Klass,1987:1).

Harita 4: Büyük Oyun alanı

Kaynak: <http://pahar.in/afghanistan-general-maps/>

Bu topraklar tarih boyunca Hindistan'a sahip olmak isteyen devletler için anahtar niteliğinde olmuştur. Hindistan'ı sömürgeleştiren ve Hindistan alt kıtasına giden güzargahı kontrolü altında tutan İngilizlerin bu hâkimiyeti, Rusya ve Fransa tarafından sürekli tehdit edilmiştir. Fransızların ilgisini çeken bu bölgedeki politikaları 18. yüzyıl sonlarına doğru yoğunluk kazanmıştır. Fransa'nın amacı İngiliz Hindistan'ında egemenlik kurmaktır ve bu durum İngiliz Hindistan'ını tehdit etmektedir. Napolyon'un bu amaçla ilk

projelerinden biri Hindistan'da Meysur Krallığı ile İngilizler arasında çıkan savaşlarda Tipu Sultan'a destek vermektir. Hindistan'a yerleşen İngilizlere karşı Meysur sultanları Haydar Ali ve oğlu Tipu Sultan (Feth Ali) 1767, 1780 ve 1784, 1790 yıllarında İngilizlere karşı mücadele vermişlerdir. 1780 yılında başlayan İngiliz-Maratalar Savaşı Maratalar'ın ittifak kurmasıyla Orissa, Maharashtra, Karnataka, Merkez Hindistan eyaletlerine yayılmış ve Hindistan savaşına dönüşmüştür. 1781 sonunda savaş geçici olarak durmuştur. Bu dönemde İngilizler, Fransız Amirali Suffren komutası altındaki bir donanma ile Doğu Hindistan kıyılarında üstünlük sağlamasıyla sıkışmış durumdadır. İngilizlerle Maratalar arasındaki barış görüşmeleri sonucunda 1782 yılında Salbai Anlaşması yapılır (Black,2009: 16-18). Haydar Ali'nin ölümünden sonra oğlu Tipu Sultan tekrar İngilizlerle savaşı başlatır fakat 1783 Paris Anlaşması ile Fransa'nın desteğini çekmesiyle Tipu İngilizlerle barış yapmak zorunda kalır ve 1784 yılında İngilizlerle Mangolare Anlaşması imzalanır. Antlaşma şartları uyarınca iki taraf da, fethedilen toprakları ve mahkûmları bir kez daha geri verir(Katak,1993: 205). Tipu Sultan 1790 yılında Travankora saldırır ve üçüncü Maysor Savaşı'nı başlatır. Savaş sırasında Fransa'dan yardım isteyen Tipu, İngiliz egemenliğine son vermeyi ve onların elinde bulunan toprakların idaresini Fransızlara vereceğini bildirir. Fransa'nın içinde bulunduğu koşullar nedeniyle desteğin gelmemesi üzerine Tipu Sultan Seringapatam yakınlarında İngilizler tarafından yenilgiye uğratılır. Fakat Maratalar ve Haydarabad'tan umduğu destek gelmeyince İngilizlerde geri çekilmek zorunda kalır. Maratalar ve Haydarabad, Tipu'yu durduramayacaklarını anlayınca tekrar İngilizlere destek verir Maratalar ve Haydarabad kuvvetleriyle İngilizler üstünlük sağlar. Tipu 1792 yılında barış yapmak zorunda kalır (Farooqui, 2011: 380). Son Maisur Savaşı, Genel Vali Lord Mornington'ın (daha sonra Wellesley) Tipu'nun Fransa'dan yardım aldığını öne sürüp saldırıya geçmesiyle başlamıştır. Tipu'nun en önemli müttefiki olan Napolyon idaresindeki Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etme konusundaki başarısızlığı Hindistan üzerindeki emelleri doğrultusunda Tipu'ya destek sağlamasını imkânsız kılıyordu. İngilizler'e karşı mücadelesinde Osmanlılar'dan destek görmeyi bekleyen Meysûr Sultanı Tipu'nun teşebbüsleri, Osmanlı bu dönemde tehdit olarak gördüğü Rusya ve Fransa'yı İngilizler'in desteği ile dengeleme yaklaşımı izlediği için Osmanlı tarafından Tipu'nun çağrısı karşılıksız bırakıldı. Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Tipu, İngiliz kuvvetlerinin Mayıs 1799'da Seringapatam'ı ele geçirmesiyle ordusu bozguna uğrayan Tipu'nun savaşta ölmesiyle İngilizler, Güney Hindistan'da hâkimiyet kurmasının önündeki en büyük engel olarak gördükleri Meysûr Sultanlığı'nın topraklarını ele geçirdiler. Meysur Racalığı 1856'da Karnataka Eyaleti ismini aldı ve 1847 yılına kadar İngiliz hâkimiyetinde kaldı(Özcan, 2004: 510). Fransa'nın bu dönemde izlediği politika yerli devletlere zarar vermiştir çünkü Fransız deniz donanması İngiltere karşısında başarısızdır (McNeill, 2013: 560). Fransızların ikinci projeleri ise Perslerle arasındaki ilişkileri geliştirmektir. İran'ın konumundan yararlanmak isteyen Napolyon, kendi stratejik hedefleri doğrultusunda İran'la, İngiliz ve Ruslar'a karşı askerî bir ittifak kurma teklifinde bulundu ve her türlü askeri teçhizatı sağlama taahhütünde bulundu. Feth Ali Şah, Ruslar'ın gittikçe ilerlemesi tehdidine karşı teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve Mayıs 1807'de Finkenstein Antlaşması imzalandı. Fransa, Ruslar'a karşı İran'la birlikte savaşmayı ve ordularını da eğitmeyi garanti etti. Aynı yıl bu amaçla Fransa ve Persler arasındaki diplomatik ve askeri

proje olan General Gardanne Projesi (1807-1809) adı altında yetmiş kişilik bir Fransız subay grubu İran'a geldi. General Gardanna, Osmanlı ve İran toprakları üzerinden Hindistan'a gidiş yollarını araştırdı. Ancak kısa süre içinde Napolyon'un Ruslarla yaptığı olası bir İran-Rus Savaş'ı esnasında Fransızlar'ın İran'a yardım etmeyecekleri üzerinde anlaştıkları Tilsit Antlaşması bağlamında Rusya ve Fransa'nın yakınlaşmasıyla General Gardanne Projesi gerçekleştirilmemiştir (Badiozamani& Badiozamani,2005:189). Büyük Oyun iki emperyal güç Britanya ve Rus İmparatorluğunun Asya'da siyasi egemenlik, güvenlik ve kontrol sağlama mücadelesidir. Büyük Oyun üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşaması Rusya'nın Kafkasya'da genişlemesi ve hanlıkları işgale başlayan süreçtir (Edwards, 2003: 83-102).

1.2.3.2.1. 1. Aşama: Rusların Kafkaslarda ilerlemesi

Rusya'nın jeopolitik emelleri doğrultusunda izlediği politika bağlamında Batı Türkistan'ı eline geçirmesi ve Afganistan'ın işgaline biraz daha yaklaşması İngilizleri tedirgin etmiştir. 7 Temmuz 1807 yılında Rusya ve Fransa arasında imzalanan Tilsit Anlaşması'nın 'Rusya ile Fransa İngiltere'ye karşı bundan sonra müşterek hareket edecek, Napolyon'un "*kıta ablukası*" (Blocus Continental) yani İngiliz mallarının Avrupa'ya sokulmaması politikası, Rusya tarafından tanınacak ve Rusya'ya İngiliz mallarının sokulması yasaklanacaktır' maddeleri İngiltere'ye karşı yeni bir cephenin oluşturulduğunun ve Hindistan'daki İngiliz varlığına açık bir tehditin olduğunun göstergesidir (Yazıcı, 2010: 219-237). Rusya'nın bu girişimleri karşısında İngilizler Afganistan ve İran ile diplomatik temaslarda bulunmuş ve İran ile 1809 ve 1814 yıllarında iki tane anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar ile İngiltere Hindistan'a gelebilecek tehlikeyi önlemiş ve İran'ın dış siyasetini tamamıyla İngiltere'ye bağlamıştır (Yazıcı, t.y: 451).

Fakat İngilizlerin Hindistan'ına giden yolları elinde bulundurmaya dayalı izlediği politika Fransa ve Rusların bölgede nüfusunu artırmak için giriştiği çabalarla sürekli tehlikeye düşmüştür. 1804-1813 yıllarında Kafkasya üzerinden tek başına harekete geçen Ruslar İran'a savaş ilan etmiş ve savaş sonunda Gülistan Antlaşması ile (1813) bugün ki Azerbeycan ve Ermenistan topraklarını içine alan Gence, Şeki, Bakü, Derbend, Küba ve Taliş Hanlıkları Rusya'nın hâkimiyetine girmiş, Güney Azerbeycan Hanlıkları ise İran (Kaçar) hâkimiyetine bırakılmıştır (Buniyalov, t.y: 320). İran'da Rus nüfusunun üstün gelmesinden rahatsızlık duyan İngilizler, İran ile 1814 yılında Dostluk Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre; Buhara Semerkant, Tataristan, Harezm yolu ile Hindistan'ı işgal etmek isteyen devletlere karşı İran Hükümeti, bu ülkedeki hükümdarları bu yolların kullanılmaması için ikna edecek gerekirse ordusu ile baskı yapacak, olası İngiliz Afgan Savaşı'nda İngilizlerin yanında yer alacak, eğer Afganlar ve İran arasında savaş çıkarsa İngiltere tarafsız kalacak gerekirse arabuluculuk yapacaktır. Bu anlaşma kapsamında İran İngilizlerden askeri ve maddi yardım talep etmişlerdir. (Kazemzadeh, Ty:46-51). İngilizlerden alacağı maddi ve askeri yardıma güvenen İran Rusya'dan kaybettiği toprakları almak için 1826'da Rusya'ya savaş ilan eder fakat bu savaşta başarısızlıkla sonuçlanır ve 1828'de Türkmençay Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalır. Bu savaş sonunda aradığı desteği İngilizlerden göremeyen İran'ın

İngilizlere olan güveni sarsılır. Rus nüfusuna daha da giren İran, Rusya'nın teşvikiyle Afganistan topraklarına doğru yürümek için sefer hazırlıklarına başlar(Erkan, 2010: 93). Rusya bu dönemde Muhammed Şah'ın başında bulunduğu İran'ı, Herat'a sefer düzenlemesi konusunda desteklemiştir. Muhammed Şah 1837 yılında Herat'ı yaklaşık on ay kuşatması altında tutmuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan İngiltere İran'a heyet göndererek diplomatik girişimde bulunmuş fakat başarılı olamamıştır. Rusya'nın kendi çıkarları için İngiltere'yi zor durumda bırakmak adına İran'ı desteklemesi, Afganistan ve Hindistan'da etkinlik kurmaya çalışmasının farkında olan İngiltere tepkisini Basra körfezine savaş gemilerini göndererek ve Safavi (Şii) Devleti'nin kurulmasından rahatsızlık duyan bölge aşiretlerini kışkırtarak somut bir şekilde göstermiştir. İngiltere'nin bu girişimleri Muhammed Şah'ı zor durumda bırakmış ve Herat kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır. İngiltere Herat meselesinde izlediği politikayla Hindistan'ın herhangi bir tehdide maruz kalmasını önlemiştir (Karadeniz,2008:119-135).

İran, Herat'ta başarısız olsa bile bu tür bir tehlikeye karşı İngilizler, Doğu Afganistan'da Dost Muhammed yerine o dönemde destekledikleri Şah Süca'nın yönetime geçmesini istedikleri için 1838 yılında Afganistan üzerine sefer düzenlerler. İngilizler tarihte ilk kez Afganistan'ı işgal ederler. Kısa sürede Kandahar, Gazne ve Kâbil İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler Afganistan'ı kendilerine bağlı bir şah vasıtasıyla elinde tutmak istiyordu bu sebeple Şah Süca'nın Dost Muhammed karşında tahtından indirilebileceği kaygısıyla Afganistan'dan uzun bir süre çekilmemiş ve bu durum Afgan direnişine neden olmuştur. Zamanla Şucâül-mülk (Şah Süca) ile İngilizler arasındaki anlaşmazlıklar artmış ve Afgan kabilelerin ayaklanması üzerine hezimete uğrayan İngiliz ordusu 1842 yılında Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Afganistan'daki iç çatışmalar sonucu Şah Süca'nın öldürülmesinden sonra yeniden Afgan halkı arasında birliği sağlayan Dost Muhammed Han Kabil, Gazne, Kandahar'ı alarak yeniden emir olur. 1854 yılında Herat'ı da alarak Afganistan'ın Emiri olur. İngilizler 1855 yılında yapılan Peşaver Anlaşması ile İran'ın Herat'a asker çıkarmaması için her türlü önlem alınması konusunda Afganlardan destek almıştır. İngilizlerde Dost Muhammed Han'ı Emir olarak tanımış ve iç işlerine karışmamayı kabul etmiştir (Dost Muhammed Han, t.y, www.ehlisunnetbuyukleri.com). Herat kuşkusuz bulunduğu coğrafi konum itibariyle Hindistan ve İran arasında tampon bir bölgedir ve İngilizlerin güvenli bir hat oluşturma politikası açısından elde tutulması gerek bir konumdur. Peşaver Anlaşması ile gerçekleşen İngiliz Afgan ittifakından sonra İran, Rusya'nın da teşviki ve desteğiyle 1856 yılında Herat'ı almıştır. İran'ın Herat'ı alması İngiltere ile İran arasında savaşa neden oldu (Sümer, t.y: 52). Bu savaş sonunda ağır yenilgiye uğrayan İran, Fransa'nın arabuluculuğu ile 4 Mart 1857'de 15 maddelik Paris Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma kapsamında İngilizler Herat'ı himayesinde tutmayı başarmış, İran'ın Afganistan'ı devlet olarak tanımasını sağlamış, bu iki devlet arasındaki meselelerin İngilizler tarafından halledileceği kararı alınmış ve İran'ın Afganistan üzerindeki hâkimiyetine son vermiştir. İngilizler bu anlaşmayla Basra körfezindeki nüfuzlarını arttırmıştır (Zadeh, 2006: 179-180). 1858 yılında İngilizlerin Büyük Hint Ayaklanması ya da Sepoy İsyanı (Sepoy Rebellion) olarak, Hintli tarihçilerin ise Birinci Hindistan Bağımsızlık Savaşı, 1857 Bağımsızlık Savaşı ve Büyük Ayaklanma olarak adlandırdığı ayaklanma başlamıştır (Indian Freedom Stuggle, t.y:

<https://archive.india.gov.in>). Bir yıl içinde isyanı bastıran İngiltere, Doğu Hindistan Şirketini kapatıp Hindistan'ı doğrudan Londra idaresine bağlamıştır.

Afganistan modern devlet sistemine Rusya ve İngiltere arasında tampon devlet olarak ikinci Anglo Afgan Savaşı'ndan sonra girmiştir. Bu dönemde Hindistan Doğu Şirketi olarak İngilizler kuzeybatıdan Calcutta şehrine kadar, Ruslar güneyden Orenburg'a kadar genişlemiştir. İki sömürgeci güçte etki ve avantaj sağlamak için yarışa girmiştir (Rubin, 1995: 18)

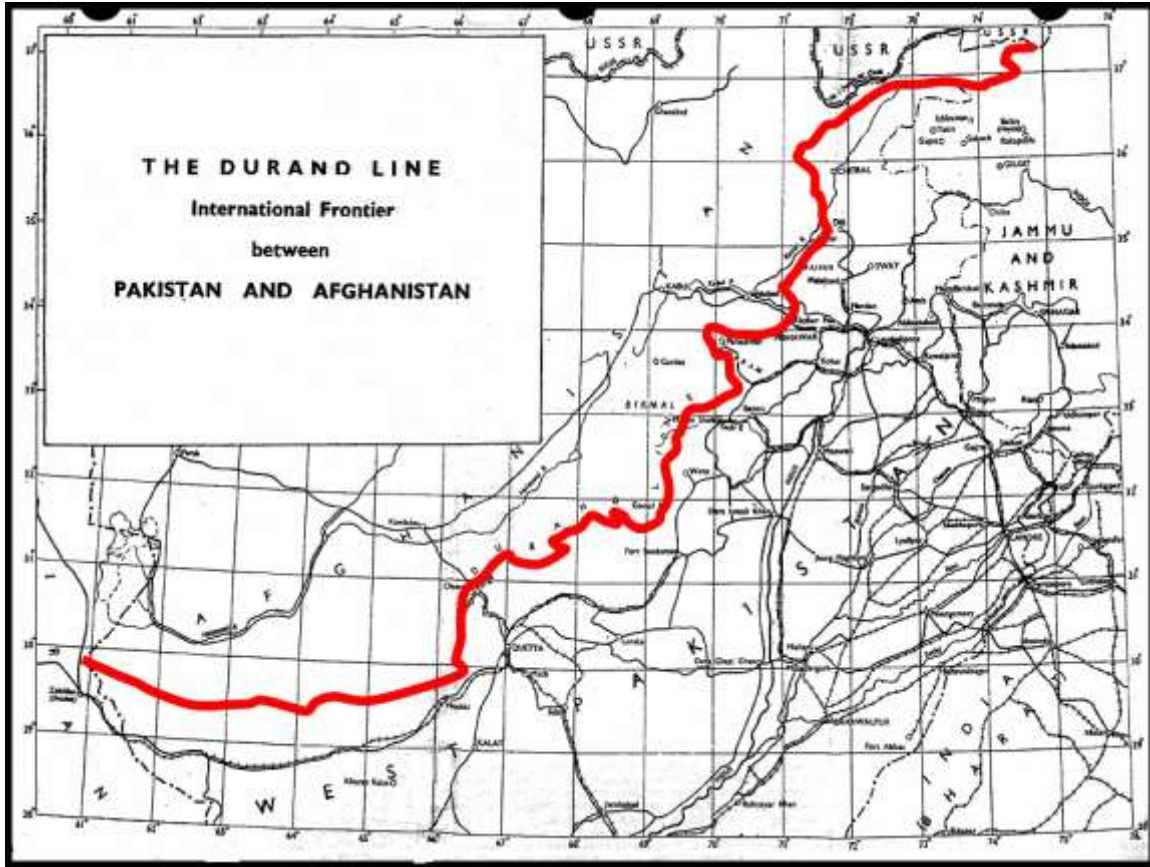
1863 yılında Emir Dost Muhammed'in ölmesinin ardından Türkistan içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Ruslar 1865'te Taşkent'i, 1868'de Semerkant'ı 1873'de Buhara'yı almıştır. Böylece Rusya Afganistan ile sınırdaş bir konuma gelmiştir (Çapraz, 2011: 60-63). Asya'da genişlemeye devam eden Rusya'nın Taşkent şehrini işgalinden sonra Hariciye Vekili Gorbaçov'un dış politikaya yönelik 1 Kasım 1864'te yaptığı açıklamada *'Asya milletleri aşikâr ve etkili bir otoriteden başka hiçbir şeye hürmet etmezler. Rusya'nın Orta Asya'daki tavrı İngiltere Fransa Hollanda ve Amerika'nın kendi kolonilerindeki davranışlarından farklı değildir.'* ifadesi açıkça işgallerin medeniyete ve huzuru tesise hizmet edeceği ve tüm uygar devletlerin kendi sınırları dışında yarı göçebe nüfus ve kabilelerin fethedilmesi zorunluluğuna yaptığı vurgu İngilizleri rahatsız etmiştir. 1869-1873 yılları Rusya ve İngiltere arasında diplomasi trafiği ile geçtiği bir dönemdir. Ekim-Kasım 1869 Anlaşması ile Türkistan Rusya'nın kontrolüne geçerken Afganistan İngiliz himayesine girdi. Her iki ülkenin de topraklarına katmadan hâkimiyet sağladığı Rusya için Türkistan, İngilizler için Afganistan önemliydi. İki ülke arasındaki çözüm arayışları sınır hattı ile neticelendi (Çetin, 2000: 1-12).

1878 yılında Osmanlı- Rus savaşından istediği sonucu alamayan Rusya tekrar Afgan sınırını tehdit eden girişimlerde bulundu. Rusya'nın muhtemel ilerlemesinden rahatsız olan İngiltere ikinci kez Afganistan'ı işgal etti. Bu dönemde Afgan Emiri Şir Ali'nin ölümü ile yerine oğlu Yakup Han geçer. İngilizler 1878 yılında Hayber Geçidi ve Kandehar'ı işgal eder. Yakup Han barış talebi üzerine İngilizlerle 1879 yılında Gandamak Anlaşmasını imzalanır. Kabil'de özel görevli İngiliz heyetinin kalmasını kabul edilir aynı zamanda İngiltere dış ilişkilerde Afganistan'ı kendine bağlar. Kuram, Pişin, Hayber gibi önemli geçitleri denetimine alır. Afganistan Peştu bölgesinde bulunan büyük toprak parçalarını da İngilizlere bırakır. Afganistan bu anlaşma ile İngiliz himayesine girip, Rusya ve İngiltere arasında tampon bölge konumuna geçmiştir. 1878-80 yılları Afganistan'da taht kavgalarının yaşandığı bir dönemdir. Abdurrahman Han'ın tahta çıkmasını isteyen bir takım askerler İngiliz elçiliğini basıp emir Yakup Han'ı zor duruma sokarlar. Bu olaydan sonra Kabil'e giren İngilizler Emiri tahtan indirip Afganistan'ı tek bir kişinin idaresine bırakmazlar. Kandahar'ı Şir Ali Han'ın, Kabil'i Abdurrahman Han'ın, Herat'ı Eyyüp Han'ın idaresine bırakırlar. 1880 yılında yaşanan Emirlik savaşı sonrası Abdurrahman Han siyasi birliği sağlayıp Afgan Emiri olur. 1880'de İngilizler bölgeden tamamen çekilir (Sabol, 2002: 589).

Ruslar'ın Orta Asya'daki ilerlemesi devam ederken 1885 yılında Herat yakınlarındaki Afganistan'ın verimli topraklarından olan Pence bölgesini işgal etmesi Afganistan'ı zor duruma soktu. Afganlarında karşılık verdiği bu savaşta ağır kayıplar verildi. Savaş

sonunda kurulan sınır komisyonu ile Ruslar ve Afganlar arasında Afganistan'ın kuzey sınırını belirleyen Rus-Afgan sınır hattı 1887 yılında çizildi. Rusların Afganistan'a tekrar girmesi 1907 Rus Anglo sözleşmesinden yaklaşık 70 yıl sonra gerçekleşecektir (Roy, 2000: 59; Smith, 2004, www.loc.gov).

Harita 5: Duran Hattı

Kaynak: <http://pahar.in/afghanistan-general-maps/>

Afganistan'daki merkezi otoritenin kurulmasından rahatsız olan İngilizler Emir Abdurrahman Han ile anlaşıp 1893 yılında İngilizler Afganistan'ın güneydoğusundan güneybatısına sınırı çizerek bu bölgeleri İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'dan ayırmıştır. Günümüzde İngilizler Hindistan ve Pakistan arasında Durand Hattı'nı sınır olarak belirlerler. Böylece Peştü bölgesinin büyük kısmı Hindistan topraklarına katılır. Afganistan bunu hala kabul edememektedir (Roux,2001: 401-403; Burget,2013: 63).

1905 yılında Rusların Japonlara yenilmesi ile Çar ve İngilizler arasındaki sert rekabet yumuşamış Afganistan'ın aralarında tampon bölge (buffer state) olmasına karar verilmiştir. İngiltere bu tampon bölge ile Rus yayılcılığına karşı kendi sömürü alanlarını korumuştur. Böylece Büyük Oyun'un ilk aşaması 1907'de Rusya'nın St. Petersburg kentinde imzalanan 1907 Anglo-Rus Sözleşmesi, Fransa İngiltere ve Rusya'nın üçlü ittifakı ile birlikte sona ermiştir. Bu sözleşme Orta Asya'daki mevcut statükoyu (satatu qua) değiştirmiştir. Pers, Tibet ve Afganistan'da uzun süredir devam eden Anglo-Rus rekabetlerini çözmeye çalışmak üzere yapılan sözleşmede İran; İngiliz ve Rus nüfuz alanı ve İran'ın orta kısımlarını kapsayan tarafsız bölge olarak üç nüfus alanına

ayrılmıştır. Persler bu anlaşma ile Afganistan ve Tibet'te kendi kontrollerini tanımlayan sınırları sağlamışlardır. İngiltere Afganistan'ı işgal etmeme karşılığında Rusya'da Afganistan ile olan ilgisini kesecek ve ilişkileri İngiltere aracılığı ile yürütecektir. Afganistan Rus ve İngiliz nüfus alanı dışında kalmıştır. İngiliz-Rus ilişkilerini ön plana çıkarmış Orta Asya'da uzun süredir devam eden bir güç mücadelesine son vermiştir. İngilizlerin 19. Yüzyılda Hindistan'ın varlığını korumak ve Rusya'nın Orta Asya boyunca güneye doğru muhtemel ilerlemesini engellemek amacıyla izlediği ilerleme politikası Afganistan'ı tampon bölge konumuna getirmiştir (Lyons,1910: 205-206).

1.2.3.2.2.2. Aşama: Almanya'nın Doğu Özlemi

1870 sonrası dönemde Alman-İngiliz rekabeti değişmeyen bir unsur olarak Avrupa diplomasisinde yer bulmuştur. Bu rekabet Almanya'nın endüstrileşmede İngiltere'yi geçmesi ve II. Wilhelm döneminde denizlerde önemli bir güç olmaya başlaması ile ticaret alanında yoğunlaşmış, II. Wilhelm sömürgeci bir dış politika anlayışı benimsemiştir (Sander,2013: 254-259). Büyük Oyun'un İkinci aşamasını başlatan dönemin Alman milliyetçiliği tarafından "*Drang nach Osten*" (Doğu'ya doğru ilerleme) sloganıyla ifade edilen, II. Wilhelm'in stratejik ve askeri bir hedef olarak saptadığı weltpolitik söylemi; Avrupa'da Fransa ve Rusya'yı yeneceği inancına dayanan, İngiltere'yi yenmenin yolunun onun sömürgelerini (Mısır ve Hindistan) ele geçirmek olduğunu savunan politikasıdır. Weltpolitik ile yeni oyunun merkezi İstanbul'dan Doğu'ya yayılacaktı. Almanya'nın Orta Asya yayılmacı politikası açısından Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı önemliydi. Çünkü Wilhelm politikası bağlamında Hindistan'ı Britanya egemenliğinden koparmak için Kafkasya, İran, Afganistan halklarını Osmanlı Sultanının halifelliğini kullanıp Cihat çağrısı etrafında toplamayı ve ayaklanmayı başlatıp İngilizleri Hindistan'dan çıkarmayı planlıyordu (McLachlan, 1997: 82-96). Bu amacı çerçevesinde 19.yüzyıl sonlarına doğru Wilhelm Osmanlı Devleti'nden bir demiryolu imtiyazı koparmayı başarmıştır. 1903 yılında alınan Berlin Bağdat demiryolu projesi hem stratejik hem de ticari açıdan önemlidir. Almanlar, doğu-batı ticaretinde İngiliz egemenliğini kırmış aynı zamanda Almanya mallarını taşıyarak ekonomik getiri sağlamışlardır. Stratejik açıdansa Hindistan'a ulaşmak için alternatif kestirme bir yol açma fırsatı doğmuştur. Böylece Almanya Bağdat demiryolu projesiyle yayılmacı emperyalist emelini gerçekleştirme fırsatı yakalamıştır (Avcı, 2015: 263-282). Almanya Bağdat Demiryolu'nu Basra Körfezine kadar uzatıp Kuveyt'te liman inşa etmek istiyordu. İngilizler Kuveyt'e ulaşacak demiryolu projesine sıcak bakmıyordu. İngiliz çıkarlarına karşı ağır bir tehdit olan bu girişim Hindistan genel valisi Lord Curzon'un Kuveyt Emiri'ne elçi gönderip durumu bildirmesiyle engellenmiştir (Ortaylı,1981: 99-101). Ruslar ve İngilizler arasında yapılan 1907 anlaşmasında kendi topraklarının bölünmesinden sonra durumun farkına varan İran, İngiliz ve Ruslara karşı cephe almıştır. Bu durumdan faydalanan Almanya İran'daki anti Rus- İngiliz propagandaları desteklemiştir. 1906 yılında Osmanlı İran sınırlarını işgal etmesi ile Almanya'dan desek isteyen İran, Wilhelm'i sıkıntılı bir duruma düşmüştür (German-Persian Diplomatic Relations, t.y: <http://www.iranicaonline.org>). Osmanlı Devletinde Enver Paşa ve arkadaşları Almanya açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. İngilizleri ve Ruslar'ın doğudaki çıkarlarını tehdit eden tek kişi Wilhelm iken artık sahneye Enver Paşa çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın

patlak vermesiyle Osmanlı Devleti Almanya yanında savaşa girmiştir. Bu dönemde Türk-Alman işbirliği ile hareket edilerek bölgeye heyet gönderilmiş ve Orta Asya'da cihat kavramını çerçevesinde halkların ve aşiretlerin savaşa katılmasına çalışılmıştır (Hopkirk, 1995: 36-41).

1.2.3.2.3. 3.Aşama: 1917 Rus Devrimi

18. ve 19. yüzyıl, Asya'da İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir dönemdir. Türkistan toprakları Rus işgaline kadar Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Hokand Hanlığı tarafından idare edilmiştir. Çarlık Rusya askeri ve ticari çıkarları doğrultusunda bölgede ilerlemesi ve Rus ordusunun Türkmen topraklarını nihai fethi, Çin'den Hazar Denizi'ne kadar olan alanda Rus hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Rusların 1874-1875 yılında Türkistan'ın işgali ve Orta Asya'daki tüm Türk yurtlarını kontrolüne alması yaşanan rekabette Türkmen-Afgan sınırını önemli konuma getirmiştir. Bu durum Rusya ve İngiltere arasındaki rekabetin son aşaması için ortam oluşturmıştır. Bu dönemde sınırlara sert bariyerler çekilmiş ve sınır ötesi akışlar zorlaşmıştır. 1917 yılında yaşanan Rus Devriminin Orta Asya'ya yansısıyla sınırlardaki istikrarsızlık baş göstermiştir. Yerel direniş örgütleri Basmacılar ortaya çıkmış ve Afganistan'ın kuzeyinde yeni Sovyet rejimine karşı ayaklanma alanı bulmuştur (Horak& Sir, 2016:107-129).

Tarihi arka plana baktığımız zaman Çarlık Rusya 20. yüzyıla iç ve dış sorunlarla girmiştir. Bunlardan biri 1905 yılı devriminin arka planı ve tetikleyicisi Rusya ve Japonya'nın Uzak Doğu'daki nüfuz mücadelesiydi. 1904-1905 yılında Kore ve Mançurya üzerindeki nüfuz çekişmesinden kaynaklanan Rus Japon savaşında Rusların Japonya karşısında ağır yenilgi yaşaması, ekonomik sorunları ve Çarlık Rusya'da git gide artan milliyetçilik hareketlerini körüklemiş, işçi grevleri, köylü ayaklanmaları ve askeri isyanları kapsayan 1905 ayaklanmasına neden olmuştur. Halkın gözünde Çar itibarsızlaşmış ve muhalif grupları Çara karşı birleştirmiştir. Devrim Çarlık Rusya tarafından bastırılmıştır. Çarlık ayrıcalıklarının bir kısmını kaybederek Anayasa'ya, Parlamento'ya (Duma) ve ona dayanan çok partili sisteme razı olmak zorunda kaldı. Devrimin en önemli sonucu ise Menşevikler ve Bolşevikleri içine alan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve liberal burjuva akımlarının ortaya çıkmasıydı (Acar, 2008:79-98). Bu koşullar altında Çarlık Rusya'nın, Almanya'ya karşı emperyalist savaşa girmesi politik olarak iki farklı görüşü ortaya çıkardı. Bir kısmı savaşa karşı çıkarken, diğer taraf savaşı destekledi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması gittikçe kötüye giden hayat standardı, Rus halkında var olan huzurluğu derinleştirdi ve 1905'teki ayaklanma 1917 devrimine neden oldu. Devrim sonrasında Çar 2. Nikola tahttan indirildi ve Duma (parlamento) üyeleri tarafından kurulan geçici bir hükümet görevi devraldı. Ekim 1917'de Lenin liderliğinde Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir. Çarlık Rusya'sı çökmüş ve Sosyalist Bolşevik Devri başlamıştır. Rus Çarlığı'nın yerine gelen Bolşevikler, yeni rejimin oturması ve bölgedeki bağımsızlık mücadelelerinden çekindiği için Çarlık toprakları içine katılmış, Orta Asya toplumlarına self determinasyon hakkı tanıma vaadinde bulunmuştur. Bunun diğer bir nedeni ise Orta Doğu, Güney Kafkasya ve İran yönetiminde etkili olan İngilizlerin sağladığı desteği kırmaktır. Bolşeviklerin yaptığı vaad bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Orta Asyalılar için önemli olmuştur (Koç, 2007: 15-

21). 1917 yılı Şubat ayında, Rusya'da devrim sonrasında bugünkü Türkistan olan Hokand'da özerklik ilan edilmiştir. Bu politikanın Sovyetlerin zararına olduğunun farkına varan Bolşevik lideri Lenin 1918'de milletlere kendi kaderini tayin etme hakkı verme politikasını terk etmiş ve özerkliği kaldırmıştır. Basmacı Harekâtı ile Türkistan bağımsızlık savaşı başlamıştır. Basmacı, Kızıl Ordu'nun 1918'den 1931 arasında Orta Asya'yı işgaline karşı savaşıyan Müslüman direniş hareketinin adıdır. Basmacı ayaklanmasının asıl çıkış noktası Çar'ın aldığı 1916 da, o güne kadar askerlik yaptırılmayan Orta Asyalıların zorunlu olarak Ordu'ya alınması buyruğuna karşı tepkidir (Straub,2014:324-325). 1920 yılında Lenin liderliğindeki Kızıl Ordu Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Batı Türkistan'ı işgal etmek suretiyle yönetimi ele geçirmiştir. Rusya'nın Kafkasya politikası 'bölünmez ve parçalanmaz Rusya' ideali çerçevesinde şekillenmiştir (Kürkçüoğlu, 2000:349-351). İstila ile başlayan Rus emperyalizmi, asimilasyon politikasıyla devam etmiştir. Ruslaştırma (tek tip Sovyet) modeli kapsamında konuşulan dilin Rusça, dininin ateizm, milliyetinin ise Sovyet olması bağlamında Orta Asya nüfuz alanlarında 1925 ile 1953 arasındaki Stalin döneminde, ekonomik baskılar ve siyasî ve kültürel baskıları arttırmıştır (Kocaoğlu, 2002:744). 1924'te Sovyetlerin başında bulunan Lenin'in ölmesinin ardından yerine iktidara Komünist Parti Başkanı Josef Stalin geçmiştir. Sovyet komünizmi Orta Asya üzerindeki sömürgeci ve yayılmacı emellerini gerçekleştirmek için Rus emperyalizminin yerini almaya başlamıştır. Jeopolitik milliyetçilik anlayışı ile hareket eden Sovyetler zamanla Orta Asya topraklarında hâkimiyet sağlayacaktır (Ülkü, 2003: 10-12).

Büyük Oyun'un üçüncü aşaması 1917 Rus devrimi olmuştur. Devrim sonrası Çarlık etki alanları Bolşevik hâkimiyetine girmiş, Büyük Oyun'u 1917'den sonra Bolşevizm devralmıştır. Büyük Oyun'un temel amacı emperyal güçler arasında rekabet, bölgesel kontrolü sağlamak ve topraklar üzerinde hâkimiyet kurmak üzerine şekillenmiştir (McLachlan, 1997: 82-96). *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Büyük Oyun* kitabının yazarı, büyük oyun konusunun uzmanlarından Peter Hopkirk 1917'den 1992 yılına kadar olan dönemi '*Yeni Büyük Oyun*' ya da '*eskinin Bolşevik versiyonuyla devamı*' sözleriyle ifade etmiştir. *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Büyük Oyun* kitabında '*Enver Paşa, Basmacılarla birlikte Bolşevik Rusya'ya karşı bir zafer kazanarak Özbekistan'ın güney topraklarını içine alan bir devlet kursaydı, Büyük Oyun, Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar jeopolitiğin kuralları gereğince ertelenmeden devam edecekti*' diyerek oyunun üçüncü aşamasının Enver Paşa'nın 1922'de, Orta Asya'da Bolşevikler tarafından öldürülmesiyle sona erdiğini söyleyerek altını çizmiştir. Bolşevizmin tüm Orta Asya ve Kafkaslara egemen olmasıyla birlikte, İngiltere bakımından Büyük Oyun anlamını yitirmiş, Büyük Oyun'un perdesi 1991'e kadar kapalı kalmıştır ifadesini kullanmıştır (Hopkirk,1995: 35-37).

Tarih boyunca devam eden İngiliz ve Rusların oynadığı Büyük Oyun bölgenin haritasını değiştirmiştir. Duran Anlaşması ile çizilen sınır, Pakistan Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığını günümüze kadar taşımıştır. Bugünkü Afganistan, Sömürgeci devletlerin kendi çıkarlarını korumak için haritada sosyal kimliğe ve beşeri coğrafyaya bakılmaksızın sınırlarını çizdiği, oluşturdukları devletlerden biridir. Afganistan'daki etnik çatışmalar bu bölünmüşlüğün sonucudur.

1.2.3.3. Soğuk Savaş Direnişi

Büyük Oyun 1945 yılından sonrada her ne kadar farklıda olsa devam etti. Afganistan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrada dünya siyasetinde aktif rol oynamıştır. Bu rol savaş sonrasında komünizmi çevreleme politikası etrafında şekillenmiştir. İngiltere 1947'de alt kıtadan çekilmesiyle Amerika yavaş yavaş eski sömürge güçlerini bu bölgede dünya sahnesinden çıkarmaya başlamıştır. Fakat büyük oyun farklı oyuncularla devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı Afgan kabileleri Pakistan' daki Cinnah liderliğindeki Hindistan Müslümanlarına destek vermiştir. Bu destek sonrasında bu kabileler plebisit ile Pakistan'a katılmayı beyan etmişlerdir, Pakistan'ın desteğiyle Afgan hükümeti bu kabilelere yarı bağımsızlık vermeyi kabul etmiştir. Afganistan ve Pakistan arasındaki sorunların çözülmemesi, iki komşu ülke arasındaki güvenlik ikilemi, iç politik istikrarsızlık jeopolitik önemi arttırmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlarında Amerika açısından Afganistan, Pakistan ile karşılaştırıldığında stratejik açıdan önemsiz olan küçük bir devlettir. Amerikan'ın bu duyarsızlığı bölgeye yardım yapan ülkelerin başında Sovyetlerin gelmesine ve Sovyet nüfusunun bölgede artmasına sebep olmuştur. 1950'lerden 1979'a kadar Sovyet yayılcılığı Afganistan'da gün geçtikçe artmıştır. 1956-78 yılları arasında Sovyetler birliği Afganistan'a 1.265 milyar dolar ekonomik ve askeri yardım yaparken; Amerika 533 milyar dolar ekonomik yardım sağlamıştır. Eisenhower'ın Sovyet nüfusunun Güney Asya'da yayılmasına engel olmak için Pakistan, İran ve Irak'a yaptığı ekonomik ve askeri yardımların çok azının Afganistan'a yapılması, Pakistan'ın Amerika'nın yardımlarıyla ordusunu geliştirmesi ve silahlanması Afganistan'ı Sovyetlere hızla yaklaştıran diğer bir faktördür. 1956'dan sonra Sovyet danışmanları orduda tekelleşmiş, birçok öğrenci Sovyet Birliği'ne giderek askeri eğitim alıp Sovyet silahlarını kullanmayı öğrenmiştir. Yaklaşık 3.725 Afgan subay Sovyetler Birliği'nde eğitim almıştır (Rubin,1995: 22).

1960 ve 1970'li yıllarda Afganistan hem Sovyetler Birliği'nden hem de ABD'den yardım alarak denge politikası izlemiştir. 1964 yılında yeni Anayasa'nın yapılmasından sonra komünist partilerin dışında yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Böylece Sovyet amaçlı komünist organizasyonlardan PDPA Partisi adı altında Afganistan'da kurulmuştur. 1967 yılında parti kendi içinde Halki (khalg) ve Parcham olarak iki kola ayrılmıştır. Halki'nin başına Nur Muhammed Taraki daha sonra Hafızullah Emin geçmiştir. Parcham'ın liderliğini ise Babrak Karmal yapmıştır. Bu dönemde Materyalist fikirler okullarda aşılarmaya başlanmıştır. Buda halkın çocuklarını okuldan alıp medreselere göndermesine sebep olmuştur. Üniversiteye giden Müslüman gençlerin tek amacı Afganistan'ı İslami yönetime kavuşturmaktır. Üniversitelerde komünizme tepki olarak yükselen Müslüman gençlik hareketleri Sovyet Birliği'ni rahatsız etmiştir. 1965'ten sonra İslami Hareket özellikle Kabil Üniversitesi'nde öğrenciler arasında yayılmaya başlamıştır. Burhanettin Rabbani Cemiyet-i İslami Konseyi'nin başkanı seçilmiştir. Başkan yardımcısı Abd al-rabb al-Rasul Sayyaf olmuştur. Öğrenci liderliğine ise mühendislik fakültesi üyesi Gulbuddin Hikmetyar seçilmiştir (Rubin, 1995: 26).

Afganistan Hükümeti'nin Sovyet Birliği ile yakınlığı, halkı tahrik edici gazete yazıları İslami liderleri bir araya getirdi ve Mart 1970'de Kabil'de bir kongre toplandı. Kongre

Başbakan Nur Ahmet tarafından dağıtıldı. Hükümet meseleyi müzakere yolu ile halletme yoluna gitti. Hızlı gelişen Marksist hareket ve İslami hareket sonucu Marksistlerin desteğiyle Zahir Şah'ın yerini darbeyle Sovyetler'in desteklediği Muhammed Davud Han'ın geçmiştir. Bu ilk darbe halk ayaklanmasıyla değil uzman subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Davut Han'ın gelişiyle iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. İslami hareketi ortadan kaldırmak için başa geçen Davud çok sert ve baskıcı yöntemler ile İslami hareketi bastırmıştır, Sayyaf'ın aralarında bulunduğu bazı liderler ile öğrenci liderleri tutuklanmış ve bazıları öldürülmüştür. Yönetim tamamen halktan kopmuştur. Bu baskıcı iktidar döneminde bazı önemli liderler Peşaver'e kaçmıştır. İç politik istikrarasızlık komşu ülke Pakistan'ın dış politikasını şekillendirmiştir. Pakistan hükümeti ve CIA İslami hareketi desteklemişlerdir. Zülfikar Ali Butto İslamist ideolojiye katılmasında Davut yönetiminin baskısını Peştunistan meselesinde üzerinde kullanmak istemiştir. Ayrıca İslamcılar Pakistan güvenliğine hizmet etmiş ve tarihte Pakistan'ın parçalanmasına karşı çıkan tek gruptur. 1971'de Hindistan savaşı boyunca desteklemişlerdir. Sürgün hareketi ile Pakistan İslami partisi Jamaat-i İslami ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır (Rubin, 1995: 27).

Afganistan'da orduda iyiden iyiye Marksizm yayılmaya başlamış, subaylar komünist partilere üye olmuştur. Davut Han, 1973-78 yılları arasında dış politikasını tam bağımsızlığa kavuşturmak için iç ve dış politikada önemli adımlar atmıştır. Sovyetleri hayal kırıklığına uğratan bu gelişmelerden en önemlileri komünist yandaşları görevlerinden uzaklaştırmak, subayları eğitim için Sovyetler yerine Mısır, Hindistan ve Pakistan'a göndermektir. Davut Han'ın bu davranışlarında İslami Direniş Hareketi'nin Pakistan'a yerleşmesinin de etkisi olmuştur. Davut Han batılı devletlerle özellikle İran'la ve Mısır'la ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu yakınlaşmadan rahatsızlık duyan Sovyetler'in Afganistan'ın iç işlerine karışmaya başlaması beraberinde 1978'de Davud Han'ı darbeyle tahttan indirmesi ile sonuçlanmıştır (Krakowski, 1987: 4). Komünistlerin bu darbe ile iktidara gelmesi Afganistan'daki Sovyet yayılmacılığını derinleştirmiştir. Hükümetin başına Muhammed Taraki geçmesiyle Afganistan'ın izlediği tarafsızlık politikasını terk edilerek Sovyet yakınlaşması derinleşmiştir. Davut Han döneminde Pakistan'a yerleşen İslami liderlerin ailelerin özellikle Şevkatullah Müceddidi sülalesinin erkeklerinin katledilmesi halkı ve ordudaki subayları rahatsız etmeye başlamıştır. Tırmanan gerilim sonunda Taraki öldürüldü, Hafızullah Amin hükümetin başına geçti. Afganistan'daki sosyalist darbe sonra başa PDPA geçmiştir. Amerika darbeden sonra Adolph Dubs'u Afganistan'a Büyükelçi olarak atamıştır. 1979 yılında polis kıyafeti giymiş Maoist gerillalar tarafından kaçırılan büyükelçinin rehin tutulduğu Kabil Otel'inde öldürülmesi sonucunda Afganistan'a yapılan yardımları kesmiştir ve 2002 yılına kadar bu ülkeye büyükelçi atamamıştır. 1879-1919 arası İngilizlerin etki alanına giren Afganistan, 1970'lerden sonra Rusya'nın etki alanına girmiştir. Ruslar birçok danışmanını ülkeye sokmuştur (Rubin, 1995: 28).

Pakistan'daki sürgün İslamcılar komünizme karşı cihad başlatmıştır. 1979'da batı güvenlik politikasının ayağı bağlamında önemi olan İran'da Şah, İslami Devrim ile devrilmiştir. Brejnev ise Amerika'nın Pakistan'a yaptığı yardım ile Kabil'de Amerika yanlısı bir hükümet kurmasından endişe ediyordu. Bu yanlış hesap güvenlik ikilemi

içinde klasik bir düşman görüntüsü yaratıyordu. Sovyetlerin askeri darbe ve askeri saldırı ile Afganistan'da giderek genişlemesi Pakistan ve Amerika için giderek korkulu bir hal alıyordu. Sovyetler içinse komünist iktidarın çöküşü Amerika'nın burada genişlemesi anlamına geliyordu. İktidarda olan Hafızullah Emin'in Sovyet yanlısı bir politika izleyeceğini açıklamasına rağmen, Hafızullah'ın bağlılığından şüphe eden Sovyetler, Hafızullah Emin'in öldürtüp yerine geçmesini planladıkları eski Başbakan Yardımcısı Babrak Karmal Prag'dan Kabil'e getirtmişlerdir. 27 Aralık 1979'da Kabil radyosu Karmal'ın yönetimi ele geçirdiği duyurmuş ve Sovyetlerin desteğiyle Cumhurbaşkanı olmuştur (Sander, 2000: 505).

Ülke içinde Sovyet işgaline karşı ilk tepki Kabil'de, 1980 Şubat'ında esnaf ve memurların genel grevi ile başlayıp 1980 Nisan'ında öğrencilerin yaptığı eylemler ile iyice alevlenmiştir. 1981 Nisan'ında başkent Kabil'i ülkenin diğer illerine bağlayan otoyollar ulaşıma kapatılması ve aynı yıl Herat dâhil birçok şehirde ayaklanmaların patlak vermesi, Afganistan genelinde Ruslar ile İslami Direniş Örgütleri arasında çatışmaların kontrol edilemez bir noktaya gelmesine neden olmuştur. Bu durum mücahitler arasında dayanışmayı güçlendirmiştir. Komünizme karşı savaşta birleşen halk ve Pakistan'daki İslami direniş örgütleri Sovyetlere karşı birlik olmuşlardır (Oğuz,1999: 145-147).

1979 Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın yardım çağrısı çerçevesinde komünist yönetime destek vermek iddiası ile başlayan Sovyetlerin Afganistan işgalinin ya da diğer bir ifadeyle Sovyet –Afgan Savaşı'nın görünmeyen diğer nedeni ise 1979'da Başkan Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin, Sovyet yanlısı devrimci hükümete karşı savaşan İslamcı mücahitleri bilinçli olarak silahlandırmak suretiyle, ABD'nin Sovyetleri Afganistan'ı işgal etmeye zorlamasıdır (Bird& Marshall, 2011: 22).

Sovyet müdahalesi stratejik Amerikan algısında da değişime yol açmıştır. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesi uluslar arası toplum tarafından tepki ile karşılandı ve hızlı bir reaksiyon yarattı. Bu gelişmeyle Amerika jeopolitik ve stratejik olarak Afganistan'ın Orta Doğu, Güney Asya ve Batı Asya'daki merkeziliğini fark etmiştir. Çünkü Afganistan'ı ele geçirmekle, Basra Körfezi ve Orta Doğu petrolleri istikametinde mühim bir ilerleme kaydetmiş oluyordu. Jimmy Carter, Sovyet işgalini '2. Dünya savaşından beri barışa yapılan büyük bir tehdit' (Urban,1990: 56) sözleriyle vurgulamıştır. Jimmy Carter bu tehlikeyi 'Carter Doktrini' diye anılan yaklaşımıyla şu cümlelerle açıklamıştır: 'İran körfezi bölgesinde kontrol amacıyla yapılacak herhangi bir müdahale, ABD'nin hayati çıkarlarına yapılmış telakki edilecek ve gerekli olan her şekilde, askeri güç kullanmakta dâhil cevap verilecektir.' (Richard J. Samuels,t.y, <https://www.britannica.com/topic/Carter-Doctrine>)

Carter'ın bu yaklaşımı Reagan yönetimi tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda Amerika Haziran 1979'da Sovyetlerle imzaladığı SALT-II Anlaşmasının senatoda onaylanmasını durdurmuştur. Ayrıca 1981 yılında Pakistan ile yaptığı anlaşmayla Pakistan'a 3.2 milyar dolar ve 40 adet F-16 uçağını içeren bir yardım paketi sağlamıştır. Reagan döneminde Afganistan'a 120 milyon dolar mali yardım yapılmıştır. 1985 yılında yönetimin isteği ve US kongresinin baskısı sonucu yapılan mali yardım iki katına çıkarılarak 250 milyon dolar ekonomik yardım yapılmıştır. Ayrıca ilk defa Nato dışında Stinger füzeleri dağıtılmış ve Afganistan'a yerleştirilmiştir. 1986-89 yılları

arasında m¼cahitlere yapılan yardımların ise yıllık yaklaşık 1 milyar dolar olduğu belirtiliyor (Rubin, 1995: 30).

Soğuk Savaş ortamında Sovyet'lerin ilerlemesine engel olmak isteyen ABD Afganistan'da mali destekle yetinmeyip m¼cahitlere Stinger füzeleri gibi ağır silahlar vererek Afgan direnişine destek sağlamıştır. Müslüman ülkeleri içinde Afgan direnişine en fazla destek sağlayan ülke ise Suudi Arabistan olmuştur (Ülger,1999: 98).

1985 yılında SSCB'nin başına Gorbaçov'un geçmesiyle Sovyetler'in Afganistan politikası değiştirilmiştir. Savaşın getirdiği ekonomik maliyet ve Batı ile ilişkiler bağlamında ülke içindeki hoşnutsuzlardan dolayı Gorbaçov Afgan m¼ttefiklerine ve generallere baskı yapıp savaşı sonlandırmak istiyordu (Goodson, 2001:479). Gorbaçov'un Afgan müdahalesini sonlandırma yönündeki yeni stratejisi kapsamında ilk düşündüğü 1986'da Babrak Karmal'in yerine, Perçem partisinden gizli örgüt başkanı olan Dr. Necibullah'ı geçirmek olmuştur (Uysal,1996:221).

Necibullah, 1986'da Vatan Partisi'nin (Afganistan Demokratik Halk Partisi) Genel Sekreterliği görevini üstlenmiştir. 1986 yılında Saur Devriminin 18. yıldönümü arifesinde Devrim Konseyi Başkanlığından istifa eden Karmal'ın yerine 1987 yılında Necibullah getirildi. 1987 yılı Kasım ayında Necibullah tarafından toplanan Loya Jirga (büyük meclis) Sovyet danışmanları tarafından önerilen yeni Anayasa'yı onaylanmıştır. Bu Anayasa ile Ülkenin Demokratik Afganistan Cumhuriyeti olan adı Afganistan cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Yaklaşık beş ay sonrada yeni Anayasa kapsamında seçimler yapılmıştır (Rasanayagam,2007:119). Necibullah başa gelir gelmez Afgan sorununu çözmeye yönelik Ulusal Uzlaşma Planı (Sulh-u Milli) önerisinde bulunmuştur. Bu planın içeriği Afganistan'da direniş örgütlerinin liderlerinin de yer aldığı yeni bir Milli Birlik Koalisyon Hükümeti'nin kurulması, ateşkes ilan edilmesi ve m¼ltecilerin ülkeye çağrılmasıdır. Fakat ülkedeki İslami direniş örgütleri plana sıcak bakmamış ve reddedilmiştir (Uysal, 1996: 114-116).

Afganistan'da İslam'la komünizm arasında mücadeleye dönen savaşta çıkmaza düşen Sovyetler sorunu barışçıl bir şekilde çözme konusunda samimi oldukları imajını verip dünya çapında zedelenen itibarını kurtarmak, direniş hareketlerine gidecek yardımların da önünü kesmek için sorunu BM'de çözme yoluna gitmiştir (Krakowski, 1987: 10). Birleşmiş Milletler tarafından önerilen Sovyetlerin geri çekilmesinden sonra Afganistan'daki tüm güçlerin ülkeden bağlarını koparması ve yeni kurulacak hükümete Afganların kendilerince karar vermesidir. Fakat bu durum bazı sıkıntılara yol açmıştır çünkü Afgan liderleri Necibullah'ı istemezken; Sovyetler Necibullah'ın iktidarda kalması için ısrarcı davranmaktadır. Aslında Sovyet işgaline karşı Güvenlik Konseyine konuyu ilk getiren ve işgale tepki veren ülke Çin olmuştur fakat Sovyetlerin daimi üye olması soruna kalıcı bir çözüm getirmemiştir. Genel Kurul 20 Kasım 1980'de aldığı kararında Genel Sekreter'den Afganistan Komünist Rejimi ile Pakistan arasında bir diyalogun sağlanmasına yardımcı olacak bir özel temsilci atanmasını istemiş ve Perez de Cuellar temsilci olarak atanmıştır. Perez de Cuellar'ın BM'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmesi sonrası görevi 1 Ocak 1982'de Diego Cordovez devralmıştır. 1982 yılında başlayan Cordovez'in yaptığı dolaylı görüşmeler meyve vermiş ve uzlaşma sağlanmıştır.

Mücahidlerin temsilci olarak katılmadığı 14 Nisan 1988’de Cenevre görüşmelerinde anlaşmaya varıldı (Rasanayagam, 2007: 117-118).

Cenevre’de BM’nin gözetiminde yapılan bir düzine görüşmeden sonra 15 Nisan 1988 tarihinde Pakistan, Afganistan ve ABD arasında dört anlaşma imzalanmıştır. İlk Afganistan ile Pakistan arasında yapılan ve birbirlerinin iç işlerine karışmamalarını öngören anlaşmadır. İkinci anlaşma, Pakistan ile Afganistan arasında imzalanan garantör olarak Sovyet Dışişleri Bakanı Sevardnadze ve Amerika Dışişleri Bakanı Schultz imza attığı Garantörlük Antlaşmasıdır. Üçüncü Anlaşma ise mültecilerin ülkelerine geri dönüşüyle ilgilidir. Dördüncü Anlaşma ise Sovyet Birliği’nin Afganistan’dan 15 Mayıs 1988 tarihinden itibaren 10 ay içerisinde geri çekilmesiyle ilgilidir ki bu karar öncesi 13 Kasım 1986’da yapılan Komünist Parti Yönetim Kurulu Kongresi’nde Sovyet liderler askerlerini 1988 yılının sonuna doğru çekme kararı almıştır ve 15 Şubat 1988’de Sovyet askerlerinin çekilmesiyle işgal dönemi kapandı (Rasanayagam, 2007: 118-125).

Sovyet askerleri ülkeden çekildi fakat askeri ekonomik yardım yapmaya devam ettiler. Batı kaynaklarına göre bu yardımın yıllık 3-4 milyar dolar olduğu belirtiliyor. 1986-90 yılları arasında Sovyetler Afganistan’a yaptığı yardımlarla Hindistan, Japonya, Suudi Arabistan, Irak’tan sonra Afganistan’ı dünyada 5. silah ithalatçısı konumuna getirmiştir. Bu yardımlar Sovyetler ve Amerika arasındaki 13 Eylül 1991’de tüm Afgan taraflarına silah teslimatını bırakma anlaşmasına kadar devam etmiştir (Rubin, 1995: 147).

Afgan Savaşı yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan en ölümcül ve kalıcı çatışmalardandır. 2 milyonun üzerinde Afgan yaklaşık 15.000 Sovyet bu savaşta öldürülmüştür. 6 milyon Afgan, Pakistan’a ve İran’a kaçmıştır. Dünya’nın en fazla tek mülteci nüfusu 1980’lerde görülmüştür. Afganistan’ın yerli nüfusunun %50’si bu savaşta öldürüldü, evsiz kaldı ve yaralandı (Goodson, 2001:471).

1.2.3.4. Sovyetlerin Dağılmasının Afganistan’da İç Savaşa Yansıması

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyet Birliği’nin dağılmasından sonra dahi Afganistan jeopolitik konumunu farklı nedenlere bağlı olarak korumaya devam etmiştir. Artık sadece İngiltere ve Rusya arasında bir tampon bölge, Amerika ve Sovyetler Birliği arasında güç mücadelesi alanı değildir. Soğuk Savaş sonrasında Afganistan’daki Sovyet uydusu rejim iktidarı yönetime devam etmiş fakat Necibullah’ın başkanlığını yaptığı ADHP Partisi ismi değiştirilerek Watan Partisi olmuştur. 1992’de Raşit Dostum’un desteğini alan Ahmet Şah Mesut’un Kabil’i almasıyla (Afgan direniş lideri) hükümet düşmüş ve Necibullah BM’ye sığınmıştır. Rus kukla hükümetinin ortadan kalkmasıyla Afganistan’da mücahit gruplar arasındaki güç ve iktidar mücadelesi başlamıştır (Ülger, 1998-1999: 99-100).

Sovyet Birliği’nin dağılmasında sonra bölgede var olan beş yeni devlet Orta Asya’da yeni bir mücadeleyi başlatmıştır. Dünya ekonomisinin gelecekte bu bölgedeki kaynaklara olan ihtiyacı bu cumhuriyetlerin artan önemini tekrar göstermektedir. Bu noktada Afganistan Orta Asya’nın anahtarı konumundadır. Bu yeni devletlerin tam bağımsızlığa kavuşmaları için Dünya pazarına alternatif yollar bulmaları gerekmektedir. Örneğin Türkiye Azerbaycan arasında, Pakistan-Afganistan, Afganistan-İran gibi. Politik görüş Türkiye-

Pakistan-Afganistan iken ekonomik görüşler dünya marketine ulaşım için deniz yolunu alternatif yol olarak vurguluyor. Afganistan konum itibariyle Orta Asya'ya Pakistan ve İran aracılığıyla iki çıkış sağlıyor. Pakistan Afganistan arasında yapılması önerilen demiryolu hattının üç olası güzargahı vardır: Kushka-Chaman, Kushka Nushki, Kushka Dalbadin. Bu yolların yapılması Rusya'nın kontrolünde yaşanacak büyük oyunu engelleyecektir. Orta Asya için tam bağımsız olmak bağlamında Afganistan çok önemlidir.

1.2.3.4.1. Taliban'ın Yükselişi

Necibullah hükümeti Sovyet lojistik desteğinin kesilmesinden sonra Raşid Dostum'un da muhalefet güçlerin safına geçmesiyle iktidarda kalamayacağını anlamış ve Kabil'i terk etmiştir. Ülkenin büyük bölümü mücahit grupların eline geçerken Mesud'un askerleri Kabil'in savunmasını üstlendiler. Herat bölgesi İsmail Han'ın; Afganistan'ın kuzeyi Raşid Dostum'un; Celalabad Mücahit Komutanlar Şurası'nın; Kabil'in güneyi ve doğusu Hikmetyar'ın idaresine Kandahar küçük mücahit grupların idaresine bırakıldı. Bu tarihten sonra mücahit gruplar güç ve iktidar mücadelesini çözememiş ve koltuk savaşına girmiştir. Mücahit gruplar aralarında çatışırken Taliban'ın doğusu ve iktidara gelişi için devasa bir boşluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir. 1994 yılında yeni aktör olarak bölgede Taliban ortaya çıkmıştır (Rasıd, 2006: 27).

Uydu rejiminin devrilmesinden sonra tüm mücahitlerin temsil edildiği bir hükümet kurulmuştur. Başbakanlığa Hizb-i İslami lideri Gülbeddin Hikmetyar, Savunma Bakanlığı'na Ahmed Şah Mesud getirildi. Fakat kısa süre sonra yaşanan derin görüş ayrılıkları çatışmaya dönüştü. En büyük anlaşmazlık Hikmetyar ile Rabbani arasında yaşandı. Raşid Dostum, Hikmetyar grubuna destek verirken Mesud ise Rabbani'ye destek vermiştir. BM'nin desteklediği hükümete başbakanlık yapan Hikmetyar'ın Hizbi İslami Partisi Peştunlardan oluşmaktadır. Peştunlar ise ülkede etnik bakımdan sayıca fazla oldukları için diğer gruplarla eşit haklara sahip olma fikrine sıcak bakmamaktadır. Peştunların dışındaki diğer önemli grup Ahmet Resul Sayef'in liderlik yaptığı ittihat hareketidir. Bu hareket Suudi Arabistan'ın bu ülkedeki uzantısıdır. Diğer bir grup ise ülkenin kuzeyinde yaşayan Şii mezhebine mensup Hazaralardır. Tüm bu grupların ortak özelliği Özbek lider General Raşid Dostum dışında yeni yönetimin şariat esaslarına dayanmasının gerektiğidir (Ülger, 1998-1999: 100).

Bu dönemde bu grupların dış destekçileride olmuştur. Pakistan Hikmetyar'ın Hizb-ı İslami Partisi'ni desteklemiş daha sonra Hikmetyar'ı destekleyen Pakistan, Rabbani Hükümeti ile ilişkiler bozulunca Taliban'a destek sağladığı görülmüştür. Özbekistan Raşid Dostum'un Jumbesh (cephe) teşkilatına destek sağlarken İran'da Şiilerin Hızb-ı Vahdet Partisi'ni desteklemiş ilerleyen yıllarda Taliban'ı kendisine tehdit olarak algılamış ve Rabbani ve Mesud'a destek sağlamıştır.

1994 yılında yaşanan iktidar mücadelesinde Dostum ve Hikmetyar, Rabbani'ye karşı birleşmiştir. Bu tarihten sonra sahneye iki karşıt güç Afgan İslam Emirliği (Taliban) ve Afganistan İslam Devleti çıkmıştır. 1996'da kurulan Birleşik Cephe'nin Başkanlığını Rabbani, askeri kanadını Ahmed Şah Mesud üstlenmiştir. Birleşik Cephe; Cemaat-i İslâmi Afganistan Kerim Halili'nin başında olduğu Hizbi Vahat-i İslâmi Afganistan,

General Dostum'un başında olduğu Cunbiş-i Milli İslâmi Afganistan, Asif Muhsini'nin başkanı olduğu Harekat-ı İslâmi Afganistan ve Abdül Rab Sayyaf'ın İttihat-i İslâmi Barayi Azadi Afganistan gruplarından oluşmaktadır. Öğrenci anlamına gelen Taliban aşırı dinci, peştunlardan oluşan, liderliğini Molla Ömer'in üslendiği, Sovyetler Birliğine karşı savaştan mücahitlerden oluşturulmuş, liderlerinin çoğunun Afganistan ve Pakistan'daki medreselerde eğitim aldığı bir örgüttür (Tol, 2001: 96-105). Taliban'ın kökeni 1980'lerde Kandahar'da atılmıştır. Bu örgütün önemli isimlerine baktığımızda Taliban'ın iki numaralı adamı olarak tanınan Molla Muhammed Hasan 1989'da Kandahar cephesinde savaşıırken sonraki yıllarda Hareketi İnkılabı İslamı saflarında yer almıştır; Molla Ömer ise Mevlevi Yunus Halis'in Hizb-ı İslamisine katılmıştır. Taliban'ın bu iki önemli ismi olacak insan birbirlerini yakından tanımaktadır. Taliban'ın diğer mücahit gruplardan farkı iktidarı ele geçirmek isteyen bir partiden ziyade tüm toplumu arındırıp temizlemeyi hedefleyen bir hareket olmasıdır. Ülkenin güneyinde etkili olmaya başlayan bu grup, 12 Ekim 1994'te Kandahar ve Pakistan medreselerinden gelen 200 kadar Taliban Hikmetyar'ın kontrolündeki nakliye mafyası için önemli olan Pakistan-Afganistan sınırındaki Spin Boldak karakolunu denetimleri altına almışlardır. Hikmetyar'ın Garnizanuna saldıran Taliban Pakistan'ın desteğini alarak büyük bir silah deposunu ele geçirmeyi başardılar. Spin Boldak'ın düşmesinden Kandahar savaş beyleri Pakistan'ı sorumlu tutmuştur (Rasıd, 2006: 21-36).

Başkent Kabil'in saldırılara maruz kalması ticari faaliyetleri durma noktasına götürmüştür. Dönemin Pakistan İçişleri Bakanı Nasrullah Babür Kabil üzerinden Orta Asya'ya alternatif bir yol açarak soruna çözüm getirmeye çalışmıştır. Babür'un talimatıyla Orta Asya'ya giden aralarında eski ordu mensubu 80 Pakistanlı şöferle, ISI Sahra subaylarının, Albay İmam, Pakistan Herat Konsolosu ve iki Taliban komutanı Molla Barcan ve Molla Turabi'nin bulunduğu Kuetta'dan ayrılan 30 kamyonluk konvoy Kandahar yakınlarında Taht-ı Pul bölgesinde Afgan gerillalar Emir Lalay, Amsur Açakzay ve Üstad Halim tarafından durdurulmuştur. Bu komutanlar Pakistan'a Taliban yardımını kesmesini ve konvoydaki mallarda pay ve para talep etmiştir. 3 Kasım 1994'te Taliban Pakistan'ın yardım isteğiyle harekete geçmiş ve konvoy yaşanan çatışma sonrası ele geçirilmiştir. Yakalanan Mansur Açakzay, Taliban tarafından öldürülmüştür. Kandahar'a doğru ilerleyen Taliban askerleri, en etkili komutanlardan olan Molla Nakip direniş göstermeyip teslim olmuştur. Taliban Molla Nakip'i köyüne gönderip 2.500 askerini kendi birliklerine katmıştır. Taliban artık onlarca askeri lojistik malzemesine sahipti. Kandahar başarısının ardından yaklaşık 12 bin Afganlı ve Pakistan'lı talebe Kandahar'a gelerek Taliban'a katılmıştır. Üç ay içinde güney bölgelerde etki alanını genişleten Taliban Afganistan'ın 31 vilayetinin 12'sinin idaresi Taliban'ın eline geçmiştir (Rasıd, 2006: 37-41).

1995 yılında ise Taliban birlikleri Nimroz ve Ferah'ı ele geçirmiştir. Şindan bölgesine yaklaşan Taliban'ın Kabil için tehlike olmasından endişe eden Mesud ise Talibanı cephelerinde bombalamış Şindan'ı almalarını engellemiştir. Bu saldırılarda Taliban ağır kayıplar vermiştir. Bu yenilgi sonunda 12 vilayeti elinde tutan Taliban'ın elinde 8 vilayet kalmıştır. İsmail Han ise bunu fırsat düşünerek birliklerini düşman topraklarına Kandahar'a kadar yaymıştır. Pakistan ise ISI kanalıyla Özbek teknisyenleri Kandahar'a

getirtmiş ve Taliban'ın hava gücünü oluşturmaya yardımcı olmuştur. İsmail Han'ın birliklerini Şindan'a kadar püskürten Taliban, İsmail Han'ın paniğe kapılıp İran'a kaçmasıyla, Sovyetlere karşı gerilla hareketi başlatmış önemli bir savaşçı olan İsmail Han'dan Herat'ın kontrolünü almıştır. Herat artık Peştun'ların idaresindedir. Herat'ın düşmesi Taliban'ın kuzeye ilerlemesi ve Rabbani Hükümeti iktidarının sallanması anlamına geliyor âdete mevcut yönetimin sonunun başlangıcını ifade ediyordu (Rasid, 2006: 42-52).

Rabbani ise yaklaşan tehlikeye karşı Hikmetyar'la görüştü ve Taliban'a karşı hükümeti desteklemek için 26 Haziran 1996 yılında Hikmetyar Başbakanlık görevini üstlenmek üzere Kabil'e girdi. Taliban ise aynı gün Kabil'e yoğun hava saldırılarına başladı. Bu saldırılarda 60 kişi öldü yaklaşık 100 kişi yaralandı. Bu saldırılara Mesud'da karşılık vermiştir. Pakistan ve Suudi Arabistan'ın yardımıyla Celalabad'ı ele geçiren Taliban daha sonra Kabil doğusunda ilerlemeye devam etti. Nargarhar, Lagman, Konarha, Surubi ve en önemlisi Bagram havalimanını ele geçirdi. Bagram alarak Mesud'un tek hava bağlantısını kesmiş oluyordu. 26 Eylül 1996'da Taliban Kabil'e girerken Mesud ise çarpışmaya girmeden şehri terk etmiştir. Taliban ise uluslararası toplumu kızdıracak müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan'ı zor duruma sokacak kanlı eylemini eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ı kaçarken yakalıp gerçekleştirmiştir. Necibullah'ı işkence ile boğarak öldürdükten sonra BM binasına yakın bir yerde trafik direğine asarak cesedini sallandıracaktır. Mesud Kabil'den kendisini güven içinde çıkaracağını teklif etse de Necibullah Taciklerle ülkeden kaçmanın peştunlar ile arasındaki ilişkiyi daha da çıkmaza sokacağını düşündüğü için bu teklifi kabul etmemiştir. Uluslararası toplumun tüm tepkisine rağmen geri adım atmayan Taliban ölüm listesinde Rabbani, Dostum ve Mesud'un da olduğunu açıklamıştır. Taliban, Kabil'i aldıktan sonra katı İslami sistemi yerleştirmiştir. Kabil, Tacik egemenliğinden sonra Peştun'ların eline geçmiştir. Artık önlerinde tek engel Pencsır bölgesine çekilen Mesud ve birlikleriydi. Yaşanan yeni saldırılarda 18 Ekim 1996'da Bagram hava üssü tekrar Mesud'un denetimine girmiştir. Karşılıklı bombardımanlarda birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Kayıpların yaşanması Taliban'ın insan gücü ihtiyacını arttırmıştır. Pakistan'dan gelen birçok öğrenci Taliban'a katılmak için Kabil ve Kandahar'a gönderildi. Pakistan bu dönemde bu insanlara vize ve pasaport kolaylığı sağlamış birçok prosedürü kaldırmıştır. Taliban bu sefer Herat'tan Bagdisat'a saldırıya başlamıştır. 1996'da İran desteğiyle silahlanan İsmail Han'ın birlikleri Talibana karşı cephe kurmak için Bagdisat'a getirildi. Buna rağmen Taliban Ocak 1997'de Mesud'un Pencsır bölgesine çekilmesine sebep olan Bagram ve Çarikar'ı ele geçirdi. Taliban'ın elinde artık 22 vilayet bulunuyordu. Taliban'a karşı ittifakın son kalesi General Raşid Dostum ile Özbeklerin elinde olan Hazariler'in yaşadığı Mezar-ı Şerif'ti (Rasid, 2006: 56-72).

Dostum'un komutanlarla yaşadığı sorunlardan faydalanan Taliban komutan Malik'in yardımıyla Mezar-ı Şerife girmiştir. Malik'yi ise Kabil Hükümeti'nde Dışişleri Bakan Vekili gibi sıradan bir göreve getirmiştir. Ülkenin en açık ve liberal şehirlerinde Taliban'ın uygulamaya çalıştığı şeriat kuralları, getirdiği katı kurallar felakete davetiye çıkarmıştır. Islamabad ise Suudi Arabistan'ıda ikna ederek Taliban'ı Afganistan'ın meşru Hükümeti olarak tanımıştır. Mezari Şerif'te, Hazara ve Özbeklerin silahlarının

toplanması, okul ve üniversitelerin kapatılması, kadınların sokağa çıkmasının yasaklanması sonucunda Hazari'lerin ayaklanması sonucu sokak çatışmaları başlamıştır. 28 Mayıs 1997'de 15 saat süren çatışma sonunda 600 Taliban ölmüş yaklaşık 1000 kişi kaçarken havaalanında yakalanmıştır. Malik'in birlikleri Tahar, Faryab, Cuzcan, Saripal'i geri almıştır. Bu çatışmalarda Taliban 7 bine yakın asker kaybetmiştir. En ağır yenilgisini alan Taliban Molla Ömer'in çağrısıyla 5 bine yakın gönüllü Pakistan'daki medreselerden gelmiştir. Ayrıca Taliban bölgedeki Peştun komutanlardan Celalaeddin Hakani ile anlaşmış para karşılığı Gılzay kabilelerinden toplanan 3 bin kişiyle Taliban'ın safında Kabil'e gitmiştir. Fakat kısa süre sonra bu birlikler saflarını terk etmiştir. Taliban'ın kuzeyde ilerlemesini engelleyen kişi ciddi manada Mesud olmuştur. Kuzeyde yaşanan kaos, savaş Peştunlar ile Peştun olmayanlar arasındaki etnik bölünmeyi ateşlemiştir (Rasid, 2006: 74).

Taliban Bamyon üzerindeki kuşatmayı arttırıp Mezari Şerif üzerine saldırı hazırlıklarına geçmiştir. Bu arada Pakistan Taliban'a 2 milyar rupilik yardım sağlamıştır. Temmuz ayında Dostum'a karşı saldırıya geçen Taliban, Meymane'ye girmiştir. Ağustos 1998'de Hazariler, Taliban kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Taliban şehre girdiğinde bir yıl önceki kayıplarının intikamını alırcasına soykırım derecesinde bir katliam başlatmıştır. Yerel Peştun'ları saflarına çeken Taliban bütün Hazariler'in evlerini basmış herkesi katletmiştir. Taliban aynı şekilde Meymane ve Şıbırgan'da da aynı katliamı Özbek ve Taciklere uygulamıştır. 1998'de Bamyan'ı da ele geçiren Taliban kuzeyde ilerlemesine devam etmiştir.

İran ise tüm bunlara sessiz kalmamış Taliban'a davranışlarından Pakistan'ı sorumlu tutmuştur. Ekim ayında yaklaşık 200 bin İran askeri sınırda tatbikata başlamıştır. Taliban ise olası İran işgaline karşı beşbin savaşçıyı silah altına almıştır. Olası İran Afganistan savaşından endişe duyan Birleşmiş Milletler, Lahdar Brahmi'yi görevlendirmiştir. Molla Ömer ise görüşme sonunda İranlı kamyon şöförlerini serbest bırakmayı, öldürülen İranlı diplomatların naaşlarını vermeyi ve BM ile ilişkileri düzeltmeye söz vermiştir.

Taliban İran gerilimi yaşanırken Mesud kendi birlikleri ile Hazari ve Özbek savaşçıları toparlamış, İran ve Rusya'nın desteğini alarak Özbekistan ve Tacikistan sınırındaki bölgeleri Taliban'dan geri almıştır. 21 Nisan 1999'da başlayan Mesud ile Taliban arasında başlayan savaş sonunda Kuzey İttifakı'nın siyasal karargâhı olan Tologan, Taliban'ın eline geçmiştir. Mesud ise Bedenşan Eyaleti'ne kaçmıştır. Tacikistan ve Özbekistan sınırına yakın küçük bir bölge dışında ülke genelinde denetim Taliban'ın eline geçmiştir.

Taliban'dan önce İslami aşırıcılık Afganistan'da pek fazla görülmemiştir. Afganistan'da etkili olan dini akımların kökeni Hindistan'dır. Afganistan'da tarikatlar etkin konumda ve İslam Sufiliğin; Nakşibendilik, Kadirilik ve Çişniye yapılanmalarıyla sürdürülmektedir. Mücahit grup liderlerinden Hikmetyar ve Mesud Pakistan'daki Cemaat-i İslami partisinin izinden gidiyordu. Cemaati İslami'de Mısır'daki Müslüman kardeşlerin izinden gidiyordu. Amaçları radikal İslami toplum yaratmaktı fakat Taliban ile karşılaştırıldığında daha modern ve ileri görüşlüydüler. Kadınların eğitim görmesine ve sosyal hayata katılmalarına karşı değillerdi. Taliban yeni bir cihad yorumu getirmiştir. Kötü

Müslümanlara karşı cihad açtığını belirterek etnik kökeni ve mezhebi farklı olanı öldürmeye zemin hazırlayan bir yaklaşımı benimsiyordu. Bu yaklaşım Sovyetlere karşı savaşta ortaya çıkmış İslamcı eğilimlilerin hiçbirini yansıtmamıştır. Taliban ne İhvan tarzı radikal İslamcı ne sufiler nede gelenekçilere benzemektedir. Taliban'ın ideolojik dayanağı temelde 'deobandilikten' gelmektedir. Deobandilik Hindistan'da Müslüman olmayanların hâkimiyeti altındaki Müslüman toplumunda birleştirici bir rol oynamayı öngören, Müslüman cemaatin batılılaştırılmasına karşı ileriye dönük bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Muhammed Kasım Nanavtavi (1833-1877) ve 1867 yılında yeni Delhi yakınlarında Deoband'ta ilk medreseyi kurmuş olan Reşid Ahmed Gangui (1829-1905) bu hareketin fikir babalarındandır. Birçok Afgan uleması bid'atı reddeden aşırı gelenekçi yapıda olan okullarda yetişmiştir ve sufiliği benimsemiştir (Roy, 1990: 57-92). Deobandilerin amacı şariat hukuku etrafında İslami değerleri canlandıracak yeni bilgili Müslümanlar kuşağı yaratmaktır. Müslüman cemaatinde hiyerarşinin her türüsüne karşı çıkıyorlar, bid'atı reddetmiş, kadınların hakları konusunda kısıtlayıcı görüşe sahiptirler ve Şiiliği reddediyorlardı. Fakat Taliban deobandiliğin daha aşırısını uyguluyorlardı. 1879 'da Hindistan'da toplam 12 Deobandi Medresesi vardı.

Deobandiler 1850-1921 yıllarında arasında İngiliz imparatorluğu aleyhine Osmanlı Devleti ile işbirliğine girerek siyasi bir tavır içerisine girmişlerdir. Afganistan deobandılar için önem taşıdığı için bu sınıra yakın kuşakta birçok medrese kurmuşlardır (Roy,1990: 98-100). 1967 senesine gelindiğinde Güney Asya'da Deobandi medrese sayısı dokuz bini buluyordu ve birçok Afgan öğrenci bu medreselerde eğitim alıyordu. Pakistan'daki Cemiyeti Ulema-ı İslami Partisi Deobandiler tarafından kurulmuştur. Birçok Afgan ulema bu mekteplerde yetişmiştir. Belucistan'daki peştunların ağırlıklı olduğu yerlerde medreseler kurmuşlardır. Bu medreseler Sovyet sonrası için yeni bir Afgan kuşağı yetiştirmiştir. Cemiyeti Ulema'nın güneydeki Peştun'lar üzerinde artan etkisi ISI tarafından fazla önemsenmemiştir. Cemiyeti Ulema Pakistan'da Benazir Butto'nun Pakistan halk partisiyle ittifak yapması sonucu İçişleri Bakanı Nasrullah Babur, ISI ve orduyla ilişkileri geliştirmesine olanak sağlamıştır. Babur, Orta Asya ticaretini canlandıracak yeni bir peştun grup bulma arayışı cemiyeti ulemaya fırsat sağlayacaktır. Cemiyeti ulemadan kopan hizip Mevlana Sami-ül Hak'tır. Birçok Taliban askeri, geleneksel mücahit parti liderleri Sami-ül Hak'ın babası Mevalan Abdül Hak tarafından kurulan Hakanya medreselerinde eğitim görmüşlerdir. Ruslarla savaşan askerlerin yüzde sekseni Hakanya'da eğitim görmesine karşı ISI tarafından desteklenmemiş Taliban'ın ortaya çıkışıyla birlikte dikkatleri üzerine çekmiştir. Çünkü Molla Ömer Pakistan'da eğitim görmemesine rağmen etrafındaki Taliban askerleri hakanya'da eğitim almıştı. Sami-ül Hak Molla Ömer'le sürekli temas halinde olmuş ve Taliban hareketine destek vermiştir. Taliban bunların dışında cemaat-i ulemanın aşırılık yanlısı hiziplerinden; Cemiyet-i Ulum-i İslamiye ve Pakistan'daki aşırı Şii karşıtı grubu Sipah-i Sahib-i Pakistan'dan da destek almıştır. Taliban ile Pakistan'daki deobandi gruplar arasındaki ilişkinin sağlam olması Şii karşıtı düşmanlıkları ve Deobandi liderlerin Peştun olmasına dayanıyordu.

Özetle Afganistan'da ortaya çıkan dini kökenli halk ayaklanmalarının ideolojik alt yapısı Hindistan'dan gelmiş, ülkenin doğu sınırlarında etkili olmuştur. Fakat burada altı

çizilmesi gereken nokta 1947 yılına kadar Hindistan'ın Afgan uleması için önemli bir eğitim merkezi olması ve 17- 18. yüzyıllardaki Müceddid Elf-i Sani, Şah Veliyullah gibi ıslahatçıların, Seyyid Ahmet Barelvi, Mevdudi gibi isimlerin Afgan ulemasının fikirleri üzerinde etkili olmasıdır. Hindistan'daki Deobend ulemalar için Hindistan ve Pakistan'ın ayrılmasından sonra daha büyük önem arz etmiş ve Afganistan sınırı boyunca uzanan medrese zinciri kurmuşlardır. 1950'lerde ise Sufi geleneğe karşı muhalefet Vahabiler ve İslamcılardan gelmiş, medreselerini kurmuşlardır. Taliban, Deobandi ekolünü temsil ettiğini savunsa da aslında sömürgecilik döneminde Arap yarımadasında temelleri atılan, Muhammed Bin Abdulvahap önderliğindeki Vahhabilik'den de etkilenmiştir. Afgan Cihadı döneminde Selefilik'in Vahhabi ekolü ile karşılaşan Taliban, Vahhabilik ve Deobendi ekolünü sentezleyen daha sert, katı fikirlerin ortaya çıktığı bir ideolojiye sahiptir. Afgan fundamentalizminin Vahhabilik ile Osmanlı, Anadolu, Türk İslami demokratik değerlere karşı olma gibi ortak yönleri olsa da Sunni Sufiliğe karşı tavrından dolayı birbirinden ayrılır. (Roy, 1990: 93-119)

1.2.3.5. Soğuk Savaş sonrası Afganistan ve 9/11 Savaşı değişen jeopolitik

Soğuk savaş boyunca toprak bütünlüğünü koruyan zayıf devletler, Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde çözülmeye, değişmeye başlamıştır. Zayıf devlet kavramı soğuk savaş sonrası ortaya çıkan ülkelerdeki rejimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu devletler kurumsal kapasiteleri düşük, toplumdaki sosyal, ekonomik, siyasi sorunlarla baş edemeyen ülke profili çizmişlerdir. Ciddi meşruiyet ve güvenlik sorunları yaşarlar. Kendine özgü sosyal, politik, ekonomik, demografik karaktere sahip bu devletlerde etnik ve dini bölünme fazla, ekonomik ve sosyal kalkınma yavaştır. Bu tip devletlerdeki Kabilecilik (köktencilik, milliyetçilik, siyasi dogmatizm) ve küreselleşme (entegrasyon, ulus ötesi rejimler, çok uluslu şirketler) zayıf devletlerin varlığına ve devletlerin etrafında organize bir dünya sisteminin varlığına tehdit olmuştur. Larry Goodson'ın *Afganistan'da Bitmeyen Savaş* adlı makalesinde ifade ettiği gibi Bu zayıf devlet sendromunu taşıyan devletlerden biri de Afganistan'dır. Afganistan iki süper güç arasındaki Soğuk savaş mücadele sonucunda çöküşün eşiğinde hatta parçalanması muhtemel zayıf devlet haline gelmiş, uluslararası sistemin soğuk savaş sonrası ilgisizliği ile kendi kaderine bırakılmıştır. Afganistan'a uzak ve ilgisiz Amerika ve zayıflayan Rusya bölgeye sınırlı etkiye bulunması yeni ortaya çıkan güçlere İran, Türkiye, Pakistan, Özbekistan'a bölgede jokey olmalarına izin vermiştir (Goodson, 2001: 7-12).

Soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'ni dağılmasından sonra dahi Afganistan jeopolitik konumunu farklı nedenlere bağlı olarak korumaya devam ettiği görülmektedir. Soğuk savaş sonrası Afganistan'ın jeopolitiğinin unsurlarına İç savaş ve Taliban, küresel cihad bağlamında Usame Bin Ladin, afyon üretimi, enerji güvenliği ve yeni büyük oyun eklendiğini söylemek yerinde bir tespittir.

1.2.3.6. Küresel Cihad Kavramı ve Usame Bin Ladin

Soğuk savaş sonrasında devletlerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri terörizm olmuştur. 1982- 92 yılları arasında dünyanın her yerinde Pakistan'a gelip buradaki

medreselerde eğitim alan yaklaşık 35 bin kadar radikal Müslüman genç mücahidlere daha sonrada ki yıllarda da Taliban'a katılmıştır. ABD ve Sovyetlerin soğuk savaş rekabetinde kullandıkları metodlardan biri olan devlet karşıtı mücahitlere ya da terörist gruplara destek vermenin, bu kadar radikal İslami müslümanı bir araya getirmenin yarattığı olumsuz sonuç Taliban'ın ortaya çıkmasıyla kendini gösterecekti. Çünkü Soğuk savaş sonrası mücahit grupların komunizmi yenmesi Sovyetleri yenilgiye uğratması dünyanın diğer bölgelerindeki radikal gruplara ilham kaynağı olacaktır. Militanların gözündeki bu ihtimal ilham kaynağı olmuştur. Bu militanlardan biride Usame Bin Ladin'dir (Rasıd, 2006: 182-185).

Afgan cihadını dünyaya duyuran ve dini meşrutiyet kazandıran iki önemli isim Usame Bin Ladin ve Şeyh Abdullah Azzam'dır. Bin Ladin ilk defa 1980 yılında Peşaver'de bulunmuş burada Sayyaf, Hikmetyar gibi liderle tanışma imkânı bulmuştur. Suudi Arabistan'a geri dönen Ladin topladığı mali yardımlar ve mücahitlerle birlikte tekrar Pakistan'a dönmüştür. 1982 yılında ilk kez Afganistan'a girerek savaşa katılma kararı almıştır. Coğrafi şartların zorluğunu görünce Afganistan'da tünel yapımında bulunmuş, mücahitlere inşaat malzemesi ve araçları temin etmiştir. Ladin ve Azzam Afganistan'da Arap cihadını kurumsallaştırmak adına Arap mücahitlerin üssü olan Ma'sadat Al-Ansar'ı kurmuştur. Afganistan'daki ilk yıllarında Yusuf Azam ile yakın ilişki kurmuştur. Filistinli akademisyen ve aynı zamanda Filistin Müslüman kardeşlerin lideri olan Şeyh Yussuf Azam uluslararası İslami birliği sağlayan aynı zamanda bugünkü İslami cihadın ve uluslar arası İslami terörizmin temelini atan kişi olarak bilinmektedir. Cihadın ilk yıllarında İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesine akademisyen olarak atanmıştır. Kısa bir süre ders verdikten sonra kendisi Afgan sınırına yakın Peşaver'e gitmeye karar veriyor. Tüm zaman ve enerjisini Afgan cihadına harcıyor. Ladin ve Azzam cihada gelen Müslüman gençlerin karşılanmasını, Hikmetyar, Rabbani ve Seyyaf'ın birliklerine götürülmesini üstlenen Beytül Ensar'ı kuruyorlar. Bu bağlamda uluslararası İslami sistemin içine entegre olan Ladin kısa sürede Azzam'ın yakın öğrencilerinden biri oluyor. Aynı dönemde Azzam Peşaver'de mücahit servis bürosu olan Mekteb-ül Hidameti kuruyor. Mekteb-ül Hidamet Müslümanlar'ın özellikle Araplar'ın cihada katılmasına teşvik etmek için faaliyet gösterirken, Beytül Ensar ise cihada gelenleri karşılama, kamplara ve cephelere götürme görevini üstleniyor. Böylece Afgan cihadı için uluslararası bir ağ oluşturmuş oluyorlar. 1980'lerin sonunda Ladin Mısır, Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Batı Avrupa devletlerinin aralarında bulunduğu yaklaşık 50 ülkede temsilcilik açıyor(Bodansky, 2001: 11-12).

Daha sonraki yıllarda bu iki isim Masadat Al- Ansar'ı kurdular. 1986 yılında Ladin Arap Afganlıların lideri oldu ve kendi askeri kamplarını kurdu. Bunlardan en önemlisi Pakistan sınır ona 10 mil uzaklıkta Jajı bölgesine yakın yerde 'the lions' den' diye adlandırılan askeri üssüdür (Fishman, 2009: 23-24).

1987 senesinde arap Afganları Paktia bölgesinde Sovyet-DRA karşı savaşta ön saflarda mücadele vermişlerdir. Sovyetlere karşı verilen bu mücadele Ladin'in kariyeri için kritik bir dönüm noktası olmuştur. Paktia zaferinden sonra kendisine Arap Afganları arasında korkusuz olarak adlandırılmış ve popüler bir isim olmuştur. Afganistan Filistinli gönüllü

mücahid olan Hamza Muhammed ki kendisi daha sonra Ladin'in Sudan'daki inşaat projesinin başına geçecek kişidir; Ladin'in Arap Afganları arasındaki itibarını: *O bize kahraman oldu çünkü hep savaşın ön saflarındaydı* sözüyle dile getirmiştir. Ladin Afgan direnişine sadece maddi destek vermemiş aynı zamanda Afgan köylüleriyle ve savaşçılarıyla yaşayıp, gerektiğinde onlarla birlikte siper kazmış, aynı yerde yemek yiyerek kendinide adamıştır (Bodansky, 2001: 19).

Sovyetlerin çekilmesinden sonra ülkesi Suudi Arabistan'a dönme kararı almış ve ülkesine bir kahraman olarak dönmüştür. Artık Ladin verdiği mücadelede tecrübe kazanmış, tecrübe ile katılmış bilge bir adamdır (Scheuer, 2011: 79).

Sovyetlerin çekilmesinden sonra Pakistan'ın baskıları sonucu mücahit ordusu Afgan topraklarından kendi ülkelerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Peki, mücahit ordusu ne olacaktı? Ladin ve Azzam mücahit ordusunun kullanımı konusunda fikir ayrılığı yaşıyordu. Azam mücahit kuvvetlerin tehdit altındaki Müslüman ülkelerde kullanılmasını savunurken Ladin ise mücahitlerin amacının artık ülkelerindeki laik ve Batı yanlısı Arap yöneticilerin devrilmesi için kullanılmasından yanaydı. Suikast sonucu öldürülen Azzam'dan sonra liderliği alan Ladin tüm Müslüman ülkelerdeki mücahit gruplara destek vermiştir (Lusted, 2011: 32).

1990'da Körfez Krizi patlak vermiştir. Ladin Saddam'ın Kuveyt topraklarından Suudiler tarafından çıkarılması fikrini savunmuş ve bu görevi kendi mücahit kuvvetlerinin üstlenmesini teklif etmiştir. Kral Fahd ise tam tersi Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkarmak için mücahit ordusu yerine Amerika öncülüğünde bir operasyona evet demiştir. Ladin için bu kâfir orduların Arap Yarımadası'na girmesi anlamına geliyordu ve şok edici bir gelişmeydi. Oysaki 1980'lerin başında İslam'ın bir sonraki savaşının ABD'ye karşı olacağını söylemişti. Fakat şimdi Kral Fahr peygamberin doğduğu bu toprakları Amerika'nın kara kuvvetlerine açıyordu. Ladin kraliyet ailesinden temasa geçtiği kişileri Amerikan'ın bu topraklara girdiği takdirde Arap yarımadasını asla terk etmeyecekleri konusunda uyardı ve kraliyet ailesini aldığı bu karar yüzünden eleştirdi (Scheuer, 2011: 81-82).

ABD üslerine ciddi anlamda muhalefet olmuştur. 1992 yılında kraliyet ailesinden Prens Naif'le yaptığı toplantı sonucu istenmeyen adam ilan edilmiş ve Suudi Arabistan'dan sınır dışı edilmiştir (Rasıd, 2006: 186). Önce Pakistan'a giden Ladin Afganistan'daki iç savaştan dolayı burada kalmak istememiş ve en uygun gördüğü ülke olan Sudan'a gitme kararı almıştır. 1991 yılında özel bir uçakla Sudan'a gitmiştir. Bu yolculukta kendisine El Zevahiri'de eşlik etmiştir (Bayrak, 2013: 40).

Sudan'da bulunduğu dönemde askeri hiçbir eylemde yer almayan Ladin ambargoyla boğuşan Sudan Hükümetine ticaret ve inşaat alanlarındaki imkânları, ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerindeki bağlantıları aracılığıyla destek olmuştur. Ladin maddi anlamda sıkıntı yaşamamış, Suudi Arabistan'daki hesabının bir kısmını Sudan'a aktartmıştır. Serveti ve bağlantıları sayesinde Afgan savaş gazilerini ve mücahitlerini yanında toplayan Ladin, burada da Suudi kraliyet ailesiyle işbirliğine yanaşmamış ve eleştirmeye devam etmiştir. 1994 yılında Kral Fahd yayınladığı bir bildiriyle Suudi vatandaşlığından çıkarıldığını duyurmuştur (Landou, 2002: 58-59).

Sudan'da El Kaide ve diğer terör örgütleri arasındaki iletişim ağı iyice geliştirmiştir. Sudan'ın başkenti Hartom'da 1995 senesinde yapılan İslami halklar konferansında Cezayir, Mısır, Ürdün, Pakistan, Yemen, Tunus, Filipinler'den birçok militan bir araya gelmiştir. Somali ve Riyad olaylarından sonra Ladin'in varlığı Sudan hükümeti için sıkıntı yaratmaya başlamıştır. ABD ve Suudi Arabistan'ın Sudan'a yaptığı baskılar sonucunda Ladin ikinci kez yaşadığı yerden ayrılmak zorunda bırakıldı. Hiçbir ülke ona ev sahipliği yapmak istemezken bir istisna Afganistan'dı. İç savaş yıllarının sonuydu ve Taliban ülkenin yaklaşık %90'ını eline geçirmişti. Taliban arasında Ladin'e sempati duyuluyordu. Çünkü Ladin Sovyet işgalinde mücahidlerle savaşmış ve ciddi manada maddi destek sağlamıştır. 1996 yılında Ladin ve ailesi Sudan'dan ayrıldı ve ilk Celalabad yerleşti. Taliban lideri Molla Ömer'in iki ortak görüşü paylaşıyordu; Cihad ve Batı düşmanlığı (Mockaitis, 2010: 58-93).

Suudi Arabistan'ın İslamabad büyükelçisi Ladin'in teslim edilmesini teklif etmiş Yunus Halis ve Hakkani ise bunu malını ve canını Allah yolunda ve Afganistan'da cihada feda etmiş bir insanı teslim edemeyeceklerini bildirerek reddetmiştir. Ladin'in bulunduğu bölgeyi de ele geçiren Taliban Ladin'e koruma güvencesi vermiştir. Ardından daha güvenli olan Taliban'ın Kandahar kışlasına getirilmiştir. Ladin Molla Muhammed Ömer ile dostane ilişkilerini ilerletmiş ve Taliban'ın koruması altına alınmıştır. Suudi Arabistan'ın Taliban'a yaptığı baskılar hiçbir zaman ladin'den yana konumu değiştirmedir. Kabil'e karşı yapılan saldırılarda ladin'e bağlı tugayların saldırıları geri püskürtmesi ve Kabil'in korunmasında Taliban'a verdiği destek Ladin'in konumunu daha da güçlendirdi. Amerika ve Suudiler artık taliban'ın ladin'i teslim etmeyeceğinin farkına varmıştır. CIA 1997 yılında kendine bağlı afgan timinin yardımıyla Ladin'i yakalamak için gizli kara operasyonu kararı aldı. Bu karar Ladin'e sızdırılması ve basında yer alması sonucu Amerika operasyonu yalanladı ve plan iptal edildi 1997 ve 1998 yıllarında ladin'e karşı birçok yakalama planı yapılmış uygulamaya konulmuş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Bayrak, 2013: 55-58).

Ladin Afganistan'da sessiz kalmadı ve faaliyetlerine yeniden başladı. 1996 ve 1998 yıllarında iki fetva yayınlattı. 1998 yılı şubat ayında Yahudiler ve Hristiyanlara Karşı Chat İçin Uluslararası İslam Cephesi'ni kurduğunu açıkladı. Cephenin manifestosu uzun bir çalışmanın ardından yayınlandı. Ladin, haçlı ve haçlı Siyonistler ifadelerini kullandığı, Amerikan karşıtı tehditler ve suçlamalarla dolu olan bu manifestoyu Mısır, Pakistan, Bangladeş ve Keşmir'deki militan liderlerde imzalamıştır. Bu bildirilerde Amerika'nın islamın düşmanı olduğunun altı çiziliyordu ve eyleme teşvik ediyordu (Coll, 2011: 420-423).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Prens Faysal ve heyetini Afganistan'a Molla Ömer ile görüşmek üzere gitmiştir. Ladin 'in teslim edilmesi konusunda talepte bulunmuş fakat molla Ömer bu isteği geri çevirmişti. İkili görüşme karşılıklı suçlamalarla devam etmiş, Molla Ömer Suudi prens kendisinden ülkeyi terk ederken Suudi işlerinden sorumlu kişiyi de yanında götürmesini istemiştir. Bu olay sonucu Suudi Arabistan Taliban'a desteğini ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Bayrak, 2013: 61).

Bin Ladin'i dünyaya tanıtan olay ise su götürmez bir şekilde bağlantısının olduğu 7 Ağustos 1998'de gerçekleşen 200 kişinin ölümüyle sonuçlanan Kenya ve Tanzanya'daki ABD Büyükelçiliklerinin bombalanması olayıdır. Usame Bin Ladin bu saldırıları üslenmemiş fakat Amerika bu saldırılardan El-Kaideyi sorumlu tutmuştur. Clinton yönetimi 17 Ağustos'ta Afganistan'ın Host ve Kandahar bölgelerindeki El-Kaide üslerine 70 cruise füzesi fırlatmış ve bu saldırı sonucu 34 militan öldürülmüştür (Lawrence, 2005: 65). 1998 Kasım ayında ABD Ladin'in başına 5 milyon dolar ödül koyarken; bin ladin ise ABD'ye karşı savaşmak için kimyasal silahlar ve nükleer bomba sahibi olmak İslami bir görevdir diyerek ABD ile arasını daha da kızıştırmıştır. ABD için artık bütün olacak saldırıların sorumlusu tek bir kişi Ladin'dir (Rasıd, 2006: 188-189).

SONUÇ

Afganistan tarihi boyunca istilaların, savaşların, işgallerin, güç mücadelelerinin yaşandığı topraklarda var olan suni, sömürge sınırları içinde kalmış bir ülkedir. Dünya hâkimiyetini hedefleyen emperyalist güçlerin hemen hepsi Orta Asya'da hâkimiyet sağlamak için Afgan topraklarını aşmak adına mücadele vermişler fakat Afgan coğrafyası bu saldırılara geçit vermemiştir. Afgan coğrafyasının önemi büyük güçlerin jeopolitik hâkimiyet stratejileri açısından jeopolitik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Mackinder, Spykman'ın, Brzezinski, Buzan gibi teorisyenlerin üzerinde durduğu ortak kanı Afganistan coğrafyasına hâkim olan bir gücün, Orta Asya'yı ve denize açılan yolları kontrol edebileceğidir. Afgan toprakları İngiliz Rus mücadelesinin yaşandığı dönemde ülke dış dünyadan izole edilmiş, toprak bütünlüğü sağlanamamış ve merkezi otorite kurulamamıştır. Tarihinde üç büyük sömürge savaşını gören bu ülke 20. yüzyılda ise ABD –Sovyet rekabetinin sonucunda Sovyet işgali ile karşılaşmış ve İslami köktencilik ve etnik milliyetçiliğin birleştiği direniş hareketini yaşamıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sırasında tüm aşiretler ve etnik dini grupların birleştiği ortak savaş verilmiştir. ABD ve Pakistan'ın destek sağladığı Taliban adlı aşırı radikal örgüt sahneye çıkmış, Ruslar yenilgiye uğratılmış fakat ardından devlet kurulamamıştır. Ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Afganistan'daki güçlü aşiretler ve İbn-i Haldun'un köy ve şehirli ayrımında değindiği, aşiretlerin asabiyet bağları devlet olmanın önünde en büyük engel olmuştur. Savaş sonunda ortaya çıkan yeni cihat kavramı devlet kurmakta etkili olamamış ülkede iç istikrar sağlanamamıştır. Bu durum Afganistan'a komşu ülkelerin sınır güvenliği için de tehdit oluşturmaktadır. ABD'nin kontrolünden çıkan Taliban yönetimi, 11 Eylül olayları ve Usame Bin Ladin faktörleriyle ABD'nin hedefi haline gelir. Orta Asya'daki büyük oyun 21. Yüzyılda da farklı aktörlerle devam etmektedir.

BÖLÜM II

TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİNİN GELENEKSEL PARAMETRELERİ

Tarih, dil, kültür, gelenek ve inanç unsurları ile birbirine bağlı olan Afganistan ve Türkiye'nin ilişkileri her zaman sıcak olmuştur. İki ülke ilişkileri çok eski tarihe dayanmaktadır. Osmanlı döneminde, Milli Afgan Devleti'nin kurucusu Ahmed Şah Durani, Horasan'ı sürekli tehdit eden İran'dan duyduğu rahatsızlıktan dolayı III. Mustafa'ya elçi heyeti göndererek destek istemiştir. İran ile anlaşması olan Osmanlı Devleti, Afganistan'ın bu yardım çağrısına olumsuz yanıt vermiştir fakat iki devlet arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmemiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda derviş ve seyyahların gözlemleriyle Afgan ve Türk halkları birbirlerine tanıtılmıştır. Osmanlı döneminde Türk aydınların özellikle Mahmud Tarzı'nın yaptığı çalışmalar ilişkileri geliştirmiştir (Qarizadah, <http://faridqarizadah.blogfa.com/post-2.aspx>, t.y). Habibullah Han I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Müslümanların Osmanlı Sultanı ve halifesi ile 1893'ten beri Durand Antlaşması ile Afganistan'ın hamisi olan British Rajı arasında kendini zor durumun içinde bulmuştur. Kurtuluş savaşımızın yaşandığı tarihlerde bağımsızlığına kavuşan Afganistan, Türkiye ile siyasi ilişki kurmuş ve Sovyet Birliği'nden sonra uluslararası alanda Türkiye'yi tanıyan ikinci ülke olmuştur. Atatürk döneminde Türkiye'yi referans ve model alan bir Afganistan'ın varlığı söz konusudur. 1921 ve 1928 yıllarında dostluk ve ittifak adına yapılan anlaşmalarla ilişkiler pekiştirilmiştir. 1930'lu yıllarda dönemin Afganistan'daki Türk Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, Atatürk'ün talimatlarını Afganistan'da başarıyla uygulayarak Türk nüfusunu arttırmıştır. Ayrıca Afgan Kralı ile ilişkileri iyi olan M.Ş. Esendal, Afgan Hükümetiyle yakın ilişkiler kurarak hükümetin başdanışmanı olmuştur. Türkiye, doğu sınır güvenliğimiz için önemli olan ve Afganistan'da faaliyet gösteren İtalya ve Almanya'nın uyguladıkları politikalardan Afganistan'ı kurtarmak, bu ülkelerin Afganistan'da nüfuz alanı bulmasını engellemek adına 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paktı'na Afganistan'ı alarak ilişkilere stratejik derinlik kazandırmıştır. İlişkiler bu anlaşmalar ile sağlam temele oturtulmuştur. Türkiye ise bu dönemlerde Afganistan'ın uluslararası alanda yalnız kalmaması için somut adımlar atmış Milletler Cemiyeti'ne üyeliği için ciddi çaba sarf etmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler Sovyet ve ABD'den etkilenmiştir. Türkiye kuzey doğu sınırlarında Sovyet tehditini hissetmiş ve NATO'ya üye olmuştur. Afganistan ise Pakistan'ın izlediği politikalar sonucu Hindistan'a, ABD'nin izlediği politikaların etkisiyle Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Afganistan, 1978 yılında Sovyet işgalinin başlamasıyla ciddi sıkıntılı bir döneme girmiş, Türkiye ise sağlık hizmetlerini alanında hizmet sağlayarak Afganistan'ın yanında yer almıştır. Afganistan, Sovyetlerin çekilmesinden sonra iç savaşla baş başa kalmıştır. Bu sıkıntılı dönemlerde Türkiye Hükümeti ulusal uzlaşının sağlanması gerektiğini vurgulamış ve Raşid Dostum'a özerk bir hükümet kurması için destek vermiştir. Taliban'ın etkisinin arttığı dönemlerde Taliban sözcüleri; Türkiye'nin Afganistan'daki rolünü gözden geçirmesi gerektiği ve Afgan halkının verdiği mücadelede taraf olmaması gerektiği söylemlerinde bulunmuştur. Taliban döneminde Türkiye Afganistan ilişkileri askıya alınmıştır (<https://guneyturkistan.wordpress.com/2005/09/23/afganistanin-yarisi-turk/>, 2005).

2.1. Osmanlı Jeopolitiğinde Afganistan

18. asrın ortalarına kadar bugünkü Afganistan topraklarında Türk hâkimiyetini görmek mümkündür. Avrasya denklemi içerisinde Türkistan'ın doğal uzantısı olan Güney Türkistan bugünkü adıyla Afganistan; Sakalar, Kuşan, Akhun, Gazne, Selçuklu, Harzemşahlar, Timur, Babür gibi birçok devletin ve Türkmen boylarının yurt tuttuğu bir coğrafya olmuştur. Orta Asya'nın merkezi olan bu coğrafyaya ilk gelen Türk boyunun Akhunlar ile birlikte bölgeye gelen Halaçlar ve Selçuklu döneminde bölgeyi yurt edinen Oğuz Türkleri olduğu bilinmektedir. Afganistan bölgesini yurt edinen Türk boylarının bir kısmı Türk dilini ve kültürünü günümüze kadar getirmeyi başarsa da iç kesimleri olan Pençap bölgesine doğru göç eden Türkler asimile olmaktan kurtulamamış dillerini konuştukları Peştunlar arasında gösterilmiştir. Bugün Afganistan'da Türk varlığı, Kuzey Afganistan denen bölgede türkçe konuşan Özbek, Kırgız, Türkmen, Kazaklarla ifade edilmektedir. Afgan tarihinde öne çıkan Afgan/Peştun kabilelerinden olan Abdali ve Gılcayların Türk kabileleriyle ortak yaşam tarzını benimsediği görülmektedir (Yazıcı, 2006: 31-45). Afganistan'ın kurulmasında önemli rol oynayan Durrani Hanedanlığı'nın ilk Şahı Ahmed Şah'ın mensubu olduğu Abdaliler'in (Dürranilerin), Akhunlar'ın üç önemli kolundan biri olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Barlas, 1994:129). Bugün Peştun kabul edilen Gılcayların ise tarihî kaynaklarda Halaç (Kalaç) ve Halaç Türkleri olarak geçtiği ve Afgan kabileleri ile kaynaşmış ve yavaş yavaş dillerini kaybeden Afganlaşmış Türk kabilelerinden olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir (Barlas, 1986: 362-364).

Türk Afgan münasebeti, Türklerin Orta Asya'daki hâkimiyetinden bugüne kadar olan geniş bir tarihi kapsar. Bugünkü Afganistan toprakları Sakalar, Akhunlar, Halaçlar, Gazneliler Selçuklular Harzemşahlar Babürler gibi birçok Türk Devleti'ne ev sahipliği yapmıştır (Saray, t.y: 404-406). Türklerin Afganistan ile ilişkisi Gazneli Mahmud ile başlamış, Selçuklulardan sonra Osmanlı Devleti ile gelişme göstermiştir (Bayur,1948:411-416).

Osmanlı-Afgan diplomatik temasının ilk örneklerini on altıncı yüzyılın ortalarında görmek mümkündür. İlk Osmanlı-Afgan ittifakı, ikinci büyük Hindistan-Peştun Hanedanı'nın kurucusu olan Şeri Şah Suri'nin (1486–1545), 1544'te Safevi İran'a karşı ortak bir Osmanlı-Afgan ittifakını amacıyla İstanbul'a bir elçi göndermesidir. İran'a ortak bir Sünni saldırısı planı, Şeri Şah Suri'nin 1545'teki ölümüyle gerçekleşmemiştir. 18. Yüzyılın sonlarına kadar Kuzey Hindistan'daki Peştun krallıklarının tarihsel varlığı, Osmanlı devlet belgeleri ve seyahat literatürüne rağmen, "*Afganistan*" terimi gezginleri, hacıları, İran-Hindistan-Buhara bölgelerindeki göçebe kabileleri içine alır ve tutarlı bir toprak ya da devlet anlamına gelene kadar kullanılmamıştır. Asya'nın Müslümanları ile daha sağlam ilişki kurmaya çalışan II. Abdülhamid (1876-1909) olmuştur (Ahmed, 2017: 37-40).

1747 yılında kurulan modern Afgan Devleti'ni tanıyan ilk ülke Osmanlı Devleti olmuştur. Nadir Şah'tan sonra Afgan Devleti'nin başına geçen Ahmed Şah Abdali, İran'ın Şii yayılcılığına karşı Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmek istemiştir (Saray, 2002: 17). İran, Hindistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra Meşhed, Lahor,

Keşmir ve Delhi'nin de bulunduğu bölgelerini Afgan İmparatorluğu'nun sınırlarına katan Ahmed Şah Durani, dünyanın en büyük Müslüman gücü olmasına rağmen Osmanlı sultanlarına karşı tanınma mücadelesi verdi ve Osmanlı padişahlarını, Hilafetin sahibi olarak kabul etmiştir (Ahmed, 2017: 37-38). Ahmed Şah'ın, dönemin Sultanı III. Mustafa'ya 24 Kasım 1762 yılında gönderdiği mektupta İran üzerine bir sefer yapılmasını istemiştir. İran ile barışı bozmak istemeyen III. Mustafa, İran ile var olan anlaşması gereği sefer yapmanın doğru olmayacağını bildirmiştir (Saray,1981: 32-33). Bu olumsuz gelişmeye karşı ilişkiler bozulmamıştır. Bunun en güzel örneği bu dönemde Afganistan'dan İstanbul'a gelen seyyah, dervişlerin barınmaları için 1792-93 tarihleri arasında Üsküdar'da Çinili Camii yakınına bir Nakşibendî Tekkesi diğer adıyla Afgani Kalenderhanesi'nin kurulmasıdır (Tanman,1988:400).

Avrupa'da aydınlanma dönemi olarak adlandırılan süreçte yaşanan ihtilaller, sanayileşme çabaları Avrupa'da siyasi, ekonomik, toplumsal dönüşeme neden olmuştur. Avrupa'da ki gelişmeler Osmanlı Devletini olumsuz etkilemiş Batı ile Osmanlı arasındaki fark git gide açılmıştır. Osmanlı topraklarındaki azınlıkların bağımsızlık talepleri karşısında çözüm arayışına girilmiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı, 1856 yılında Islahat Fermanı'nı ve 1876 yılında da Birinci Meşrutiyet'i ilan ederek sorunlara çözüm getirilmeye çalışılmış, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde sorunlara çözüm bulmak amacıyla modernleşme projesi diyebileceğimiz İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan uluslararası gelişmelerle birlikte Batıcılık ve Osmanlıcılık fikirleri başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti'ni geri kalmışlıktan ve yabancı ülkelerin hâkimiyetinden kurtulabileceklerini ve Osmanlı önderliğinde birleşecek Müslüman ülkeleri çağdaş medeniyet seviyesinde çıkarmayı öngören bir fikir akımı İslamcılığın çabaları artmıştır. İslamcılık fikri Müslümanlar arasında 1870'lerdeki Osmanlı'nın olumsuz gidişatı karşısında Osmanlıcılık fikrine alternatif olmuştur. Kırım'ın kaybedilmesi ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile dini statüsünün Osmanlıya bağlı kalması ile din siyasi bir araç olarak kullanılmıştır. Bu gelişme İttihad-ı İslam siyasetinin benimsendiğini ve tüm Müslümanların Hilafet altında Avrupa ve Rusya emperyalizmine karşı korunmasına çalışıldığının kanıtıdır (Şeyhanlıoğlu, 2009).

1877-78 Osmanlı-Rus savaşının patlak verdiği sıralarda Rus-Afgan ittifakından endişe duyan İngilizler, Hindistan sömürgelerini korumak adına Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslümanlar üzerinde hilafeti kullanıp Rusya'ya karşı ayaklanma projeleri tasarlamışlardır. Bu amaçla Şir Ali Han'ın savaşa katılması için İngiliz elçisi Layard ve Bab-ı Ali arasında bir heyetin Afganistan'a gönderilmesi konusunda görüş birliğine varılmıştır. İngiliz Hükümeti ve Lyard arasındaki; Ruslara karşı bir Müslüman cephe oluşturmak husundaki görüş farklılıklarına rağmen Lyard, İngilizler için bir tehdit değil bilakis çıkarlarıyla örtüşen bir durum olduğunu savunmuştur. II. Abdülhamid 1877 yılında Afganistan Emiri Şir Ali Han'a elçi heyeti göndermiştir. Osmanlı heyetinin başına ise Bab-ı Ali ulemadan İstanbul'un eski kadılarından olan, Ahmed Hulusi Efendi getirilmiş. Ahmed Hulusi Efendi dönemin veziri Şirvanlı Mehmed Rüştu Paşa'nın kardeşidir ve kendisi saygın, din bilgisi yüksek biri olarak bilinir. Adalet Bakanı Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Osmanlı Medeni Hukuku olan Meccele'nin derlenmesinde

görevli onbeş hukukçudan biri olarak görevlendirmiştir. Ahmed Hulusi Efendi sıradan biri değildir (Ahmed,2017: 51). Hindistan üzerinden Afganistan'a geçen heyet Emir ile görüşmüştür (Özcan, 2002: 90-92; Yavuz, t.y: 90). Afganistan'ın Rusya'ya karşı harekete geçmesini, Müslüman bölge olan Hive ve Buhara'yı kurtarmasını, İngiltere ile dostane ilişkiler kurmasını tavsiye etmiştir. Teklifi soğuk karşılayan Emir yalnızca İran, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girerse Afganistan'ında Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa gireceğini belirtmekle yetinmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Sultan II. Abdülhamid'in manevi otoritesini ve etkisini artırma girişimi olumsuzlukla sonuçlanmıştır (Şimşir, 2002: 10). Sonuç olumsuz gibi gözükse de Bombay ve Delhi gibi stratejik yerlerde Osmanlı yanlısı duyguları körüklemesi açısından önemlidir.

Saray düzeyindeki ilişkilerde bir önemli konu; İran, Hindistan ve Buhara arasındaki stratejik sınırların içinde yer alan bir Sünni Devleti olarak Afgan Emiri ve halkı yönetimlerinde Hanefi İslam hukuku okulunu benimsemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ile Afganistan'da İslami kanun oluşturma projeleri aynı dönemlere denk gelmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde Kabil mahkemelerinin meşruluğunu ve şeriatta somutlaşan adalet ve toplumsal düzeni desteklemiştir. Sosyal ve politika bağlamları farklı olsa da hukuki bağlamda doktrinsel bir yakınlıktan söz edilebilir. Abdurrahman Han döneminde Osmanlı rol model olarak alınmış hatta Afganistan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun modern bürokratik ve askeri uygulamalarına ilişkin eserler yayınlanmıştır. Faiz Ahmed, İngiliz ve Afgan arşivleri çalışmalarında Ahmet Hulusi Efendi'nin Afgan ulemanın önde gelenleri ile 1877'de Kabil mahkemesindeki konuşmalarında Afganistan'daki İslam hukukunun kodlanması hakkında geniş çaplı konuşmalar yaptığını, belirtmektedir. Afganistan İslami hukuk çalışmaları Ahmed Hulusi Efendi'nin ziyareti sonrası başlamıştır. Faiz Ahmed, Afganistan'da akademisyen ve devlet adamlarıyla yaptığı konuşmaları, Afgan ulema'nın önde gelen üyeleriyle buluşmasının, Afganistan İslami Hukuk çalışmalarında net kanıtları olmasa da etkisi olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda Abdurrahman Han'ın iktidarda olduğu dönemde Britanya'nın Afganistan'ın dışişleri üzerindeki kısıtlamalarına rağmen Osmanlı Devleti birçok idari uygulamayı örnek almasını engelleyememiştir. Faiz Ahmed yaptığı çalışmalarda Osmanlı ve Afgan ulemanın Wahabi doktrinine karşı ortak bir duruş sergilediklerini belirtmiştir(Ahmed, www.isam.org.tr, 2015).

1880 yılında Afganistan tahtına çıkan Abdurrahman Han akrabası olan Gulam Muhammed Han ile siyasi anlaşmazlığa düşerek, 1882'de Gulam Muhammed Han'ı sürgüne göndermiştir. II. Abdülhamit, Gulam Muhammed Han ailesine kayıtsız kalmamış bu dönemde G. Muhammed Han ailesi Şam'da ikamet ettirilmiştir (Tarzi,2014: 81).

Afganistan ile İngilizler arasındaki ilişki ise iyice gerilmiştir. İngilizlerin 1890 yılında Hindistan sınırına dâhil ettikleri Afganlardan oluşan Serhad Eyaleti'nde çıkan ayaklanmalardan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutması, Osmanlı Devleti ile arasını iyice bozmuştur. II. Abdülhamid durumu yumuşatmak için İngilizler adına elçi göndermiş fakat İngilizler açısından olumlu karşılanmamıştır(Özcan,2002: 90-92).

II. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde Afganistan ile ilişkiler incelendiğinde, İngilizler için Hindistan'a giriş kapısı olan Afganistan'ın Hindistan'ın güvenliği için

İngilizlerin kontrolünde tutulması gerekiyordu (Watkins, 1963: 58). Afganistan'daki bütün gelişmelerle ilgilenmesi sebebiyle İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti ile araları kötüyken hilafetin gücünden çekinmeleri bu sebeple Sultan Abdülhamid'in arabuluculuk çabalarına sıcak bakmamaları sebebiyle Afganistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler İngilizlerin gölgesinde kalmıştır (Özcan,2002:115).

1901-1919 yılları Habibullah Han'ın yönetimde olduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde Afganistan'da Türkiye'ye karşı ilgiyi tetikleyen etkenlerden biride Türk aydınlar olmuştur. 1882-1901 yıllarında Osmanlıda yaşamış ve eğitim almış Afgan aydın Mahmud Tarzi'nin önemli bir yeri vardır. Emir Habibullah döneminde Mahmud Tarzi aralarında doktor İzzet Münir, makinist Ali Rıza, ressam Muhammed Fazlı gibi isimlerin bulunduğu farklı meslek gruplarından kişilere mektup yollayıp Türk uzmanları Kabil'e davet etmiştir (Geçmişten günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 32-34). XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı seyyahlarının Afganistan'a uğrayıp gözlemlerini anlattıkları Afganistan'ın coğrafi ve tarihi bilgilerini içeren seyahatnameler ile Afganistan'ın Türk halkına tanıtılması açısından önem arz etmektedir. 1907 yılında Mehmet Fazlı'nın Mısır'dan Afganistan'a yaptığı ziyaretini anlatan eseri '*Afganistan'da bir Jöntürk*' adlı seyahatnamesi bize Afganistan idaresi, şehirleri, insanları ve kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Mehmet Fazlı'nın Afgan Emiri ile karşılaşmasında Emir Hazretlerinin '*Afganistan, Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu Siyasetinde sağ kolu gibidir*' (Fazlı, 2006: 60) sözüyle iki ülke arasındaki birlik, beraberlik ve Osmanlıya karşı duyduğu güven duygusunu ifade etmiştir.

Habibullah Han, iktidarda kaldığı süre boyunca Rusya'ya karşı temkinli olmayı ve tarihte Afgan halkına eziyet vermiş olan İngilizlere karşı güvenmemeyi benimseyen, dikkatli yalnızlık denebilecek bir dış politika anlayışı benimsemiştir (Wahab&Youngerman, 2007: 98-101). İngilizler ve Ruslar arasındaki rekabette tampon bölge yapılan Afganistan'ın Ruslara karşı yaklaşmasında tedirginlik duyması İngilizleri, Habibullah Han'ın kendini Afganistan'ın müstakil hükümdarı olduğunu ve Abdurrahman Han zamanında yapılmış olan bütün andlaşmaları tanımadığını içeren andlaşmayı 21 Mart 1905'te imzalamak zorunda bırakmıştır (Fletcher,1966: 173-174).

Dünya sahnesine Almanya ve Japonya gibi iki gücün çıkması ile Orta Asya'da rekabet için yarışan Rus ve İngiliz düşmanlığını bir kenara itip bu iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmıştır. 1907 yılında Ruslar ve İngilizler arasında sömürge rekabetini gideren anlaşma imzalanmıştır. İran üç bölgeye ayrılacak kuzeyi Ruslara, güneyi İngilizlere bırakılacak, ortası tampon bölge olarak kalacaktır. Bu anlaşma ile Ruslar; Afganistan'ı hiçbir zaman nüfuz sahaları olarak görmeyecekler, İngilizler ise Ruslar'ın Türkistan'daki hâkimiyetine hürmet göstereceklerdir. Böylece İngilizler Hindistan'a bitişik olan bölgelerinin güvenliğini Rusya'ya karşı korumuştur(Sander, 2000: 265-266).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. (Sönmezoğlu, 2016: 44-49). Orta Asya Müslümanlarını İngilizlere karşı kıskırtmak isteyen Almanlar, 1915 Ağustosunda bir Türk-Alman heyetini Kabil'e göndermiştir. Fakat güneydeki Afgan kabileleri meselesini kendi lehine çözmek ve İngilizlerden Afganistan bağımsızlığını tam olarak tanımasını talep etmek için tarafsızlığı

avantaj olarak gören Habibullah Han, Afgan ileri gelenlerin eleştirilerine rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık politikası izlemiştir (Saray, 1981: 130-131).

Habibullah Han'ın suikast sonucu öldürülmesiyle yerine 1 Mart 1919'da Emanullah Han tahta geçmiş, iç ve dış politikada tamamen bağımsız olunacağını, babasının öldürenlerin cezalandırılacağını belirtmiştir (Wahab&Youngerman, 2007: 98). Bu doğrultuda yaşanan III. İngiliz-Afgan Savaşı'nda taraflar sonuç elde edemedi fakat Rusya ile rekabette olan İngilizler Afganistan ile barış görüşmeleri başlattı. 8 Ağustos 1919 tarihinde İngilizler Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdılar (Dupree,1973:442-443).

2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hindistan'ına Açılan Kapı Afganistan

Asya'da yaşanan Büyük Oyun'un bir ayağı Osmanlı İmparatorluğu'nun İngilizlerce ayakta tutulması karşılığında Ruslarca parçalanmak istenmesini engellemeyi esas alan Doğu Sorunu idi. Osmanlı Devleti'nin parçalanması demek Rusların tarihi jeopolitik emeli olan sıcak denizlere ulaşmasını sağlayacaktı. Hindistan'daki sömürgelerine Akdeniz üzerinden ulaşım sağlayan İngilizler ise Akdeniz'de Hindistan, İngiltere bağlantısını tehlikeye sokacakları endişesiyle Rus varlığına karşıydı. 18. yüzyılda yaşanan Nelson komutasındaki İngilizler ve Napolyon arasındaki 1878'de yaşanan Akdeniz mücadelesi de bu jeopolitik gerekçeyle yaşanmıştı. Asya'daki Büyük Oyun'un ve Doğu Sorunu'nun kilit noktasını Kafkaslar dediğimiz özellikle Türkistan ve Afganistan topraklarını içine alan bölge oluşturunuyordu (Paksoy,1991).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanlar, Osmanlı'nın Pan-Türkizmi desteklemesini öngören bir politika izlemişti. Almanlar, Rus ordularını böldürüp Alman ordularının batıda işini kolaylaştırmak istemişlerdir. Orta Asya'daki İngiliz hâkimiyetine darbe vurmak için ise Pan-İslam çatışmalarına başlamışlardır. Amaç şüphesiz İslam ihtilali çıkarıp İngilizleri uğraştırmak ve İngiliz birliklerini diğer bölgelerden çıkarmaktır. Cemaleddin Afgani tarafından uygulamaya konulmuş, ölümünden sonrada Almanlar, Pan-İslamizm yandaşlarına destek vermiştir. Rusya ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığını fırsat bilen Avusturya-Macaristan, Almanların desteği ile Balkanlarda harekete geçti. Rusya ise 1912'de Balkan ülkelerinin Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını sağlayıp bölgede insiyatifi ele geçirdi. Balkan Savaşı sonunda yenilen Osmanlı Devleti, Almanya tarafından savaşa sokuldu. 2 Ağustos 1914'te Almanya-Osmanlı arasında İttifak Anlaşması imzalandı.

1914 yılında Osmanlı'nın savaşa girmesiyle beraber Afganistan'daki Pan-islamizm ve milliyetçilik hareketleri Mahmud Tarzi'nin başında olduğu Siracül Ahbar gazetesinde yayınlanan makale ve haberlerle yeni bir boyut kazanmıştır. Mahmud Tarzi, Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesinde emeği geçen en önemli kişilerden biridir. Mahmud Tarzi, 23 Ağustos 1865 yılında Afganistan'ın Gazne şehrinde doğmuştur. Babası Afganistan'ın ünlü siyaset adamı ve şairlerinden biridir. Gulam Muhammed Han, 1882 yılında siyasi nedenlerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve Emir Abdurrahman Han tarafından Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir. Mahmud Han ve babası İngilizlerden nefret etmekteydi. Yaklaşık üç yıl sonra Bağdat'a oradan da Suriye'ye yerleşmiştir. Bağdat'ta oğlu Mahmud'a Türkçe ve Arapça dersleri aldirtmiştir. Kısa sürede Türkçesini ilerleten Mahmud Tarzi, Türk edebiyatıyla ilgilenip Ahmed Mithat Paşa'nın eserleri okumaya başladı. İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid Han ile görüşmüştür. Kısa sürede

Sultan'ın takdirini kazanmış ve maaşa bağlanmıştır. Mahmud Tarzi, birçok Türk ve yabancı eseri dari diline çevirmiş ve Afganistan'ın kültürel hayatının şekillenmesinde rol oynamıştır. Babasının ölümünden bir yıl sonra 1902 yılında Afganistan'a dönmüş. Çeviri çalışmalarına burada devam etmiştir (Nawid, 2009). Habibullah Han kendisini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye'deki sanat, bilim alanındaki gelişmeler hakkında bilgi verdiği Habibullah Han'ı Türkiye'deki gelişmelerden istifade edilmesi gerektiği konusunda ikna etmiştir. Mahmud Tarzi ilk defa Afganistan'da Sıracu'l-Ahbar isimli gazete çıkarmış ve Afganistan'da İngiliz karşıtı milliyetçiliğin yayılmasını teşvik etmiştir. İlerleyen yıllarda Mahmud Tarzi damadı Emir tarafından Afganistan Dış İşleri Bakanı görevine getirilmiştir (Yazıcı, 2011: 11-12).

Afganistan'da Emir Habibullah Han tarihin en yıkıcı savaşı olan I. Dünya Savaşı'nda tarafsız politikasını benimsedi fakat bu durum kendisi için büyük bir soruna dönüştü çünkü Bab-ı Ali'nin Afganistan'lı Müslümanlara beslediği kardeşçe ilişkiye ihanet olarak algılandı. Bu dönemde Afgan milliyetçileri ve modernleşme yanlıları arasında Türk sempatisi artmış ve Rus- İngiliz karşıtlığı algısı oluşmuştur. Siyasi açıdan tarafsız olan Kabil coğrafi açıdan Osmanlı askeri subaylarının, Afgan gönüllülerin, Deobandi din adamlarının buluşma noktası oldu. Haberlerin sınır kabilelerinde yankı uyandırması Habibullah Han'ın İngilizlerle olan ilişkisini sıkıntıya sokmuş ve İngiliz tarafından Habibullah Han'a nota gönderilmiştir (Yazıcı, 2011: 14-15).

Ülkeyi Rus tehdidinden kurtarmak ve İngilizler tarafından parçalanmasını engellemek için Enver Paşa ise kabine üyelerine danışmadan ülkede seferberlik ilan etmişti. Bu amaçla Hindistan, Kafkasya, Mısır, Afganistan gibi Müslüman ülkelerde halifenin nüfuzunu kullanarak ihtilal çıkarma amacı benimsemiştir. Enver Paşa'yı destekleyen Almanlarda bir takım girişimlerde bulunmuştur. Alman kurmaylar tarafından İngiltere ve müttefiklerini cephede bozguna uğratacak projeler geliştirilmiş. Bu projelerden en önemlisi Rauf Bey Müfrezesi'dir. 1914 yılında seferberliğin ilan edildiği dönemlerde İngiltere'den geri gelen Bahriye Binbaşı Rauf Bey, Enver Paşa ile görüşmüştür. Afganistan'ın jeopolitik konumundan yararlanmak isteyen Enver Paşa, İngilizlerin Asya'da hâkim olduğu kuşağı delmek için Afganistan ile diplomatik ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi için Afganistan'a gidilmesini planlıyordu. Bu görevi Enver Paşa'nın isteğiyle Rauf Bey üstlenmiştir. Bölgeyi tanıyan kişilerin, şark şubesi başkanı Ömer Fevzi Bey, Rauf Bey ve Almanlar'ında aralarında bulunduğu heyet üç ayrı kafile şeklinde İstanbul'dan ayrılıp Halep'e gitmiştir. Heyet Halep'te iken Osmanlı'nın fiilen savaşa girdiği Karadeniz olayı patlak vermiştir. Rauf Bey'i dinlemeyen Almanlar, Doğu'daki her türlü hâkimiyetin Almanların kontrolünde olmasını istemesi Rauf Bey'in doğu halklarının halifenin cihadıyla hareket edebileceğini bu sebeple doğu siyasetinin Türklerin sevk ve idaresinde olması gerektiği Almanların sadece teknolojik açıdan yardımcı olması gerektiğini savunması gibi nedenlerle görüş ayrılıklarına neden oldu. Heyetin Bağdat'a geçmesiyle ikilik daha da arttı ve Almanlar muhalif duruma geldi. Rauf Bey ise yola Türk yetkililerle devam etme kararı aldı ve Almanlar Halep'e geri döndü. 30 Eylül 1915'te İngilizlerin Şattularap denilen bölgeye girmesi ve Irak'ın tehlikeye düşmesi sonucu Afganistan'a gitmekten vazgeçilmiştir. Almanlar ise Türkler olmadan Afganistan'a geçmek için kendi politikalarını uygulamaya başlamışlardır. Maddi

imkânlarını kullanarak Şiilerle ilişki kurmuşlar, kendilerine taraftar toplamışlar, mezhep ayrılıklarını kızıştırmışlar, Türkler ile İranlıların arasını açma yoluna gitmişlerdir. Tahran'daki Türk büyükelçisi de oluşan ortamın etkisiyle Rauf Bey Müfrezesine karşı çıkmıştır. Oluşan ortamın sonucunda harbiye nezaretinin emriyle Rauf Bey Müfrezesi 1915 Eylül ayında faaliyetine son vermiştir (Paksoy, 1991: 5-20).

2 Ekim 1915'te Alman diplomatlar, İngiliz karşıtı Hint milliyetçiler ve Kazım Bey'in başında bulunduğu Türk-Alman Heyeti Kabil'e gitmiş Afgan Emiri Habibullah Han ile görüşmüştür. Heyetin amacı İngilizlere karşı yeni bir cephe açmaktır. Habibullah Han heyetin tekliflerine sıcak bakmamış fakat şehzadeler Inayetullah ve Amanullah Han savaşa girilmesi fikrini benimsemiştir. Afganistan'da aşiret liderleri ve kabile reisleriyle görüşmüş destekleri alınmıştır. Heyetin Kabil'de olduğu sırada Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesi nedeniyle Afgan Emiri ile ittifak sağlanamamıştır. Heyet 22 Mayıs 1916 Kabil'den ayrılmıştır. Bu durum Mahmut Tarzi ve Afgan milliyetçilerini hayal kırıklığına uğratsa da bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmemişlerdir. İngiliz karşıtı, halkın milliyetçilik duygularını tetikleyen yazılar yazmaya devam etmiştir. İngilizlerin baskısına dayanamayan Habibullah Han, Siracul Ahbar gazetesinin 1918 yılında yayınlarını durdurmuştur (Yazıcı, 2011: 17-18). Mahmud Tarzi ve Türk aydınlarının, milliyetçilerin yenileşme ve bağımsızlık çabaları artarak devam etmiştir. Mahmud Tarzi'nin çabalarıyla Mısır'dan Afganistan'a gelen Türk aydınlarının aralarında doktor, mühendis, maliyeci, ressam, matbaacılar vardır bu kişilerin katkılarıyla Afganistan'da birçok alanda yenileşme yaşanmıştır. Fikir ve askeri alana yansıyan bu gelişmelerle Afganistan'da bağımsızlık ve hürriyet düşüncesiyle üçüncü İngiliz Afgan Savaşı sonunda 1919 Savaşı ile bağımsızlıklarını kazanmıştır (Qarizadah, <http://faridqarizadah.blogfa.com>, 2008).

2.3. Cemal ve Enver Paşa'nın Afganistan'daki Faaliyetleri

1920-21 Kurtuluş Savaşı yıllarında Cemal Paşa ve Enver Paşa Türkistan ve Afganistan'da faaliyet gösterip iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan iki önemli isim olmuştur. Enver Paşa'nın en önemli ideali Turancılık ve Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaktır. Kafkaslardan Hindistan'a uzanan yolu açmak ve İngilizleri sömürgelerinde mağlup etmek için çaba sarf etmiş ve Alman projelerine destek sağlamıştır. Turancılık ideali doğrultusunda Sarıkamış Harekâtı'nı yapmış, Kafkasya, İran, Türkistan, Afgan ve Hindistan topraklarında bağımsızlık mücadelesinin başlayacağını ummuştur (Tekin, 2016: 366-368).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin tek sorumlusu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti görülmüştür (Durdu, 2003). Yenilginin faturası İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşalara çıkarılmıştır. Basında ağır şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. İttihatçılığın kardeşi kardeşten ayıran bir "veba" olarak niteleyen Ali Kemal'in İkbal'deki yazıları Cemal Paşa'yı oldukça rahatsız etmiştir (<http://medyakritikleri.blogspot.com/2013/09/ali-kemalden-cemal-pasaya-carpc-bir.html>, 2013).

Savaşın mağlubiyetle bitmesi üzerine Talat Paşa Hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından oluşan azınlıklar

ve işgalci subayların yarattığı huzursuz ortamdan tedirginlik duyan ittihat ve Terakki açısından tedirginlik yaratmıştır. İttihat ve Terakki liderlerine karşı büyüyen tepki ve suikast ihbarları sonucunda Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa'nında katıldığı toplantılar sonucunda ülkeyi terk etme kararı alınmıştır (Artuç, 2008: 327-330). 1 Kasım 1918'de, Cemal ve Enver Paşa'nın aralarında bulunduğu yedi kişilik ittihatçı grup, Alman donanmasına ait denizaltı ile Rusya'nın Odessa Limanı'na ve oradan da Berlin'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmışlardır (Aksu,2007: 91-94).

Asker olan Enver ve Cemal Paşa'nın izinsiz yurtdışına çıkışları kendilerini zor durumda bırakmıştır. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa konuyla ilgili tahkikat balatmış olayla ilgisi olan memurlara ise görevden uzaklaştırma cezası vermiştir. Ayrıca paşaların yargılanması için Müşir Kazım Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun kararıyla 13 Nisan 1919 tarihli kararnameyle paşalar Sıkıyönetim Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir. Peş peşe yapılan duruşmalarda paşalar hakkında idam cezası verilmiştir. Alınan karar 13 Temmuz 1919'da Padişah Vahdettin tarafından onaylanmıştır (Artuç, 2008: 338-340).

Yargılanmaların sonuçlanmasının ardından suçluların iade edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Alman ve İsviçre hükümetlerine paşaların iadesi için baskı yapılmıştır. İttihat ve Terakki liderleriyle beraber deniz yoluyla ülke dışına kaçan Cemal Paşa, sırasıyla Berlin'e Münih ve İsviçre'ye giderek İttihat ve Terakkicilerin yurt dışı faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır (Hanioğlu, t.y: 307).

Cemal Paşa'nın Arap unsurlarının isyanına sebep olmak gerekçesiyle Osmanlı Devleti tarafından gıyaben idama mahkûm edilmesi ve İsviçre hükümetine İtilaf Devletleri tarafından yapılan baskıların artmasıyla burada daha fazla kalamayacağını anlamıştır (Cemal Paşa, <http://www.canakkale.gen.tr/kisiler/k3.html>, t.y). Yurtdışında ikamet ettiği dönem boyunca yerli ve yabancı gazeteler vasıtasıyla Atatürk'ün kurtuluş mücadelesini ve Emanullah Han'ın İngilizlere karşı başlattığı mücadeleyi yakından takip etmiştir (Kandemir,1934: 16).

Cemal Paşa yaveri İsmet Bey'e Afganistan'a gitme kararını;

“Anadolu'daki arkadaşlarımızı rahat bırakmalıyız. Bizim şimdiki halde vatan hudutlarından uzakta çalışmamız lazımdır. Bu hudutlara yaklaşmamız asla doğru olmaz. Ben bu sebeple Afganistan'a gideceğim. Orada müşterek düşman ve bugün için hemen hemen belli başlı düşman İngilizlere karşı bir cephe alacağım. Ve onları gücümün yettiği şekilde yoracağım. Bu suretle bir yandan Afganistan'a nafi olurken bir taraftan da öz yurduma uzaktan da olsa hizmet edeceğim” sözleriyle açıklamıştır (Artuç, 2008: 343).

27 Mayıs 1920'de Moskova'ya giden Cemal Paşa burada Sovyet Hariciyesi'nde görevli III. Enternasyonel Lideri Radek ile görüşmüştür (Artuç, 2008: 345). Sovyet Hükümeti Ankara'nın resmi görevlisi sandıkları Paşaya yakın ilgi göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Haziran 1920'de gönderdiği telgrafla Enver, Talat ve Cemal Paşalar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi adına hiçbir siyasi girişimde bulunma hakkının olmadığını belirtmesi ile Sovyetlerin izlediği strateji Enver ve Cemal Paşa'nın İslam âlemindeki itibarını Afganistan ve Hindistan Müslümanlar üzerinde kullanıp İngiliz aleyhtarı bir ortam yaratmak yönünde değişmiştir (Cebesoy, 1955: 158-159).

Cemal Paşa ise TBMM adına bir girişimde bulunmayacağını Atatürk'e iletmış ve faaliyetleriyle ilgili bilgileri göndermeye devam etmiştir. Sovyet hükümeti Dış İşleri

Bakanı Karahan, Cemal Paşa'nın Afgan Emir'inin güvenini kazanması, Sovyetler ile anlaşma yapmaya ikna etmesi için Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da faaliyet göstermesine izin vermiştir (Köçer, 2009: 209).

1920 Eylül'ünde Cemal Paşa yanında birkaç Türk subayıyla birlikte Türkistan üzerinden Kabil'e geçmiştir. Emanullah Han tarafından iyi karşılanan Cemal Paşa'ya Afgan ordusunu yeniden tanzim etme görevi verilmiştir. Atatürk'ü de yazdığı mektuplarla bilgilendiren Cemal Paşa, Atatürk'ten ordunun modernleştirilmesi için subay isteğinde bulunmuştur. Atatürk gönderdiği mektubunda kendisini çabasıyla dolayı tebrik ettiğini ve desteklediği fakat memleketin durumundan dolayı yeterli subay olmadığını belirtmiştir (Şimşir, 2002: 46). Kısa sürede orduyu modernleştiren Cemal Paşa, Emanullah Han'ın övgüsünü kazanmıştır (Sarıhan, 2002: 82). Cemal Paşa'nın Rus işbirliğine dayalı politikası İngilizleri ve Afganistan'daki İngiliz yanlısı taraftarları rahatsız etmiştir. Bundan dolayı Emir, Paşa'nın teklif ettiği Rus- Afgan ittifakına sıcak bakmamıştır. Fakat ilerleyen zaman içerisinde Emir sert tutumundan vazgeçmiş ve Rus-Afgan antlaşması 1921 yılında imzalanmıştır (Artuç, 2008: 356).

Cemal Paşa'nın başarılı çalışmaları ve Emanullah Han üzerindeki nüfuzunu artırması, İngiliz yanlıları ve özellikle Rus-Afgan Anlaşması'ndan hoşnut olmayan Mamhud Tarzi cephesinde hoş karşılanmamıştır. Mahmud Tarzi, İngilizler ile anlaşma yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Cemal Paşa ise Afganistan Hariciye Nazırı'na yazdığı mektupta izlenmesi gereken politikanın ne olması gerektiğini açıklamış fakat Mahmud Tarzi cephesinde etkili olmamıştır. Mammud Tarzi, Cemal Paşa'yı Ruslarla yapılan anlaşmanın Türklerin işine geldiği, Cemal Paşa'nın bu anlaşmayı Afganistan adına değil Anadolu adına istediği şeklinde eleştirilmiştir. Cemal Paşa, 20 Temmuz 1921'de Enver Paşa'dan aldığı telgrafta kendisinin Afgan sınırına yakın bir yerde olduğunu öğrenir. İngilizlerin Afganistan ve Rusya üzerindeki baskıları nedeniyle ve Enver Paşa ile görüşmek için Emanullah Han'ın bilgisi dâhilinde Afganistan'dan ayrılır (Artuç, 2008: 359-361). Enver Paşa ile görüşemeyen Cemal Paşa Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da yaptığı görüşmelerin ayrıntılarını Afgan Emir'ine ve Atatürk'ü yazdığı mektuplarda bildirmiştir (Cebesoy, 1955: 371-378).

Cemal Paşa, Afganistan'ın iç ve dışta tamamen bağımsız olması gerektiğini savunuyordu. İç bağımsızlık için güçlü ordu ve dış bağımsızlık için ise Afganistan'ın dünyaya açılması gerekiyordu. Bu amaçla Moskova'dan ayrılmış Afganistan adın Avrupa'da faaliyetlerde bulunmuştur. O dönemde Berlin'de bulunan Afganistan hükümet temsilcisi Muhammed Veli Han ile buluşmuş, Afgan heyetini Alman yetkililerle görüştürmüştür (Kabacalı, 2001: 15-16).

Cemal Paşa, Afganistan adına Fransa ve İtalya'nın desteğini almak istemiş bu amaçla 14 Ocak 1922'de Berlin'de Fransa Başbakan'ı Briand'ın isteğiyle meclis üyesi Nissier ile görüşmüş ve bu görüşmeden sonra Başbakanlık'tan çekilmek zorunda kalan Briand yerine Başbakan Mösyö Pouncare ile görüşmek üzere Paris'e davet edilmiştir. Almanya'dan istediği desteği alamayan Cemal Paşa bu görüşmenin güçlü Avrupa Devletleri'nin Kabil'de elçilik açmasını sağlamak için bir fırsat olarak görüyordu. 1 Mart 1922'de Paris'e giden Cemal Paşa, Fransız devlet adamları ile görüşmüş tıpkı Almanlara

yaptığı isteklerde olduğu gibi; Kabil’de Fransız Elçiliği, demiryolu inşası, madenlerin işletilmesi ve arazi incelemeleri için heyet gönderilmesi, Afganistan’a gönderilecek silah ve teçhizatın ihracatına izin verilmesini istemiştir. Fransa’da kaldığı süre zarfında sanayicilerle görüşmüş ve birçok anlaşma yapmıştır (Artuç, 2008: 365-366).

Fransa’daki temaslarının ardından Berlin’e 2 Mayıs 1922’de Moskova’ya dönmüştür. Enver Paşa’nın Türkistan Türklerinin yanında istiklal mücadelesi vermesi Cemal Paşa’nın Afganistan’a dönüşü ile aynı döneme rastlamış olması Afganistan’a dönüşünü imkânsızlaştırmıştır (Arslan, 2004: 74-75). Afganistan’da dâhil birçok Müslüman gönüllü Kızıl orduya karşı Enver Paşa’nın etrafında toplanmıştır. Emanullah Han ve Türkistan ileri gelenlerinin ikazlarına rağmen mücadeleye devam eden Enver Paşa 5 Ağustos 1922’de şehid olmuştur. Cemal Paşa’nın Enver Paşa ile görüşmesinden çekinen Sovyetler onun Afganistan’a gidişe mani olmak istemişlerdir (Saray, 1981: 145). Tiflis üzerinden Afganistan’a dönmek isteyen Cemal Paşa kiralık katil tarafından öldürülmüştür (Arslan, 2004: 75). Cemal Paşa ve Enver Paşa yürüttükleri faaliyetlerle Afganistan’daki Türk nüfuzunu arttırmışlardır.

2.4. Atatürk Dönemi Afganistan Jeopolitiğinin Restorasyonu

2.4.1. Kurtuluş Savaşı Yılları Bölge Merkezli Dış Politika Ve Emperyalizme Karşı İşbirliği

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti’nin yerini Türkiye Cumhuriyeti almıştır. Bu dönem içerisinde Asya, Ortadoğu, Batı, kültürel ve tarihi boyutta İslam, Türkiye’nin coğrafi konumu, bölgesel güvenlik çemberi ve ikilemleri, jeopolitik konumu stratejik boyutta Türk dış politikasında etkili olmuştur. Türk dış politikasının temel ilkeleri ise Batıcılık, tam bağımsızlığın sağlanması ve Milli Devlet kurulması olmuştur (Yetim, 2006: 204-226)

Atatürk dış politikada Batıcılığı benimserken, Türkiye’nin doğusundaki Türk ve Müslüman ülkelerle de yakından ilgilenmiştir. Atatürk, Afganistan’ın Orta Asya Türk Devletleri ve Orta Asya ile olan stratejik konumunu iyi bildiği için Afganistan’a dış politikada özel bir yer vermiş ve yakından ilgilenmiştir. Afganların emperyalizme karşı istiklal mücadelesi ve Anadolu’daki milli mücadele iki milleti manevi açıdan birbirine yaklaştırmıştır (Köçer, 2009:180-181).

Atatürk Batı emperyalizmine karşı Doğu ile dayanışma sağlayıp yeni dengeler kurmak istiyordu. Bu doğrultuda hem Rusya hem de Afganistan ile ilişkileri geliştirdi. TBMM hükümeti Bakü ve Kabil’e birer temsilci göndermiş ve Mümessillik açmıştır. 18 Ağustos 1920’de Afgan asıllı Abdurrahman Bey Türkiye’nin Afganistan mümessillğine atanmıştır (Şimşir, 2002: 38-39).

Artarak devam eden Türk Afgan dayanışması Sovyetlerin politikasına da yansımıştır. Bolşevikler açısından iki Müslüman millet İngilizlere karşı tabii müttefik durumuna geliyordu. Bu durumu kullanmak isteyen Bolşevik lideri Lenin, M. Kemal Paşa ile münasebetleri geliştirmiştir. Afgan Emiri Emenullah Han’a Eylül 1919’da elçi göndermiş ve Afgan halkı ile diplomatik ilişkiler tesis etme, istiklali için savaşılan ülkelere yardımı

amaçlayan bir dış politika benimsediklerini iletmış ayrıca İngilizlere karşı destek teklifi sunmuştur (Wahab&Youngerman, 2007:104-105).

Afgan lideri, İngiliz emperyalist tehlikesinden dolayı uluslararası destek ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum Afganistan'ı Sovyetlere yakınlaştırmıştır. Türk asıllı Muhammed Veli Han, Afganistan'ı Avrupa'da temsil etmek ve anlaşmalar yapmakla Afgan Emiri tarafından görevlendirilmiştir. Moskova ile görüşen Muhammed Veli Han öncülüğündeki heyet 28 Şubat 1921 yılında ilk Rus-Afgan Dostluk Anlaşması imzalamıştır. Sovyetler bu anlaşma ile mali, askeri, teknik yardım sözü vermiştir. Bu anlaşma ile Sovyetleri ilk tanıyan ülke Afganistan, Afganistan'ı tanıyan ilk devlet Sovyetler olmuştur (Clements, 2003: 18).

Rus-Afgan Dostluk Anlaşması'ndan üç gün sonra 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Anlaşması imzalanmıştır. Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci devlet Türkiye olmuştur. Zaman içinde Sovyetlerin amacının Hindistan'da komunizmi yerleştirmek için Afganistan'a nüfuz etmek olduğunu anlayan Emenullah Han, İngiliz ve Ruslar arasında denge politikası izlemeye başladı. Atatürk ise Sovyetlerin Ortadoğu-Akdeniz ve Avrupa'ya yayılmak için stratejik olarak Türkiye üzerindeki emellerini önceden fark etmişti ve ' *biz ne Bolşevikiz, ne de komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmettarız* ' (Saray, 1987: 99) diyerek bu emelin gerçekleşmesine izin vermemiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Batılılar, Türkiye'nin azınlıklara zulüm ettiği yönündeki iddialarına, Yunanların Batı Anadolu ve İzmir üzerinde Rum nüfusu üzerinde Türk baskısı uyguladığı yönündeki karşılıklı suçlamalarda Ankara Hükümeti, Yunanların işledikleri suçlarla alakalı bildiriler yayınlamış, notalar vermiş, dost ülkelerden destek istemiştir. Bu duruma sessiz kalmayan ülkelerinden biri Afganistan'dır. Afganistan Hükümeti İngilizlerin dikkatini bu konuya çekmek için dönemin Dış İşleri Bakanı ve İngiliz delegesi Sir Henry Hays arasında notlar gidip gelmiştir. Açık bir şekilde Türkiye'ye destek olan Afganistan Devlet Başkanı Serdar Ala, uluslararası alanda desteğini 14 Eylül 1921 tarihinde verdiği notasında şu sözleriyle ifade etmiştir:

'Yunanların Türkiye'de yaptıkları zulümler ve facıların haberleri Afganistan'a kadar gelerek bütün devlet ve milleti mateme boğmuştur. Bu münasebetle İngiltere hükümetinden Yunanların bu haksız ve gayri meşru saldırılarına İngiltere'nin katılıp katılmadığını hükümetim adına sorarım. Eğer Britanya hükümeti arzu ettiğimiz gibi bu faciaya katılmıyorsa Yunanistan'la sınırdaş olmayan Afganistan hükümeti, Müslümanları giriftar ve İslam duygularını inciten bu zulümlere ve facialara son vermesini, evvelce de bu hususta vaki olan girişimlere karşı verilen vaat gereğince adım atmasını Britanya hükümetinden yeniden talep ile iftihar ederim.' (Sarıhan, 2002: 63-64).

2 Mart 1922 yılında Afganistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıldönümü Ankara'da törenle kutlanmıştır. Atatürk ve Afgan elçisi Sultan Ahmet Han karşılıklı dostluk, birlik, kardeşlik mesajları vermişlerdir (Sarıhan, 1986: 301-303).

2.4.2. Kurtuluş Savaşı Sonrası İlişkiler (Lider Ağırlıklı Dönem) 1923-1945

1923 sonrası Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması yeni bir döneme girilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması Afganistan'da büyük yankı uyandırmış, Emanullah Han Türk zaferi şerefine sarayında büyük bir davet vermiştir. Rusya, İran, Buhara, İtalya elçilerinin

ve birçok Türk vatandaşının bulunduğu ziyafette yaptığı konuşmada iki milletin kardeş olduğunu, onların sevinci bizim sevincimiz; kederleri bizim kederimiz ifadeleriyle akrabalık bağına ve ortak kadere vurgu yapmış, Türklerin zaferini kutlamıştır (Şimşir, 1993: 17).

Kurtuluş Savaşı sonrası başlayan barış görüşmeleri ve Lozan Görüşmeleri sırasında Amanullah Han, Türklere destek vermek amaçlı Londra, Paris ve Roma elçilerini görevlendirmiştir. Afgan diplomatlar verdikleri notalarda Türkiye ile yapılacak sulhun adil olması gerekliliği ve yapılacak barışta Afganistan'ın menfaatinin bulunduğu üzerinde durulacaktır (Cöhçe, 2002: 128).

Lozan Barış Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika ve Yugoslavya temsilcileri tarafından 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır (Treaty of Lausanne, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne, t.y). Gazi Mustafa Kemal'i kutlayan ilk ve tek yabancı Devlet Başkanı Emanullah Han olmuştur. Aynı şekilde 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanıyla; Afgan elçisi Sultan Ahmed Han Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notayla, Emanullah Han ve Devleti adına Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu kutlamıştır (Şimşir, 1999: 228-229). 1926 yılında görev süresi dolan Sultan Ahmed Han yerine Gulam Geylani Han atanmış, 1928 yılında büyükelçi olmuştur (Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 53).

Mahmud Tarzi hanedan mensupları ile yakınlığı ilerletmiş ve kızı Süreyya'yı 1919 yılında tahta çıkan Amanullah Han ile evlendirmiştir. Mahmud Tarzi, damadı tarafından Afganistan Dışişleri Bakanı görevine getirilmiştir (Yazıcı, 2011: 11-12). Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da yetişmiş olan Mahmud Tarzi, Türk- Afgan ilişkilerinin gelişmesinde önemli katkıları olan bir kişidir (İmamhodayev, 2002: 347-356). Kendisi tarihte ilk defa Türkiye'yi ziyaret eden Afganistan Dışişleri Bakanı'dır. 1927 yılında Ankara'yı ziyaret eden Bakanı, Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras karşılamıştır. İki Bakan dünya ve bölge sorunları, Afganistan'ın durumu, Afganistan'ın Rusya ve İngilizler ile ilişkileri üzerinde istişare etmiştir. Atatürk ile de görüşen Bakan onunda tavsiyelerini alarak ülkesine dönmüştür (Şimşir, 2002: 145-146).

Afganistan Kralı Emanullah Han, Aralık 1927'de ülkesindeki eğitim ve modernleşme çalışmalarına katkı sağlayacağını düşündüğü ülkelerdeki yenilikleri yerinde görmek ve yetişmiş eleman temin amacıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Sovyetler'i kapsayan bir dış geziye çıkmıştır (Misdaq, 2006: 63). Bu kapsamda Mayıs 1928'de Emanullah Han Türkiye'de bulunmuştur. Bu ziyaret Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan ilk resmi devlet ziyareti olması sebebiyle önem taşımaktadır. Mustafa Kemal, Emanullah Han ve Afgan halkına ilgi ve dostluk göstermiş, Emanullah Han ve eşi onuruna bir yemek tertip etmiştir. Bu yemekte yaptığı konuşmada Türk milletinin Afgan milletine karşı samimi duygular beslediğini belirtmiştir. Atatürk Emanullah Han'a modernleşme çabasında önceliği güçlü bir ordu kurmaya vermesini tavsiye etmiştir. Bu ziyaret sırasında 1 Mart 1921'de imzalanan Türk -Afgan Antlaşmasını bir adım ileriye taşıyan *"Türkiye ve Afganistan Arasında Dostluk ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi"* adıyla yeni bir antlaşma imzalanmıştır (1928) (Sarıhan, 2002: 118-119).

Bu antlaşma ile her iki devlette dost olduklarını ve düşmana karşı ortak tavır alınması konusunda esaslar almıştır. Ayrıca Türkiye Afganistan'a ilmi, hukuki ve askeri alanda çeşitli uzmanlar göndererek devlet kurumlarının oluşumuna destek vermiştir (Soysal, 2000: 337-340).

Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmesi ve reformların yapılması Afganistan'da aydınlar arasında büyük yankı uyandırmış Afganistan'da da reformların örnek alınması gerektiği gündeme gelmiştir. Özellikle Emanullah Han döneminde Türkiye'nin bağımsızlığından etkilenilmiş olan Afganistan Devleti'ne fiilen destek olunmuş aynı zamanda genç Afgan Devleti'nin modernleşme çabalarına rol model olunmuştur. Atatürk'e hayranlık duyan Emanullah Han yaptığı tüm reformlarda onu örnek almıştır (Köçer, 2008).

Emanullah Han, Afganistan'ın modernleşme çabasına 20. yüzyılın başlarında İngiliz nüfuz ve vesayetinden kurtulmak için yapılan III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın ardından Afganistan'ın iç ve dış işlerinde bağımsızlığını kazanarak başlamıştı. 1920 sonrası Sovyetler Birliği ve birçok devletle ile kurduğu diplomatik ilişkilerle tam bağımsızlık kazandığını gösterdi. İç cephede askeriye modernleştirmek bağlamında 1921 yılında hava kuvvetlerini kurdu; Fransa, İtalya ve Türkiye'ye eğitim amaçlı askerlerini gönderdi. 1923 yılında yönetimin tüm yönlerini kapsayan yetmişin üzerinde ek kanunları içeren, İstanbul valisi Osman Bedri Bey'in yönetimindeki Saray bürokratları, Deobandi ulema, Genç Afganlar, Pathan ve Osmanlı hukuk müşavirlerinden oluşan bir komite tarafından hazırlanan Afganistan Anayasası'nı ilan etti, insan haklarını garanti altına aldı ve yasama meclisini kurdu. Yeni anayasanın ilanı yeni sorunları beraberinde getirdi. Toplumun yapısına aykırı yapılan birçok reform İslami liderler başta olmak üzere muhafazakâr Afgan toplumunun tepkisine neden oldu. Kabil ve Celalabat'da isyanlar patlak verdi (Mikaberidze, 2011: 94-95).

Emanullah Han'ın yapmak istedikleri reformlara kanun ve otoriteyi yerleştirmeden, Cemal Paşa'nın başlattığı ordunun modernleştirme çabalarını devam ettirmemesi özellikle Atatürk'ün tavsiyelerine rağmen orduyu güçlendirmeden, toplumsal yapıyı dikkate almadan gerçekleştirmesi onu iktidardan indirecek halk ayaklanmasına neden olmuştur. Modern ve güçlü bir Afgan ordusunun kendisine darbe girişiminden çekinmesinden dolayı orduya önem vermemesi ülkesindeki otoritesinin kısa sürede sarsılmasını ve inkılabların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Türkiye gezisinin ardından gerçekleştirmeye çalıştığı orduda modernleşme çalışmaları da halk ayaklanmalarının önüne geçememiştir (Saray, 1987: 124-125)

Ülkede artan isyanlar ve kabileler arasındaki mücadelelerden yaralanan (Beççe-i Saka) lakaplı Habibullah-ı Kelkanî önderliğindeki grup Kabil'i basıp şehri ele geçirmiştir (Dupree, 1980: 452-453). Ülkenin içine düştüğü bu durumdan ve başkentten çete reisi olan Beççe-i Saka'nın eline geçmesinden sonra korkuya kapılan Emanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Fraser-tytler, 1950: 217). Çete reisi Habibullah Afgan ordusunu dağıtmış, Afganistan ordusunu eğitmekle görevli Türk subaylarını Türkiye'ye geri göndermiştir (Bayur, 1950: 605).

Emanullah Han döneminde hükümetle yaşadığı görüş ayrılıkları sonrası 1924-26 yıllarında büyükelçi olarak Fransa'ya giden fakat hükümetle görüş ayrılıklarının devam

etmesi ve sağlık sorunlarından dolayı görevinden ayrılıp Fransa'nın Nice şehrinde yaşıyan Nadir Han Ülkesi Afganistan'a geri dönmüş ve ülkeyi Habibullah'ın elinden kurtarmıştır (Kurtuluş,2006: 278; Khorrami, 2012: 17). Amacı tahta çıkmak olmayan Nadir Han, Emanullah Han'ın tahta çıkması halinde isyancıların tekrar ülkede kargaşaya neden olmasından endişelenen Nadir Han, Afganistan ileri gelenleri toplantıya çağırmıştır. 16 Ekim 1929 yılında Afganistan'ı kimin yöneteceğini açıklığa kavuşturmak için yapılan Afgan ileri gelenlerinin, Türk, İran Büyükelçileri ve Rus Maslahatgüzarı'nında aralarında bulunduğu toplantıda Nadir Şah'ın tahta geçmesine karar verilmiştir (Fletcher,1966: 221). Tereddüt içinde olan Nadir Han ise dönemin Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'a dönerek: *'Türk büyükelçisi ne diyor, kendisine sorar mısınız?'* demiştir.

Yusuf Hikmet Bayur ise kendisine Latince bir atasözü olan *'Halkın sesi, Allah'ın sesi'* ifadesini kullanarak cevap vermiştir. Türk dostluğuna önem verdiği anlaşılan Nadir Şah bu söz üzerine tahtı kabul ettiğini açıklamıştır (Bayur, 1950: 608). Afganistan geleneksel meclisi Loya Jirga Eylül 1930'da Nadir Şah'ı kral olarak ilan etmiştir (Rasanayagam, 2007: 22).

Nadir Şah ülkede Emanullah Han'ın yaptığı tüm reformları kaldırıp onun yerine ülkenin genelinde kabul gören toplumsal yapıya uygun reformlar gerçekleştirdi. Emanullah Han'ın çağdaş dünyayı örnek alarak, modern ve milli bir Afgan Devleti kurmak için ülke genelinde hâkim olan dini bağınazlığı ortadan kaldırma amaçlı reformlarının tersine Nadir Şah dini gruplara ve aşiret mensuplarına büyük imtiyazlar veren bir siyaset izlemiştir (Köçer, 2008: 557-565).

Dış politikada tarafsızlığını korumuş Emanullah döneminde kurulan İran ve Türkiye ile dostane ilişkilerin devam etmesi yolunda adımlar atmıştır. Nadir Şah;

“iki ülke arasındaki kardeşçe ilişkiler büyük tarihi ve sosyal gelenek üzerine kuruludur,” diye başlayan konuşmasında şunları söyler: “...Bu bağları çözebilecek hiçbir el veya kuvvet yoktur. Hatta bu iki ulusun aynı ruhu taşıdıklarını düşünüyoruz... Asil Türk Milletinin Yüce Ekselanslarınız önderliğinde ve gözetiminde gerçekleştirdiği devrim, başarı ve kalkınma hem genel olarak hem özel olarak Doğunun Evrensel Tarihinde altın harflerle yazılmıştır. Bu, cesur ve yiğit ulusunuzun maddi ve manevi boyunduruktan ilerlemeye geçişine bir takdirdir. Asil Afgan ulusu da büyük bir memnuniyetle Türk kardeşlerinin ilerlemesini takip etmiş, kendilerine tebriklerini sunar.” (Şimşir,1993: 54)

Nadir Şah'ın bu konuşmasından dostane ilişkilerin devamının tesis edilmek istendiği Türkiye'nin Afganistan'a model olma konumunu koruduğu ve Atatürk de örnek lider olma vasfını devam ettirmek istendiği anlaşılmaktadır.

Nadir Şah'ın din kurallarına ve liderlerine öncelik veren İslami prensiplere uygun politika izlemesi Türkiye cephesinden pek hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple Atatürk'ün yakın dostu Emanullah Han'ın reformlarının sekteye uğramasından dolayı üzgün olan Atatürk'ün Nadir Şah yönetimine yaklaşımı mesafeli olmuştur. İran ve Türkiye ile kurduğu dostane ilişkiler kadar, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında da Emanullah Han'ın denge siyasetini devam ettirmiştir. Sovyetler ile 1926 yılında yapılan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması'nın (Robets, 2003: 53) devamı niteliğinde olan yeni Paktı 1931 yılında imzalamıştır (Arnold, 1985: 20) Nadir Şah, iktidarda kaldığı süre boyunca çeşitli iç ayaklanmalarla mücadele eder. Kimi gruplar tarafında kendisi İngiliz alehtarı olmakta

suçlanır. Sonu gelmeyen propagandalar, iç güçlüklerle birlikte 4 yıl iktidarda kalır. Amanullah Han'ın elçisi olan Gulam Nebi Han'ın taraftarı bir genç tarafından 8 Kasım 1933'te suikast sonucu öldürülür ve 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah tahta geçer. (Bayur, 1950: 610).

1919 yılında tam bağımsızlığını kazanmasından bu yana Afganistan'ın tüm hükümdarları resmi politikalarında tarafsızlık politikasını benimsemişlerdir. Afganistan tarihi konusunda önemli olan bilim adamlarından Louis Dupree'de bir makalesinde Afgan dış politikasını farsça kelime olan *Bi-Tarifi* (without sides) yani yansızlık kelimesi ile ifade etmiş, Afganların hiçbir zaman gerçek anlamda nötr olamadıklarını fakat olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Yansızlık (bitarafi) tam anlamıyla 20 yüzyılda yaşanan süper güçler arasındaki çatışmalarda (I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş) taraf olmama anlamına geliyor (Dupree,1988: 145-153). Uygulamada *Bi-tarafi* Afganistan'ın dış politika ve güvenlik politikasının bir ayağı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bağımsızlık politikasını gösterme ve komşu güçler arasında dengeleyici bir politika olarak kullanıldı (Andisha, 2015). Zahir Şah'ın devam ettirdiği bu tarafsızlık politikası Afganistan'ı uluslararası alanda özellikle Asya'da yalnız bırakmıştır. Zahir Şah'ın reform hareketini devam ettirmesiyle Türkiye ile tekrar yakın ilişki kurulmuştur. Uluslararası alanda yalnız kalan Afganistan, Türkiye'nin de katkılarıyla 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır (Akçay, 2012: 98). Türkiye bu yıllarda 1857 yılından beri tespit edilemeyen hudut (Musa Abad) nedeniyle İran ile sınır sorunu yaşayan Afganistan'a iki ülkenin de isteği üzerine hakemlik yapmış ve Org. Fahrettin Altay başkanlığındaki bir heyet gönderilerek İngilizlerin üç kez deneyip çözemedikleri hudut sorunu Türkiye tarafından çözülmüştür. İran ve Afganistan arasındaki bu sorunun çözülmesi Sadabat Paketi'ne giden sürecin önünü açmış bölgesel barışa katkı sağlamıştır (Küçük, 2018)

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Afganistan ile olan ikili ilişkilerini koordine eden dönemin Kabil Türk Sefiri olan Memduh Şevket (Esendal) Bey olmuştur. Memduh Şevket Bey, Afgan Hükümet mensupları ve Afgan Kralı ile sağlam ilişkiler kurmuştur. Afgan Hükümeti birçok meselede kendisinin fikrini alarak çözüm üretmiş, saygı ve itibar gören Memduh Şevket Bey, Afgan Hükümeti'nin baş danışmanı durumuna gelmiştir (Saray, 2002: 131).

1934 yılında Mussolini'nin İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da yattığını söylemesi, 1934 ve 1936 yıllarında Oniki adaya yığınak yapması, Türklerin bölgesel güvenlik önlemlerini doğuya taşımasının nedenlerinden olmuştur (Hale, 2003: 55). 1936 yılında Afganistan Savunma Bakanı Mareşal Şah Mahmut Han ve Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han'ın Türkiye'yi ziyaretleri ile Türk-Afgan ilişkileri ileri düzeye ulaşır. Her iki devlet yetkilisi Atatürk tarafından kabul edilir, iki ülkenin dostluğu ve kardeşliği vurgulanır (Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 73-78). 1936 yılında İtalya'nın Habeşistan işgalinin güvenlik kaygılarını beraberinde getirmiş bölge ülkelerini işbirliğine itmştir. Bu ortamda Sadabad Pakt'ına giden süreci hızlandığı söylenebilir. Bu doğrultuda Atatürk döneminde Afganistan ile yaşanan önemli gelişmelerden biride Sadabad Paketi'nin imzalanmasıdır. Bu Pakt kapsamında taraflar

ortak sınırların dokunulmazlığına saygılı olmayı ve birbirlerine saldırmamayı garanti altına almışlardır. Türkiye bu Pakt ile Doğu sınırını güvence altına almıştır (Turan ve Turan, 2011: 1749-1767). Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı bu pakt askeri bir anlaşmadan ziyade tarafla arasında saldırmazlık ve dostluk ilişkilerinin korunmasına yöneliktir. Çünkü bu yıllarda antlaşmaya taraf olan ülkeler İran-Türkiye; İran-Afganistan; Irak-İran (Şattülarap'tan geçecek sınır çizgisinin konumuna dayalı sınır anlaşmazlığı) birbirleriyle sınır uyuşmazlıkları yaşamaktaydı ve bu soruna kalıcı bir çözüm getirmek ve güven ortamı oluşturulmak isteniyordu. Ayrıca sömürge ve yarı sömürge kurtulan ülkelerin tam bağımsızlıklarını vurgulamak açısından da Pakt'ın yapılması önem taşımaktaydı. Bu sebeplerle Temmuz 1937'de Türkiye, Afganistan, Irak, İran'ın aralarında bulunduğu devletler Sadabad Paktı'nı imzalamışlardır (Sander, 2000: 365-369).

Siroz hastalığına yakalanan Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk 8 Kasım 1938 de rahatsızlığı daha da ilerlemesi sonucu 10 Kasım 1938 'de tüm ulusu yasa boğarak Büyük mücadelelerle dolu yaşamına veda etmiştir. Bu ölüm tüm dünyada olduğu gibi Afganistan'da da büyük üzüntü ile karşılanmıştır (Atatürk'ün Ölümü, <http://palmeyayinevi.com/UserFiles/File/OnbirSinifTarihKonu/Unite7.pdf>, t.y). Eski Afgan Kralı Emanullah Han üzüntüsünü:

"Acım Türk Milleti'nin acısı kadar büyüktür. Sevdığım Türk Milleti'ne baş sağlığı dileğimin sunulmasına aracılığınızı dilerim. O büyük insan yalnız Türkiye için değil, bütün doğu milletleri için de en büyük önderdi."sözleriyle dile getirmiştir. Afgan kralının amcası Altes Veli Han duyduğu üzüntüyü "Büyük Atatürk'ün kaybindan dolayı üzüntümüz o derece derin ve sonsuzdur ki bunu anlatamam. Çünkü Atatürk, yalnız Türkiye'nin değil, bütün Doğu'nun Atasıydı. Büyük yasınıza Afgan Kralı ve hükümeti olduğu gibi bütün Afgan Milleti'de candan katılıyor. Bu içten acımızın bir belirtisi olarak Türk bayrağının yası devam ettiği sürece, Afgan Bayrağı'nda yarı çekilecektir. Bütün yabancı ülkelerdeki temsilciliklerine talimat verilmiştir."(Afganistan, <http://www.kultur.gov.tr>, 2005) diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel ilkesi tam bağımsızlık kurmak amacıyla komşularımızla ve yakın bölge ülkeleriyle ekonomik, siyasi, askeri ilişkiler kurma ve dayanışmaya öncelik vererek çevremizde bir güvenlik kuşağı oluşturmak, stratejik konumumuzdan güç alarak Batıya açılmak olmuştur (Semercioğlu, 2015: 53). Atatürk, Türkiye'nin doğusundaki İslam ülkeleriyle yakından ilgilenmiş, Afganistan'a özel bir ilgi göstermiştir. Birçok üst düzey Afgan yetkiliyi Ankara'da ağırlamış, ikili antlaşmalar imzalamış ve diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Afganistan ile sınırı olmamasına karşın Türk dünyasındaki konumu sebebiyle, Anadolu'da İngiltere'ye karşı verilen milli mücadelenin benzerinin Afganistan'da sömürgeci İngilizlere karşı verilmesi ortak düşman algısı bağlamında iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ilerleyen dönemlerde ise mevcut statükonun korunması bağlamında bölge ülkelerinin de yer aldığı işbirliğini gündeme getirmiştir (Çeçen,1999: 113).

2.4.3. İkinci Dünya Harbi / İki Ülke Arasında Durgunluk Dönemi

İkinci Dünya Harbi başladığında Türkiye Hükümeti ve Afganistan lideri Zahir Şah savaşanlardan hiçbir tarafa yaklaşmamış resmi olarak tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir.(<http://stonebooks.com/history/afghanistan.shtml>, 1999). İtalya'nın savaşa katılması, Almanya'nın Romanya'ya girmesi, Balkanlarda ilerlemesi ve Rusya'ya savaş ilan etmesi

Türkiye'yi savaş tehlikesiyle burun buruna getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın çeşitli safhalarında mevcut koşullar ve değişimlere uyum sağlayan Türkiye, tarafsızlığını koruyabilmiştir (Uçarol,1995: 652-653). Türkiye, 1944 yılına kadar Müttefik Devletler'den savaşa girme konusunda yoğun baskı ile mücadele etmiş, savaşa girmemek için azami çaba sarf etmiştir. Türkiye 1939-40 yılında İngiltere, Fransa ile yapılan anlaşmayla müttefik olmuş, 1941 yılında Almanya ile yapılan Saldırmazlık Paketi imzalayarak her iki tarafa eşit uzaklıkta durarak aktif tarafsız ülke konumuna gelmiştir. Savaşın gidişatına göre müttefik devletlerden gelen baskılarla değişen politikalar uygulamıştır. Bu politikalardan biri yoğun baskı sonucu Almanya ile ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesidir (Hale, 2003:100-105). 1941 Japonya'nın Pearl Harbour saldırısının ardından ABD'nin savaşa katılması savaşı müttefiklerin lehine çevirmiştir. 1942'de Almanların Mısır'da yenilmesi, müttefiklerin Cezayir ve Fas'tan çıkması ile Orta Doğu'da Mihver tehdidine son vermesi, (Hale, 2003: 91). 1943 yılından itibaren savaşın müttefikler lehine seyir izlemesi üzerine Türkiye, Kahire'de yapılan toplantı sonrası ilk defa prensip olarak savaşa katılmaya ikna olmuştur. Türkiye'nin savaş süresince izlediği dış politika Türkiye'yi yalnız bırakıp, Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya getirmiştir. Batı dünyasından destek bulmaya çalışan Türkiye, San Francisco Konferansı'na katılabilmek için 1944 yılında Almanya ile tüm ilişkilerini kesip Japonya ve Almanya'ya 23 Şubat 1945 yılında savaş ilan etmiştir (Özçelik,2010-2012).

Afganistan cephesinden İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1935 yılından itibaren Almanya ile yakın ilişki kurduğu gözlenmektedir. 1936 sonlarına doğru Alman-Afgan ittifakı kurulmuş, Ağustos 1939 yılında 10 yıllık geniş kapsamlı Ekonomik Antlaşma imzalanmıştır (Roberts, 2003: 69). Başbakan Muammed Haşim Han'ın Alman endüstrisini fabrika kurmak ve hidroelektrik projeleri oluşturmak için davet etmesi üzerine bu dönemde birçok teknisyen Afganistan'a gelmiştir. 1939'da Avrupa'da savaş patlak verdiğinde Zahir Şah defalarca ülkesinin tarafsızlığını ilan etmiş, Almanya ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. 1940'ların ortalarında Ekonomi Bakanı Abdul Majid muhtemelen Başbakan'ın yetkisi olmadan Alman Büyükelçisi ile görüşmüş ve Afgan Sovyet sınırının güvenliğinin garanti altına alınmasını rica etmiştir. Afgan Başbakanı ise 1940 yılında Sovyetler ile ekonomik anlaşma yapmayı başarmıştır. Bu zaman zarfında Alman Abwehr askeri istihbarat örgütü başkent Kabil'de küçük bir istasyon kurup İngilizlere karşı istihbarat toplamaya başlamıştır. Alman silahlarının küçük bir kısmı da Afgan güçlerine verilmiştir. 1941 yılında Afganlar Hint milliyetçi Subhas Chandra Bose'nin İngiliz'lerden kaçmasına yardım etmiştir. 1941 yılının ortalarına doğru beklenmedik iki olay Afganistan'ı tarafsız kalmaya zorlamıştır. Bunlardan ilki Sovyetlerin olası Alman işgaline karşı aniden İngilizler ile bir araya gelmesi ve Afganistan'ın kendisini İngilizlere dost güçler tarafından çevrelenmiş hissetmesi ikincisi ise Irak'taki müttefik zaferi ile Almanlar'ın Orta Doğu'da etkin bir askeri güç projesinin başarılı olamayacağını anlamasıdır. 1941 yılında İngilizlerle Sovyetlerin tüm Alman ve İtalyan uyrukluların Afgan topraklarından sınır dışı edilmesini rica etmesiyle Afgan liderler sadece diplomatik personelden oluşan küçük bir grubun kalmasına ızan vermiştir. Afganistan savaş boyunca uluslararası baskılara rağmen Almanya'ya savaş açmamış hem

mihver hem de müttefik devletlere eşit mesafede durmuştur (Cehen, <http://ww2db.com/country/afghanistan>, t.y).

Afganistan cephesinden bakıldığında savaş sırasında uzun yıllardır Afganistan'a sorun yaşatan Duran Hattı güney ve güneydoğusunda yaşayan Afgan kabilelerin İngilizlere karşı başlattıkları isyan hareketine karşı İngilizlerin Vazaristan bölgesine asker yığması Afgan Hükümeti'ni sıkıntıya sokmuştur. İngilizlerle hareket etme yoluna giden Afgan hükümeti sorun büyümeden olaylar yatıştırılmıştır (Saray, 1987:136). Savaş döneminde Afganistan'da yaşanan önemli bir gelişme Nadir Şah döneminde Başbakanlık görevine başlayan Türk dostu olarak bilinen Haşim Han'ın 1946 yılında görevinden ayrılıp yerine kardeşi Şah Mahmud'un göreve getirilmesidir. Oluşan yeni konjonktürde dünya lideri olarak ortaya çıkan ABD'nin Sovyet yayılmacılığına karşı yürüttüğü politika, yaptığı ekonomik yardımlar Afgan yöneticilere de tesir etmiş ve ABD ile ilişkiler geliştirilmiştir. ABD'nin sağladığı mali yardımlarla Afgan ekonomik kalkınması için çalışmalar yapılmıştır (Saray, 1987: 137-138).

İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'dan çekilme kararı alması Afganistan'ı sınır sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. Afganistan 13 Haziran 1947'de İngiliz yönetimine bir nota göndererek Durand Hattı sınır antlaşmasını tekrar gözden geçirilmesini, Duran Hattı'nın Hindistan topraklarında kalan Afgan kabilelerin Afganistan'a bağlanması talebinde bulunmuş fakat bu istek İngilizler tarafından reddedilmiştir (Burged, 2013). Bunun üzerine Afgan kabilelerin kendi devletlerini kurma talebinde bulunan Afganistan'a cevap vermeme yoluna giden İngilizler sayıları yaklaşık 6-7 milyonu bulan Afgan kabilelerine Pakistan'a mı yoksa Hindistan'a mı bağlanmak istediklerine karar verecekleri plebisit yapıldı ve Afganistan görmezden gelinerek yapılan plebisit sonucu Pakistan yönünde karar çıktığı belirtildi. Afganistan bu karar üzerine Pakistan yönetiminden Afgan kabilelere İngiliz sömürgesinde uygulanan statünün verilmesi isteğinde bulundu. Pakistan yönetimi ise bu öneriyi geri çevirip bölgede bulunan Afganistan yanlısı kabile mensuplarına karşı katı tutum sergiledi. Afgan kabileler Afganistan'ın desteği ile bölgede Peştunistan Devleti'ni kurduklarını ilan ettiler. Bu durum iki Müslüman ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Amerika, Sovyet aleyhtarı olan bu iki ülke arasındaki sorunun geçmişte olduğu gibi Türkiye'nin arabuluculuğu ile çözülmesi önerisinde bulundu. Türkiye'nin başlattığı uzlaşma çabaları Pakistan'ın uzlaşma tekliflerini kabul etmemesi nedeniyle başarıyla sonuçlanmamıştır (Chapter no- II Historical Prespective of Pak-Afghan Relations Since 1947-1979, <http://prh.hec.gov.pk/Chapters/1899S-2.pdf>, t.y). Dönemin Devlet Başkanı Celal Bayar uzlaşının zorluğunu;

“Pakistan ile Afganistan arasında arabulucu olarak maalesef pek bir şey yapamadık. Zira, her iki taraf da kendi zaviyelerinden haklı olduklarını söylüyorlardı. Bu durumda taraflara diyecek bir sözüm kalmıyordu. Onun için, bir nevi mavi boncuk dağıtır gibi, her iki taraf da haklılığını söyliyerek teskin etmeye çalıştık. Fakat bu kolay olmuyordu. Mesela Eyüp Han, henüz ordu kumandanı iken Türkiye'ye geldiğinde bu meseleyi yeniden kendisine açıp gördüm. Bana, kendisinin de Paştu olduğunu, Pakistan'ın Paştu problemi yaratan Afganistan'ın isteklerine müspet cevap vermesinin mümkün olmadığını, şayet böyle bir şey olursa bunun Pakistan'ın parçalanması manasına geleceğini, buna da hiç kimsenin razı olamayacağını söyledi. Maalesef bu ihtilaf, halli çok güç bir mesele idi.” sözleriyle ifade etmiştir (Saray, 1987:142).

2.5. Soğuk Savaş Dönemi Türk-Afgan münasebeti

2.5.1. Afganistan'ın Kuzey Kuşağının Dışında Tutulmasının Sonuçları

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle meydana gelen değişimler ve koşullar sonucunda 1950'lerde dünya devletleri iki büyük devlet ABD ve SSCB etrafında birleşerek iki ayrı bloğa ayrıldı ve dünya iki kutuplu bir siyasi sisteme (Soğuk Savaş'a) tanık oldu (Uçarol, 1995: 509). Soğuk Savaş'ın ilk on yılı dediğimiz dönem Sovyetler ve ABD arasında karşılıklı kaygı ve güvensizlik ortamında geçmiştir. Washington için 1948 Berlin Ablukası, 1949 Sovyetlerin ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmesi, 1950'lerde gerçekleşen Kore Savaşı, 1953'de Sovyetlerin hidrojen bombası testini gerçekleştirmesi dünya barışı için açık bir tehdit olarak algılanmıştır. Moskova cephesinde ise Truman ve Marshall Planı (1947), NATO (1949), Kore Savaşı'nda Amerikan tutumu ve 1952 yılında hidrojen bombası denemesini güvenliğine büyük bir tehdit olarak görmüştür (Cohen, 2002: 63).

Soğuk Savaş döneminde Joseph Stalin'in 1921 Türk-Sovyet Anlaşmasını tek taraflı feshetmesi, Kars ve Ardahan üzerinde Sovyet iddialarını yenilemesi, boğazlar üzerindeki taleplerini gündeme getirmesi ve Türk toprakları üzerinde Sovyet üssü kurma talepleri Türk Sovyet ilişkilerinde gerginliği beraberinde getirirken kuzeyden gelen Sovyet tehdidinin ciddi anlamda hissedilmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda Kemalist tarafsızlık politikasından vazgeçilmiş, Türkiye Batı saflarında yer alıp, Batı Bloğu ile stratejik birlikteliğe girmiştir. 1952 yılında Batı güvenlik sistemi içinde yer alan Türkiye Washington tarafından Avrupa'nın bir parçası olarak sınıflandırılmıştır (Fuller, 2008: 75-76).

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki değişim bloklar politikasının doğması ile bitmemiş ve en önemlisi üçüncü dünya ülkelerinin hızla uyanışlarına sahne olmuştur. Blokların oluştuğu, Soğuk Savaş'ın başladığı, üçüncü dünya ülkelerinin ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaya başladığı, kısaca yeni düzenin kurulmaya başladığı bu dönemde, bütün ülkeler gibi Türkiye'de de tedirginlik yaratmış, Türkiye jeopolitik seçim yapmak zorunda kalmıştır. İsmet İnönü ve ülkenin yönetici elitlerinin bu yeni düzene ayak uydurmaya çalıştıkları bu manada buldukları ikili çözüm bir yandan batı yani emperyalist güçlere yanaşırken diğer taraftan ülke içinde biçimsel bir demokrasi düzeni kurmaktı (Eroğul, 2003: 17-19).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Doğu ve Batı dediğimiz iki bloklu yapıya ve bloklar arası ilişkilere etki eden önemli bir gelişmede sömürgeci devletlerden bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin üçüncü bloğu oluşturmalarıdır. Ortaya çıkan bu yeni devletler ekonomik kalkınmalarına önem vererek yaşanan rekabette Batı-Doğu bloğunun dışında kalmışlardır (Uçarol, 1995: 514). Sömürgeci devletlerden bağımsızlığını kazanan devletlerden sonra bir diğer değişim Almanya, İtalya, Japonya'da faşist yönetimlerin yıkılıp yerini demokrasi ve uluslararası barışa bırakmasıdır (Erdoğan, 1999:78)

Uluslararası sistemin değişime sahne olduğu bu yıllarda Türk siyasal hayatında da değişimler meydana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan süreçteki siyasal rejim yerini çok partili siyasal yaşama bırakmıştır. Yirmi yedi yıllık ülke

yönetiminde tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı 1950 yılında Demokrat Parti'ye devretmiştir (Gürkan, 1998: 13). 1950 seçimleri sonrasında İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar geçmiştir. Kurulan yeni hükümette Adnan Menderes Başbakan olarak görevlendirilmiş, tarih profesörü olan Fuat Köprülü Dış İşleri Bakanı görevine getirilmiş, Refik Koraltan ise Meclis Başkanı olmuştur (Ertan, 2004:412). Türkiye'deki rejim değişikliği Batı'ya olan bağlılığına zarar vermemiştir. Hatta Başbakan Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950'de açıkladığı hükümet programında Dış politika esası hakkında dostumuz birleşik Amerika ve müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa'ya geniş yer ayrılmıştır. Şarki Akdeniz Devletleri ile dostça münasebetlerimiz sağlamlaştırılacağı ifade edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren süren batıya dönük dış politika yaklaşımının kesintisiz aynı doğrultuda devam ettirileceği vurgulanmıştır (Hükümet Programı, Milliyet, 29.05.1950).

II. Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler karşısında yalnızlık hissine kapılan Türkiye'ye ilk destek ABD tarafından Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar olmuştur. Truman Doktrini Soğuk Savaş tarihinde Türkiye'nin güvenlik anlayışında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sovyet tehdidine karşı güvenlik kaygısını Batı dünyasına yaklaşılarak aşmaya çalışan Türkiye, Batı güvenlik sistemi içinde yer edinmek için büyük çaba göstermiştir. CHP döneminde, istekten öteye geçemeyen NATO'ya üye olma girişimleri Demokrat Parti (DP) tarafından da devam ettirilmiştir (Bulut, 2008). Kore Savaşı'nın patlak vermesiyle küresel ortam değişmiş 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan NATO'ya üye olmuştur (Sönmezoğlu, 2002:142). 1950'lerde Türkiye, Batı savunma yapılarını genişletecek iki başarılı projede yer almıştır. İlki 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasıdır (Bulut, 2008: 48). Fakat bu anlaşma uzun ömürlü olmamıştır. Çünkü Yugoslavya lideri Tito 1955 yılında Bandung Konferansı'nda temeli atılan bağlantısızlar hareketinin lideri olmuştur. İkinci proje ise ABD'nin Sovyetleri çevrelemek için sınırı olan kuzey kuşağı ülkelere ağırlık vermesi sonucu Türkiye, İran, Pakistan arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat Paketi'nin imzalanmasıdır (Erhan, 2015: 561-570). 1947 yılında İngiltere'nin Hindistan'dan çekilme kararı ile Pakistan'ın bağımsız olması Afganistan arasında sınır anlaşmazlığını gündeme getirmiştir. Afganistan hiçbir zaman Pakistan ile sınırının resmileştirildiği Duran Hattı'nın meşruiyetini kabul etmemiştir. Çünkü bu anlaşma Afganistan'ı karasal bir ülke olmaya mahkûm etmiş, Pakistan'a bağımlı hale getirmiştir. Pakistan'ın bağımsızlığının ardından Afganistan, Pakistan'ın kuzeybatısında bağımsız bir Peştunistan kurulmasını talep etmiştir. Bu durum iki ülke arasında krize neden olmuştur. Böyle bir ortamda Afganistan 1953 Ortadoğu Savunma Örgütüne onay vermemiş, aynı şekilde kuzey kuşak ülkelerin yer aldığı Bağdat Paketi, Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatında yer almamıştır (Ehsan, 2017: 248-249).

1955-1958 yılları Afganistan ve Türkiye arasında ilişkilerin hareketlendiği resmi ziyaretlerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Her iki ülke, tarafsızlığın öncülüne yapan Hindistan ve Mısır'ın girişimleriyle 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında toplanan Bandung Konferansı katılmıştır. Türk delegasyonu başkanı F. Rüştü Zorlu toplantıda komünist tehdidine göz yummanın ve tarafsızlığın tehlikelerinden bahsetmiş; komünist

veya anti- komünist her türlü gruplaşmanın karşısında olduğunu dile getirmiştir. Afganistan temsilcisi ise Türkiye'nin eleştirdiği tarafsızlık siyasetinin aksine tarafsızlık ilkesini benimsediğini ifade etmiştir (Gül, <http://www.dunyabulteni.net>, 2012). Böyle bir görüş ayrılığının nedenleri 1945 yılından sonra Afganistan'da hissedilen Rus yoğunluğu ve 1933-1973 döneminde Afganistan'ın en uzun süre hükümdarlığını yapan Zahir Şah döneminde General Davut Han'ın 1953 yılında darbe ile başbakanlığa gelmesidir. Atatürk döneminde Türkiye'yi referans alan bir Afganistan'ın varlığından söz ederken 1950'lerden sonra Afganistan'da başlayan darbeler dönemiyle Sovyet Bloğuna yakın, Türk varlığının azaldığı bir Afganistan ortaya çıkmıştır. Türkiye Bandung Konferansında aldığı Batı yanlısı tutumun ülkemizin Asya'da bulunan 3. Dünya ülkeleriyle arasının açılmasına neden olmuştur (Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 45; Armaoğlu, 2000:763).

Menderes döneminde dost ülkeler Afganistan ve Pakistan ile yakın ilişkinin devam ettiği görülmektedir. DP döneminde bu ülkelerle karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ankara hükümetinin daveti üzerine Türkiye'ye gelen Hariciye Vekili Altes Serdar Naim Han, Başvekil Adnan Menderes, Başvekil Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Hariciye Vekili Umumi Katibi Büyükelçi Nuri Birgi ve Ankara Valisi tarafından karşılanmıştır. Naim Han ve Menderes arasında yaklaşık bir saat süren görüşmede Peştunistan sorunu konuşulmuştur (Başvekil Naim Han ile görüştü, 12 Temmuz 1955, Milliyet).

Bu ziyaretin ardından müşterek bir resmi tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğde, Afganistan Baş Veziri Muavini ve Hariciye Vekili Altes Serdar Naim Han 11 Temmuz 1955'te başlayan ve 13 Temmuz 1955 akşamına kadar devam eden resmi bir ziyaret yaptığı, Afgan-Türk münasebetlerinin artarak devam etmesi ve Menderes'in iki dost olan Pakistan ve Afganistan arasında arabuluculuk yapmayı kabul ettiği bildirilmiştir (Türk Afgan Resmi Tebliği Yayınlandı, 15 Temmuz 1955, Milliyet). Bu ziyaret sonrası 24 Temmuz 1956'da Menderes, Kabil'e resmi ziyarette bulunmuştur. Menderes'in bu geziyi yapmasındaki amaç bu ülkenin devlet adamları ile Afganistan'ın Bağdat Paketi'ne katılması için karşılıklı görüşmelerde bulunmaktır. Fakat Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyetlerin yayılmasına engel olmak adına planladığı Kuzey Kuşağı (Northern Tier) projesi kapsamında Afganistan, ABD tarafından Pakta dâhil edilmemiştir. Şiddetli hava muhalefeti yüzünden Menderes ve heyetini taşıyan uçak Pakistan'ın Karaçi hava limanına zorunlu iniş yapmıştır. Menderes, Karaçi havalimanında gazetecilere verdiği beyanatta; Pakistan'a bir kere daha gelmekten mutluluk duyduğunu, Reisi Cumhur İskender Mirza'nın Türkiye'ye ziyaretinin Pakistan Türk kardeşliğinin sorunsuz devam ettiğinin belirtisi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Kabil ziyareti sonrası Karaçi'ye gelme planı olduğunun fakat bunun istenmeyen nedenlerden dolayı erken gerçekleştiğini sözlerine eklemiştir (Başvekilin uçağı Karaçi'ye indi, 26.07.1956, Milliyet). Sabah saatlerinde Kabil'e inen Menderes, Afgan yetkililer tarafından karşılanmış ve Gülhane köşküne istirahat için götürülmüştür. Öğleden sonra Hariciye Vekili Ethem Menderes ile birlikte Kral sarayında defteri imzalamasının ardından Nadir Şah'ın mezarına çelenk bırakan Menderes saat 17.00'da sadarete Davut Han ile görüşmüştür (Başvekil Kabil'de 27.07.1956, Milliyet). Halk ve Hükümet tarafından sıcak ve içten karşılanan Menderes ve heyeti adına Davut Han tarafından ziyafet düzenlenmiş, karşılıklı verilen nutuklara iki

ülkenin dostluk ve kardeşliğine vurgu yapılmıştır. Adnan Menderes ayrıca milletlerin refah ve emniyet içerisinde yaşayabilmeleri için barış ortamında bulunmaları gerektiğini bildirmiş ve Türkiye'nin dünya barışı için elinden gelen gayreti göstereceğini belirtmiştir (Türk Afgan görüşmeleri başladı, 28.07.1956, Milliyet).

Adnan Menderes'in ziyareti sonunda yapılan müşterek tebliğde, 27 ve 28 Temmuz'da toplantılar gerçekleştirildiği ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunulduğu, görüşmelerin dostluk havası içinde gerçekleştirildiği ve her iki ülkenin de dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi teyit ettikleri belirtilmiştir. Yapılan görüşmelerde iki ülkenin mevcut yakın işbirliğini ve dostluğunu ileri taşımak hususunda her iki devlet adamının da karşılıklı isteklerini belirttikleri, Türk-Afgan milletinin, birbirlerinin gelişimi hususunda gayret sarf edilmesi hususunda mutabık kaldıkları kaydedildi. Tebliğde ayrıca Afganistan Kralı'nın ve başvekilinin Türkiye'ye davet edildiği belirtildi. Menderes Kabil'den ayrılmadan Afganistan Kızılay teşkilatına 1000 dolar yardımda bulunmuştur. Kabil'den ayrılan Menderes planladığı üzere Pakistan'a geçmiştir (Kabil'de dün bir tebliğ yayımlandı, 31.07.1956, Milliyet). Afganistan ziyareti sonrası Pakistan'a giden daha sonra Tahran üzerinden İstanbul'a dönen Menderes Afganistan resmi ziyaretini 'başarı' kazanıldığını şeklinde yorumlamıştır (Başvekil dönüyor, 01.08.1956, Milliyet).

Menderes'in ziyaretinden bir yıl sonra Celal Bayar'ın daveti üzerine Zahir Şah, 26 Ağustos 1957 tarihinde Türkiye'yi ziyaret edeceğini bildirmiştir (Afgan kralı geliyor, 10.06.1957, Milliyet). 26 Ağustos tarihinde Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştiren Zahir Şah, uçaktan iner inmez duygularını şu sözlerle dile getirmiştir; '*ikinci vatanım bildiğim Türk topraklarına ayak basmaktan mesut ve müftehirim*'. Afgan Kralı'nın ziyaretinden bir yıl sonra Celal Bayar Afganistan'a giderek iadeyi ziyaret yapmıştır (Bayar Kabil'de, 13.09.1958, Milliyet).

Menderes'in 1957 Aralık ayında gerçekleşen NATO Konseyi'nde yaptığı konuşmada Afganistan hakkında 'Rusya'nın nüfuzunun yayılmasının tehlikeli olduğu bir ülke' ifadesiyle bahsetmesi o dönemde Sovyet etkisin artmaya başladığı Afganistan'da hoş karşılanmamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır (Akter, t.y: 85-89).

1958 yılında Fatin Rüştü Zorlu dış politika ile ilgili yaptığı değerlendirmede, iki ülke arasındaki ilişkilerden bahsederken, politikalarımızda her zaman benzerlik olmasa bile bu kardeş ülkeler birbirlerine karşı kardeşçe duygular beslemektedir. Her iki ülkenin ortak özelliği olan bağımsızlık ve özgürlük ilkeleri her zaman bizi birleştirecektir, işbirliği için yol gösterecektir. Bu durum bizim için memnuniyet kaynağıdır demiştir (Turkey's Foreign Policy 1958 – Speech: Speech of Foreign Minister Fatin Rustu Zorlu, November 16, 2007, Turkish Weekly).

1958 ve 1972 yıllarında Afganistan ve Türkiye arasındaki vizeler karşılıklı olarak kaldırılmıştır. Afganistan'da Davut Han iktidarı döneminde Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Korgeneral Muhammed Sait Han'ın gösterdiği iyi niyet çabalarının Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. İki ülke arasındaki resmi ziyaretlerin devamlılığı sağlanmıştır. Bu resmi ziyaretler sonrasında iki önemli ticari anlaşma imzalanmıştır; 5 Kasım 1975'te iki ülke arasında mevcut ticarî ve ekonomik ilişkileri geliştirmek arzusu ile *Ticaret Anlaşması* ve 9 Ocak 1976 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı

İhsan Sabri Çağlayangil'in Afganistan ziyareti sonrasında 11.1.1976 tarihli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması'dır (Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 86).

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde dış politikasında önemli yer tutan önemli mesele Kıbrıs problemi olmuştur. (Hale, 2003:151). Afganistan'da tıpkı Peştunistan meselesi olsun diğer sorunlarda olsun kendisini yalnız bırakmayan Türkiye'nin yanında olmuş, sorunların çözümü için elinden gelen çabayı göstermiştir. Kıbrıs sorunu için taksim tezini desteklemiş, Türklere eşit haklar tanınması, self determinasyon takibi yapılması konusunda BM'nin nezdinde Türkiye'nin yanında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Afganistan yönetimi, Sovyetler'in Suriye'ye silah satma konusunda Türkiye'nin endişelerini de Sovyet yetkililere iletmıştır (Akter, t.y: 93-94).

2.5.2. Sovyet işgaline karşı dolaylı destek

Afganistan 27 Aralık 1979'da, ABD'nin Yeşil Kuşak tabiriyle projelendirdiği, Vietnam'a kadar uzanan, jeopolitik tabiriyle "Rimland" olarak adlandırılan Rus nüfuz alanının eklem bölgesini kontrol etmeyi ve Rusların yayılmasını engellemeye dayalı çevreleme stratejisini ortadan kaldırmak için jeopolitik amaçlı gerçekleştirilen Sovyet işgaline maruz kalmıştır.

İşgale karşı ulusal direnişe geçen Afgan halkı 1980'lere doğru özelde etnik direniş örgütlerini kurmaya başlamıştır. İşgal başladığında Türkmenlerin büyük çoğunluğu Tacik asıllı Burhaneddin Rabbani'nin başında bulunduğu Cemiyet-i İslami Afganistan Partisi'ni desteklemekteydi (Andican, 2003:716). Daha sonra Türkiye'ye yakınlığıyla bilinen, Türkmenleri ve Özbekleri bünyesinde toplayan İttihad İslami Velayat Şimali Afganistan (Kuzey Afganistan İlleri İslam Birliği) adıyla 1981 yılında yeni bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün başına Türkmen Abdülkerim Mahdum, başkan yardımcılığına Azad Beg getirilmiştir. Bu partinin fikir babası Türklerin siyasi temsil hakkının olmayacağını, Afganistan'ın kuzeyinde bağımsız Türk Devleti'nin kurulması fikrini savunan Muhammed Tahir'dir (Erman,2018). Partinin lideri Abdülkerim Mahdum, 1981 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ile görüşmüş ve desteğini almıştır. Fakat daha sonra Afganistan'daki şartların kötüye gitmesi nedeniyle ailesi için Türkiye'ye sığınma talebinde bulunmuştur. 17.03.1982 tarihli ve 2641 sayılı "Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair (Mülga) Kanun'un çıkmasıyla Mahdum ve yaklaşık 4500 kadar Türk soylu Afgan göçmenlerin tüm nakil ve iskân masrafları karşılanarak Türkiye getirilmiştir. Bu dönemde Türk Kızılayı da Pakistan'a sığınan mültecilere insani yardım yapmıştır. Abdülkerim Mahdum'un Türkiye'ye yerleşmesiyle yerine Özbek asıllı ve aynı zamanda Pakistan vatandaşı olan Azad Beg Kerimi geçmiştir (Sever,2001: 28; Selim,2004:155)

Azad Bed, Afganistan'daki Türk varlığına dikkat çekmek için büyük çaba sarf etmiş, birçok ülkeye ziyarette bulunmuştur. Azad Beg, 1988 yılında Türk ocaklarında yaptığı konuşmasında; Peştun'ların ülke genelinde söz sahibi olduklarını ve Türklere ikinci sınıf insan muamelesi yapıldığı ve söz hakkının verilmediğini ifade etmiş ve bu konuda Türkiye'nin desteğini istemiştir (Azad Beg'in 1988'de Türk Ocaklarındaki Konuşması, <http://turk-alemi.blogspot.com.tr/2015/03/azad-begin-1988de-turk-ocaklarndaki.html>, t.y). Sovyet'lerin çekilmesinden sonrada siyasi olarak Türklerinde Peştun'lar kadar siyasi

hakkının olduğunu savunmaya devam eden Azad Beg, Afganistan Devlet Başkanı Necibullah'ın safından Cünbüş-ü Milli (Afganistan Milli İslami Hareketi)'nin başkanı olan General Dostum'un tarafına geçmiştir. Fakat kısa süre sonra iki lider görüş ayrılığına düşmüş bu durum Türk'lerin Dostum'a destek vermesiyle A. Beg'in otoritesini sarsmıştır (Erman, 2018:315). Azad Beg'in ölümüyle liderliği Özbek asıllı General Dostum devralmıştır. Afganistan'da gitgide artan köktenci tehlikeye karşı Türkiye kendisine yakın olarak gördüğü laik demokratik anlayışı benimseyen Dostum'u desteklemiş, yakından ilgilenmiştir. Bunun yansıması ise Mezar-ı Şerif'te Konsolosluk ve Afganistan-Türkiye Dostluk Okulu'nun açılması olmuştur (Erol, 2001: 133). Bu dönemde Dostum'un yaklaşık beşyüz Afgan öğrencinin Türkiye'de üniversitelerde eğitim alması kararının alınmasında önemli etkisi olmuştur (Beg, 2001:147-148). Afganistan'da artan çatışmalar ve Taliban'ın ilerlemesi sonucunda Özbekistan sınır ihlallerine sıcak bakmayan Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Dostum'un Özbekistan üzerinden ülkeyi terk etmesine izin vermiştir. Bu dönemde Türkiye, Afgan vatandaşlara ülkesini açmıştır (General Dostum'un Dostları, Düşmanları, 2001, <http://www.hurriyet.com.tr>). Sovyet işgali yıllarında Türkiye Afganistan ile ilişkilerinde ihtiyatlı olma yoluna gitmiş, Türkiye yaşadığı iç politik soruna rağmen (12 Eylül darbesi) Afganistan işgaline kayıtsız kalmamış tepkisini ortaya koymuştur. Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi uluslararası ortamı etkilerken Türkiye cephesinden olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Uluslararası alanda Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Batı ülkelerinin tepkisini çeken Türkiye, bu dönemde jeopolitik konumundan dolayı tekrar ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda Amerika, İran'da 1979 başında Ayetullah Humeyni'nin Şah'ı devirmesi ve Amerikan Büyükelçiliği'nin işgali ve sonrasında Amerika karşıtı oluşan ortamda İran'dan tamamen kopması, Irak ile İran arasında 1980 Eylül'ünde başlayan savaş ve SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinin ardından politik tavır değişikliğine giden ABD, Türkiye'ye stratejik olarak daha fazla önem vererek Türkiye'yi ABD için stratejik ve sorunlu bir bölgede güvenilir bir müttefik konumuna taşımıştır. Bu noktada 29 Mart 1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA) imzalanmıştır (Beriş, 2002).

Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin Afganistan'a geleneksel desteği sürmüştür, ancak ABD'nin İran ve Pakistan'a yardım etmeyi tercih etmesi ardından artan Sovyet nüfusunun Afganistan'da etkisi ve her iki ülkede yaşanan darbeler dönemi iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Tüm bu koşullar altında Türkiye Afganistan'a tamamen kayıtsız kalmamıştır.

SONUÇ

Türk-Afgan ilişkileri dönemin siyasi konjonktürü ile paralel olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde ilişkiler, Osmanlı Rus Savaşı'nın patlak vermesiyle neticesinde üst düzey diplomatik misyon temsilcileriyle gelişme göstermiştir. 1877 yılında ulemeden Ahmed Hulûsi Efendi başkanlığında sefaret heyeti Afganistan'a gönderilmiş fakat Osmanlı Devleti'nin istekleri dönemin koşullarında Afgan cephesinden olumlu karşılanmamıştır. 19. yüzyılında İngilizler tarafında işgal edilen Afganistan bağımsızlığını kazanabilmek için mücadele vermiş ve sömürgeci güçleri topraklarından çıkarmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise dışişlerinde

İngiltere'ye bağımlı hale gelmiştir. 20. yüzyılda ise yarı bağımsızlık statüsü kazanmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti mümkün olduğu kadar Afganistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımaya çalışmış ve topraklarındaki Afgan tebaasını himaye etmiştir. İki ülke ilişkileri İngiltere'nin gölgesinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Alman-Türk İttifakı ortaya çıkmış bu noktada Afganistan'ın önemi artmıştır. II. Abdülhamid dönemi Afganistan'a nüfuz etme gayretinin yaşandığı dönemdir. Afganistan'a yönelik girişimlerinin temelinde o dönemin konjektürünün meydana getirdiği koşulların ve Osmanlı'nın benimsediği İttihad-ı İslam Siyaseti'nin etkisinin doğal sonucudur. Osmanlı devleti stratejik bir coğrafyada bulunan Afganistan'ı yanına çekerek doğal müttefik kazanmayı ve İngilizlere karşı yeni bir cephe açmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin çabaları sonuçsuz kalmış Afganistan bu savaşta tarafsız kalmıştır. Osmanlı döneminde iki Müslüman hükümdarlık dostça ilişkiler içinde olmasına rağmen hiçbir zaman başka bir iktidara karşı güçlerini birleştirmemiştir. Bu dönemde Pan-Islamizm bunu harekete geçirmek için düşünülmüştür. Mahmud Tarzi'nin ve Afgan milliyetçilerinin bu dönemde Türk Afgan ilişkilerine önemli katkıları olmuştur. 1919 yılında Türk aydınların ve Afgan milliyetçilerin katkılarıyla Afganistan bağımsızlığını kazanmıştır. 1921 tarihli Türkiye Afganistan İttifak Antlaşması ile diplomatik ilişki tesis edildi ve iki ülkenin doğrudan temas kurmalarının mümkün olmuştur. Atatürk döneminde Afganistan'a her alanda destek sağlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a yönelik eğitim ve insan gücü yardımının daha sistemli ve programlı hale gelmiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikasının ilkeleri bağlamında uluslararası platformlarda Afganistan'ın bağımsızlığı korunmuş ve Sadabad Paktına dâhil edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin farklı bloklarda yer alması ve Afganistan'ı Sovyetlere yakınlaştırmış bu yıllarda iki ülke ilişkileri durgunluk yaşamıştır. Zahir Şah dönemi ve sonrasında artan Rus nüfuzu karşısında Türk askeri misyonu 1960'larda Kabil'i terk etmiş ve Afgan ordusunun eğitimi Sovyetlere geçmiştir. Afganistan'ın kuzey kuşağı dışında tutulması sonucu Sovyetlerin Krusçev Doktrini çerçevesinde Sovyet nüfuzu arttırmış ve ilerleyen yıllarda Afganistan Sovyet işgalini yaşamıştır. Türkiye Afganistan'a manevi alanda desteğini sürdürmüş ve sosyal alanda hizmet götürmüştür. Bu dönemde Afganistan'dan Türkiye çok sayıda Afgan mülteci gelmiştir. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından ülke mücahitlerin iktidar mücadelesine sahne olmuş ve iç savaşa sürüklenmiştir. Türkiye bu savaşta Türklere manevi destek olmuştur.

Afganistan'ın Osmanlı hilafetine duyduğu saygı ve sevgi, ortak değerler tesis edilecek kendine has kimlik yapısının 'özel ilişki' türünün temellerini atmıştır. İki ülke arasındaki kardeşlik ve biz duygusu Atatürk döneminde ortak düşman algısı, mevcut durumu koruma, ortak kültür ve tarihe sahip olma, model ülke olma çerçevesinde güçlendirilmiştir.

BÖLÜM III

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ 1992/2018

3.1. Türkiye- Afganistan Diplomatik İlişkileri 1992/2018

“Afganistan’a gitmeyi istemeyenler Afganistan’ın onlara geldiğini göreceklerdir.
Lord Robertson

Soğuk Savaş’ın bitmesi ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Artık Sovyetler Birliği ortadan kalkması yeni bir kırılma noktasını ortaya çıkarmış ve yeni boşluk alanları meydana gelmiştir. Sovyetlerin sıcak denizlere inme politikasının önünde engel teşkil eden Rimland kuşağını delmek için Afganistan’ı işgal etmesi, arka planda ABD ve Sovyet güç mücadelesine sahne olmuş ve Taliban ABD desteği ile sahneye çıkmıştır. Taliban ve mücahitler başarıya ulaşmış Sovyetler, Afganistan’dan çekilmiş ve kısa bir süre sonra dağılmıştır. SSCB’nin çekilmesi ve yıkılması ile Afganistan’da mücahit gruplar büyük bir başarı elde etmiş ama bu mücahit gruplar Afganistan’ı yönetecek başarılı bir hükümet ve siyasal sistem ve düzen kuramayarak birbirleriyle savaşmışlardır. Bu yeni grup (Taliban) Pakistan, ABD ve Suudi destekli, Pakistan’a gelen Peştun mülteciler, Suudi ve yerli Peştun öğrenciler medreselerde radikal selefi wahabi görüşlerle eğitilmiş; Afganistan’da büyük oranda kanlı bir şekilde mücahit grupların çoğunu etkisiz hale getirmiştir yeni bir düzen kurmuştur. Taliban’ın iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye ile ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte birçok ülke bağımsızlığına kavuşurken Orta Asya ülkeleri ile bir araya gelme fırsatı doğmuştur. Fakat bu fırsat Türkiye açısından 2001 yılına kadar etkili kullanılamamıştır (Birsell,2012. <http://www.academia.edu>). Afganistan ilişkilerde 11 Eylül olayları ve AK Parti dönemi ile birlikte yoğunlaşma görülmüştür. 11 Eylül olayları sonrasında Türkiye, NATO çerçevesinde Afganistan’ın yeniden inşasına ve Güney Kafkasya’nın istikrarına ve bölgesel ve küresel terörle mücadeleden enerji güvenliğine kadar birçok konuda uluslararası ortamda işbirliği içerisinde olmuştur. Türkiye Afganistan’da aktif bir diplomasi yürütmektedir. Bu dönemde Afganistan’da istikrarın sağlanması 3 ana unsur üzerine inşa edilmektedir. Birincisi Afganistan içinde yapılacak çalışmaların yoğunlaştırılması. Bu bağlamda Afganistan içerisinde farklı etnik ve mezhebi gruplarının ulusal uzlaşısı içerisinde faaliyetlerini yoğunlaştırması ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. İkincisi, komşu ve bölge ülkeleri ile yürütülecek faaliyetlerdir. Türkiye bu noktada bölgesel alanda projelere destek vermek çerçevesinde Af-Pak, İstanbul süreci, RECCA ve üçlü zirvelere ev sahipliği yapmaktadır. Üçüncüsü uluslararası toplumun genel olarak Afganistan’a sağlayacağı destektir. Türkiye bu üç alanda ciddi faaliyet göstermekte ve çaba harcamaktadır (2014 yılına girerken dış politikamız, 2013, <http://www.mfa.gov.tr/>).

3.1.1. 1990 sonrası Türk dış politikasındaki dönüşüm ve Afganistan

2.Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikası batı odaklı ABD ve AB eksenli geleneksel çizgisinde devam etmiştir. Batıcılığı esas alan bu dış politika anlayışı Türkiye’nin Asya

politikasına da yansımıştır. Doğu-Batı dengeleri içerisinde içine kapanık dış politika sahip Türkiye'nin 70'ler ve 80'li yıllarda Japonya, Çin, ve Güney Kore ile geliştirdiği ekonomik ve ticari ilişkiler dışında aktif bir Asya politikasından söz etmek mümkün değildir (Çolakoglu, 2009: 160-161).

1991 yılı itibariyle Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemdeki dengeleri değiştirmiş yeni bir kırılma noktası ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca doğu batı rekabetinin yaşandığı, sisteme ABD ve Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu İki kutuplu yapı, Sovyetlerin dağılmasıyla yerini uluslararası sistemde ABD'nin hâkimiyetini tek başına devam ettirdiği hiyerarşik yapıya bırakmıştır (Yılmaz, 2013:187). 1991-2000 yılları arasında Rusya'nın eski hâkimiyet alanı olan Avrasya, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde jeostratejik ve jeopolitik nüfuz kaybı yaşaması Mackinder'in ifade ettiği Heartland (kalpgah) denilen bölgede güç boşluk alanları yaratmıştır. Brizinski tarafından "orta alan" veya "kara delik" olarak adlandırılan Rusya egemenliğindeki bu topraklarda ABD yerini almaya başlamıştır (Emeklier,2010, www.bilgesam.org).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Varşova Paktı dağılmış, tehdit algılamalarının değişmesi NATO'nun varlığının sorgulanması, Türkiye'nin de jeo-stratejik önemini kaybettiği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. NATO'nun bir parçası olan Türkiye'nin önemi azalmış gibi görünse de farklı boyutlarda stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Körfez Savaşı'nda aktif rol oynayan Türkiye, ABD'nin izlediği Irak ve İran'ın da dahil olduğu çifte kuşatma politikası ve yeni oluşan konjonktürde Türkiye'nin ABD tarafından yeni Avrasya dengelerinde stratejik partner olarak görülmesi bağlamında Türkiye'nin önemini arttırmıştır (Ege, 2008: 321-335). Ayrıca Sovyetlerin dağılması sonucu ortaya çıkan yirmiden fazla devlet ekonomik ve siyasal sistemlerini yeniden oluştururken Türkiye'yi ortak kültürel ve etnik bağlardan dolayı model ülke olarak algılamışlardır. Bu bağlamda 1990'ların başında Türk dış politikasında Türk kimliği ön plana çıkarılmıştır (Gün, 2010, www.bilgesam.org ; Oran, 1996: 368).

'Özal'ın Doğu ile Batı, daha doğrusu ABD ve Avrupa Ülkeleri ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde, Türkiye'nin dış politikadaki Batı'ya giden temel yönelimini bozmadan, edilgen bir ülke konumundan çıkıp, etkin bir ülke konumuna gelmesini istemekteydi' (Demiray, 2009: 99). Özal, coğrafi konumu itibariyle Asya, Avrupa, Afrika kavşağında yer alan ve bu kıtalar arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve ideolojik bağlamda yaşanan kaynaşmaların ve farklılaşmaların merkezinde bulunan Türkiye'nin köprü görevi görmesi gerektiğine inanıyordu. Özal'ın altını çizdiği köprü olan Türkiye yaklaşımı geçiş bölgesi anlamında değil, geniş manada hem Batı hem Doğu'da belirleyici ve aktif rol oynayan konuma sahip, etkin şekilde her iki bölgeden yararlanan konumda olmalıydı (Demiray, 2009: 97).

Turgut Özal 1990 sonrası Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini geliştirmede önemli bir figür olmuştur. Türkiye *"Adriyatik'ten Çin Seddi'ne"* vizyonu ile Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetlerle sıkı ilişkiler kurarak Batıcılık ve Statükoculuğu terk etmeyen aktif bir dış politika izlemiştir. Uluslararası konjonktürün değiştiği Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin öncelikli dış politika alanları Orta Asya, Avrasya ve Kafkasya bölgeleri olduğu görülmektedir (Gün, 2010, www.bilgesam.org).

Özal'ın benimsediği dış politika vizyonunda 21.yüzyılın Türklerin yılı olacağı inancı sistemdeki değişim ile birlikte uygulama alanı bulmuştur. Avrasya'daki devletlerin bölgesel oluşumlar olan Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katılımlarını sağlayarak bu ülkelerle ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Özal ayrıca bu ülkelerin dünya sistemine entegrasyonlarını sağlayarak Türkiye'yi bölgesel bir güç merkezi konumuna getirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda 1990 sonrasında Türk dış politikasında ki bölgeselleşmede Özal'ın önemli bir yeri olduğu söylenebilir (Gözen, 2009: 71-72).

3.1.2. AK Parti dönemi Bölgeselcilik ve Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Afganistan

2000'ler sonrasında Türk Dış Politikasında yeni söylemler ve yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. AKP iktidara geldikten sonra Batı ile İslam dünyası arasında yalnızca köprü gibi davranma politikası yerine Ahmet Davutoğlu 'Stratejik Derinlik' doktrini bağlamında dış politika vizyonunda; merkez ülke gibi hareket etme, küresel ve bölgesel barışa katkıda bulunan arabuluculuk rolü üstlenip sorun çözücü bir ülke konumunda olma, komşularla sıfır sorun, proaktif, çok kulvarlı ve çok boyutlu dış politika gibi görüşleri benimsemiştir (Tekin ve Tekin, 2014: 38-39). Etrafına kayıtsız kalmayan proaktif bir dış politika anlayışıyla dünyayı sadece Batı'dan ibaret görmeyen bir anlayışla ilerleyen yakın çevresini yeniden keşfeden bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Ahmet Davutoğlu yaptığı bir konuşmada Türk Dış Politikası'nın vizyonunu:

'Türkiye yürüttüğü dış politikası ve diplomasisiyle bütün çevre bölgelere, ülkelere istikrar yayan, sadece güçlü askeri gücüyle güvenlik unsuru olarak istikrar yayan değil, yumuşak gücüyle, diplomasisiyle, yaptığı faaliyetlerle de Orta Asya'dan Ortadoğu'ya, Balkanlardan Kafkaslara ve Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bir bölgeye istikrar yayan ve ekonomik kalkınmasıyla da bölgeye ciddi bir ekonomik refah alanı oluşturan bir politikamız var' sözleriyle ifade etmiştir.(Davutoğlu, 2010, <http://www.hurriyet.com.tr>).

Ak Parti dönemi dış politikanın en önemli unsurlarından biri Ahmet Davutoğlu tarafından literatüre kazandırılan içeriği özü komşularıyla olan sorunlarını dondurmak ve hatta bunlardan çıkar sağlamak gibi bir anlayışı reddeden, karşılıklı ilişkilerin gelişmesi için çaba harcayan bir kavram olan '*komşularla sıfır problem*'dir. Bu kavram komşularının sorunlarına kayıtsız kalmayan bir Türkiye modelini de ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda komşularının diğer ülkelerle sorunlarını çözmek için arabuluculuk yaparak ya da işbirliği platformu oluşturarak aktif rol almıştır (Komşularla sıfır sorun Politikamız, t.y, <http://www.mfa.gov.tr>).

2009 yılı itibariyle benimsenen yeni dış politika vizyonunun en önemli değişkenlerinden bir tanesi bölgeselleşme konseptidir. Bu çerçevede yumuşak güç kullanımına öncelik verdiği söylenebilir. Yumuşak güç kavramını ilk defa literatüre kazandıran Joseph Nye, yumuşak gücü zorlayıcı hiçbir güç olmadan tamamen tarih, kültür, politika, değer gibi kavramlar araç olarak kullanılarak uluslararası hedeflere karşındakini ikna etme yoluyla ulaşma olarak tanımlamıştır (Şener, 2014, www.21.yyte.org).

Yumuşak güç kullanımı yakın coğrafyamıza karşı politikalarımızı askeri güç söylemini arka plana iterek kültürel tarihi bağ, ekonomi ve demokratik gelenekler üzerine üç temel

üzerine inşa etmektedir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011). Türkiye, Asya ve Avrupa'daki konumu itibariyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış derin tarihi-kültürel geçmişe sahiptir.

'Balkanlardan Ortadoğu'ya ve Asya'nın içlerine uzanan geniş coğrafyada Türklerin, Kürtlerin, Boşnakların, Arnavutların, Çerkezlerin, Abazların, Arapların, Azerilerin, kazakların, Kırgızların, Özbeklerin, Türkmenlerin ve diğer etnik grupların otak paydası, paylaştıkları ve beraber inşa ettikleri Osmanlı tecrübesidir. Bu farklı grupları bir araya getiren onların ortak bir zaman ve mekan tecrübesini idrak etmelerini sağlayan, bu Osmanlı mirasıdır. Bugün Türkiye bu mirasın merkez coğrafyasını temsil etmektedir.'(Kalin, 2014: www.aljazeera.com).

Bu durum Türkiye'nin bu bölgelerde yumuşak güç kullanmasına ve ilgili bölgelerde nüfuzunu arttırmasına olanak sağlamaktadır. Afganistan özelinde yumuşak güç potansiyeli önemli fırsatları elinde tutmaktadır. Afganistan'ın yeniden inşası, istikrarı ve güvenliği konusunda artan politik faaliyetleri ve bölge ülkeleri arasında yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri yumuşak güç kullanıma örnek teşkil etmektedir (Kalin, 2011: 12).

Türkiye'nin bölgesel yaklaşımın dayanağı, güvenliğin bölünmezliği ve bölgesel sahiplenme temelinde şekillenmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze Türkiye'nin güvenlik politikasının temel noktasını işbirliği ve ortaklıklar oluşturmuştur. Yakın çevresi ve bölge ülkeleriyle işbirliği projelerinde yer almış Balkanlar ve Ortadoğu'da güvenlik alanında işbirliğini teşviki sonunda Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı'nı; İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Pakti'nı imzalamış, 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur (Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları, www.mfa.gov.tr).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bloklar arasındaki çekişme ortadan kalkmış Sovyetlerin tehdit olarak algısı yerini İslam Dünyasının yeni tehdit olarak algılanmasına bırakmıştır. Bu eni dönemde terörizm konusu işbirliğine dayalı güvenlik anlayışını beraberinde getirmiştir. Terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, örgütlü suçlar, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, saldırgan ulusçuluk gibi, uluslararası güvenliği ve barışı tehdit eden yeni sorunların ulusal sınırları aşan nitelikleri, güvenliğin bölünmezliği ilkesi çerçevesinde, bir ülkenin güvenliğinin, diğer ülkelerin güvenliğiyle bağlantısının yadsınamayacağı ortaya çıkmıştır (<http://www.tccb.gov.tr> , 2002). Türkiye bu bağlamda ikili ve çok taraflı ilişkilerini geliştirme yolunu benimsemiştir. Bu anlayışa dayanarak Afganistan'da istikrarı ve güvenliği sağlamanın ortak işbirliği ile yapılabileceğini savunmuştur. Afganistan'daki güvensizlik ve istikrarsızlık bölge ülkelere de sıçrama potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle arabuluculuk, yumuşak güç vizyonu bağlamında geniş tabanlı uluslararası dialoglar da aktif rol almıştır. Afganistan ile doğrudan sınırimız olmasa dahi sorunlara kayıtsız kalmamış Asya'nın kalbinde işbirliği Konferansı, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, İstanbul Süreci, Afganistan ve Pakistan arasında gerçekleştirilen üçlü zirvelere destek vermiş, ortak programlarda yer almıştır (Kardaş, 2013, www.sam.gov.tr).

3.1.2.1. Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirve Süreci

Türkiye, bölgesel krizleri engelleme ve çözümlerinden aktif rol oynama amacıyla yürüttüğü Ak parti dönemi Türk Dış politikasının en önemli parametrelerinden biri pro-

aktif diplomasi kavramının pratik sonucunu Afganistan Pakistan arasında yürüttüğü politikalarda görmek mümkündür. Pro-aktif Dış Politikanın araçlarından olan arabuluculuk (mediation) kavramı ile iki ülke arasında diplomatik diyalogun sürmesi için Türkiye öncülüğünde üçlü süreç başlatılmıştır. Bunun en önemli dayanağı Türkiye'nin benimsediği Komşu ülkeler işbirliği yapmadan Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanması mümkün değildir tezidir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011).

Askeri olmayan ve kapsayıcı bir yaklaşım benimseyen Türkiye, Afgan hükümeti ve komşuları arasındaki diyalogu teşvik ederek arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Türkiye'nin bölgesel politikasının en önemli ayağı Diplomatik girişimler kapsamında üçlü zirveyi başlatmasıdır. Türkiye Afganistan ve Pakistan hükümetleriyle her zaman yakın ilişkilere sahip olmuştur ve Afganistan, Pakistan arasında üçlü zirveyi başlatarak bölgesel işbirliği sürecinin kuruluşunda yer almıştır. Bölgesel bir anlayış geliştirme noktasında Türkiye'nin Afganistan'da çözüm arayışına dâhil olma bağlamında yaklaştığı arabuluculuk çabaları Türk Dış politikasında önem arz etmektedir. Türkiye'yi Pakistan ve Afganistan özelinde arabuluculuk rolünde başarılı kılan unsur stratejik derinliğinin kendisine verdiği avantajı kullanabilmesi, taraflar arasında empati kurma, hassasiyetleri yakından tanıma açısından yani hem maddi hem manevi bir duruşa sahip olmasıdır. Bunu tarihte Afganistan- İran sınır sorununda oynadığı rol ile görmüştük. Türkiye tarafları anlama, güvenilirliğini koruyarak çözüm sunabilme kabiliyetine sahiptir. Afganistan-Türkiye-Pakistan Üçlü Zirve Süreci temelinde ortak sınıra sahip iki kardeş ülkenin birbirlerine karşı güvensizliğini aşma ve bölgesel barışa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.(Aras, 2012: 1-7). Bu girişimin amacını daha detaylı açıklamak gerekirse Pakistan'ın Taliban'a destek vermesi, Taliban'ın Afgan Hükümeti'ni devirmek için Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan aşiret bölgelerini üs olarak kullanılması gibi Afgan yetkililerin inancı nedeniyle gergin olan ilişkilerin geliştirilmesi ve Afganistan'da kalıcı barışın sağlanmasıdır. Türkiye' nin ev sahipliği yaptığı Cumhurbaşkanlığı düzeyindeki toplam sekiz zirvenin ilki dialog başlığıyla 2007 yılında Cumhurbaşkanımız Sayın Abdullah Gül, Afganistan Cumhurbaşkanı Sayın Hamid Karzai ve Pakistan Cumhurbaşkanı Sayın Asif Ali Zardari'nin katılımlarıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Her yıl gerçekleştirile zirvelerin farklı odak noktaları olsa da genellikle dialoglar ekonomik işbirliği, terörizmle mücadele, istihbarat, siyasi ve askeri alanlarda işbirliği, güvenlik ve eğitim konularını kapsamıştır (Kaya, 2013: 23-29). 2007 Zirvesi'nin ardından Ankara Bildirisi yayınlandı. Ankara Bildirisi'nde Karzai ve Müşerref; Pakistan ve Afganistan'ın ikili ilişkilerini geliştirme, iyi komşuluk, toprak bütünlüğüne saygı ve birbirinin iç işlerine karışmama temelinde daha da güçlendirme, Bölgede gelişme ve ekonomik kalkınma için var olan fırsatları değerlendirip güven ve işbirliği ortamını iyileştirmek ve güçlendirmek için birlikte çalışma, terörizmin her iki ülke için tehlike oluşturduğu ve terörizme karşı mücadelede ortak çabalara duyulan gereksinim vurgulanmış, kararlılığın sürdürülmesi konularında mutabık kalınmıştır. Mutabık kalınan noktalardaki gelişmeleri takip etmek ve güven artırıcı önlemlerin koordinasyonlarını sağlamak için üç ülkeden üst düzey temsilcilerin görev alacağı bir "Ortak Çalışma Grubu (OÇG)" kurulmuştur www.tccb.gov.tr, 2007).

Aralık 2008 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen ekonomik işbirliği konulu ikinci üçlü zirve toplantısında taraflar arasında askeri işbirliği, terör ve uyuşturucu ile mücadele alanlarında güvenlik işbirliğinin hayata geçirilmesinde mutabakata varılmıştı (www.mfa.gov.tr, 2008).

2009 yılında gerçekleştirilen güvenlik konulu zirvede Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Pakistan Cumhurbaşkanı Asif Ali Zardari ile ilk defa üç ülkeden askeri ve istihbarat yetkilileri bir araya gelmiştir (www.cumhuriyet.com.tr, 2010).

Eğitim konusunda ortak işbirliği konulu 4. Zirve 25 Ocak 2010'da İstanbul'da gerçekleştirildi. İkili ilişkiler, bölgesel ve uluslararası konuların kapsamlı şekilde ele alındığı vurgulanmıştır. Barış, istikrar, halkların refahı, güvenlik için işbirliği imkânları kapsamında somut adımlar atılmıştır. Ayrıca zirve öncesinde eğitim bakanları düzeyinde gerçekleşen toplantıda eğitim işbirliği protokolü imzalanmıştır. Anlaşmalar; Doğal Afetlere Karşı Mukabele Masaüstü Tatbikatı, terörle mücadele mükemmeliyet merkezinin kurulması, polis teşkilatları arasında işbirliği ve uyuşturucu ile mücadelede işbirliği alanlarını kapsıyor. Üç ülke arasında akademisyenler ve düşünce kuruluşlarını bir araya getirecek bir Düşünce Platformu da oluşturulacak. Zirvede ayrıca üç ülkenin ortak askeri tatbikat yapması için anlaşıldı. Mutabakata varılan 2011'de "*Meskun Mahalde Muharebe*" konulu Türkiye - Afganistan - Pakistan üçlü askeri tatbikat 2011 yılında gerçekleştirilmiştir (www.cumhuriyet.com.tr, 2009). Ayrıca 26 Ocak 2010 yılında Afganistan, Pakistan, İran Devlet Başkanları'nın ve Çin, Tacikistan Devlet Bakanları'nın katıldığı Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan, Suudi Arabistan, BAE, Rusya Federasyonu, İKÖ, ABD, Fransa, İtalya, Almanya, Japonya, BM, AB ve NATO Zirve'ye gözlemci statüsünde katılmışlardır (Özcan, 2010: 529).

24 Aralık 2010 Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirvede, Türk-Afgan Dostluk Günü konusundaki Mutabakat Muhtırası, üç ülke arasında uyuşturucu kaçakçılığı konusunda Üçlü Polis İşbirliği Programı Tesisi Protokolü, basın yayın alanında niyet mektubu, afet yönetimi konusunda Mutabakat Muhtırası ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Afganistan Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu arasında ikili işbirliğine ilişkin protokoller imzalanmıştır. Zirvede ekonomik kalkınma, güvenlik, afet yönetimi, eğitim öğretim, terörizm ve aşırıcılık konularında işbirliğinin sürdürüleceğinin altı çizilmiştir. En önemli sonuç 2010 yılı Aralık ayında yapılan 5. Zirve'den çıkmıştır. Üç ülkede askeri tatbikat için anlaşmıştır. 2011 yılında tatbikat gerçekleştirildi (2010, <http://www.haber7.com>, 2010).

Her yıl düzenlenen her zamanki gibi ev sahipliğini Abdullah Gül'ün yaptığı üçlü zirvenin altıncısı 1 Kasım 2011'de İstanbul'da gerçekleştirildi. Zirvede ekonomi, politika, güvenlik, kültürel konular üzerinde duruldu. Zirve sonunda yapılan açıklamalarda bölgesel güvenliğin sağlanması açısından terörizme karşı işbirliğinde üç ülkenin de kararlılığının altı çizildi. Ayrıca Burhaneddin Rabbani'nin hayatını kaybettiği terör saldırısının faillerinin bulunması amaçlı Pakistan ve Afganistan makamları arasında

işbirliği mekanizması kurulmasında mutabakata varılmıştır. Her iki ülkede kendi yasaları gereğince yakın koordinasyon içinde çalışacaktır (<http://president.gov.af>, 2012).

Yedincisi gerçekleştirilen Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirve Süreci Cumhurbaşkanı Gül'ün, Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ve Pakistan Cumhurbaşkanı Asif Ali Zardari'nin katılımıyla 11-12 Aralık 2012 tarihlerinde Ankara'da gerçekleşmiştir. Güvenlik, ekonomik işbirliği, eğitim, parlamentolar arası işbirliği, diyalog ve karşılıklı güven temalarına ek olarak üç ülkenin Dışişleri, İçişleri ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile en üst düzey askeri yetkilileri de katıldığı toplantı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ekonomik kalkınma ve gelişme bağlamında ticaret ve sanayi odaları mahiyetini taşıyan çatı kuruluşları da ayrıca üçlü düzeyde toplanarak işbirliği imkânlarını gözden geçirilmiştir. Çeşitli alanlarda yapılan bu görüşmelerin ardından sonuçlar Zirve'de tarafların Cumhurbaşkanlarına sunulmuştur (<http://www.trtturk.com> , 2012).

Zirve toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Gül, üçlü işbirliği sayesinde diyalog ve işbirliği temellerinin bölgesel istikrara katkı sağlayacağını ve gerçekleştirilen üçlü zirve temelinde güçleneceğini ifade etmiştir. Bu yılki zirvenin temasının da bağlılık olduğunu belirten Gül, *'Mesafeleri ortadan kaldıracak adımları atmalı, ekonomik, ticari, siyasi ve kültürel ilişkilerimizin gelişmesine hizmet edecek tedbirler almak gerekiyor'* (<https://www.haberler.com> ,2012) demiştir. Zirveye ardından gerçekleştirilen basın toplantısında Gül, Karzai ve Zardari, terörle mücadelede üç ülke arasındaki işbirliğinin önemini vurgulandı ve sınır güvenliği, istihbarat paylaşımı ve askeri eğitim gibi alanlarda yakın işbirliğinin altı çizildi. Gül toplantıların devamlılığı ve Türkiye'ye gösterdikleri güven için Zardari ve Karzai'ye teşekkürlerini sunmuştur (<http://www.dunya.com>, 2012).

Türkiye bugüne kadar çoğunlukla siyaset, güvenlik ve ekonomik kalkınma alanlarında üç ülke arasında çok boyutlu işbirliğini güçlendirmeye yönelik gerçekleştirdiği sekiz zirve toplantısına ev sahipliği yaparak Ankara merkezli askeri çözüme dayanmayan bir politika izleyip bölgesel barışa katkı sağlamıştır.

3.1.2.2. İstanbul Sürecinin Önemi

2007 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen Afganistan'daki istikrarsızlığı ve Pakistan ile arasındaki sorunları çözmek amaçlı gerçekleşen üçlü zirvelerden çıkan en önemli sonuçlardan biri 2010 yılında Türkiye'nin bölgeselleşme vizyonu çerçevesinde bir adım daha atarak Afganistan'a komşu ülkeler toplantılarının yapılmasının kararlaştırılmış olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye dördüncü üçlü zirve sonrası bölgeselleşme vizyonu kapsamında diplomatik çabaları daha geniş bir platforma taşımıştır. İstanbul Süreci olarak bilinen bu bölgesel politik işbirliği yoluyla, çok taraflı bölgesel ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla Afganistan'ı istikrara kavuşturmayı amaçlamıştır. Afganistan'ı merkeze alan Asya'nın sorunlarıyla ilgilenmesi bağlamında diğer yapılan konferanslardan farklı nitelik taşımaktadır. Afganistan ve komşuları arasında dialog ve işbirliği zeminini güçlendirmesi adına 25-26 Ocak 2010'da 'Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği' temalı İstanbul süreciyle başlayan zirveye Türkiye, Pakistan ve Afganistan'ın yanı sıra İran, Çin, Rusya, İngiltere, ABD, Japonya, Tacikistan, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile İslam Konferansı Teşkilatı, BM, NATO ve AB'nin olduğu üst düzey bir katılım gerçekleşmiştir. Böyle bir uluslararası katılımın yüksek olduğu bir sürecin içinde

Türkiye'nin öncü ülke olması, artık önemli bir aktör olduğunun ve pro-aktif bir dış politika anlayışı izlendiğinin açık göstergesidir (www.mfa.gov.tr , 2010). Daha öncede ekonomi odaklı Afganistan için bölgesel işbirliği toplantıları düzenlenmiştir. 24 Aralık 2002 İyi Komşuluk İlişkileri Kabil Deglerasyonu gibi (www.refworld.org, 2012).

Abdullah Gül, '*Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği*' temalı İstanbul Süreci'nin misyonunun terörizm, aşırılık, insan kaçakçılığı ve uyuşturucu ile ilgili sorunlardan muzdarip Afganistan ve bölge ülkelerin bu meselelerle mücadele konusunda işbirliğini teşvik etmek olduğunun altını çizmiştir. Asya'nın güvenliğinin Afganistan'ın güvenliğinden geçtiğini belirterek Afganistan'ı Asya'nın merkezine koymuştur. Ayrıca bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinin Afganistan'ın kalkınmasına da katkı sağlayacağını söylemiştir (<https://www.youtube.com>, 2010). İstanbul Süreci, bölgesel işbirliği ve güven artırıcı önlemlerin alınması açısından başarılı mekanizmalardan biridir.

Bakanlar düzeyindeki toplantılar 14 Haziran 2012'de Afganistan'ın başkenti Kabil'de; 26 Nisan 2013 Kazakistan'ın başkenti Almata; 31 Ekim 2014'te Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirilmiştir.

3.1.2.3. Sürdürülebilir Kalkınma İçin RECCA

Kasım 2-3 Kasım 2010 tarihlerinde gerçekleşen İstanbul Üçlü Zirvesi'nin sonuçları çerçevesinde "Düşünce Platformu" ve "Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı" (RECCA) gibi faaliyetlerin yürütülmesine karar verilmişti. Bu kapsamda RECCA Afganistan İçin Ekonomik İşbirliği Konferansı, Afganistan'da ekonomik kalkınmayı destekleyerek Orta Asya ile Güney Asya arasındaki ticari köprülerin yeniden kurulmasını amaçlayan bölgesel entegrasyonu teşvik için bölge ülkelerini bir araya getirmektedir. Afganistan'ın uluslararası alanda ev sahipliği Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın ilki 2005 yılında Kabil'de gerçekleşmiştir. Uyuşturucuya karşı mücadele, enerji taşımacılığı, ticaret gibi konular görüşülmüştür. Bölge ülkeleri kendi aralarında bölgesel ekonomik işbirliğini teşvik amacıyla Kabil Deglerasyonu'nu kabul etmişlerdir. Konferansta bölge ülkeleri ile işbirliğine dayanan Afganistan'ın kalkınma stratejisinin yoksulluğun azaltılması ve tüm bölgede bin yıl kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek adına önemli olanaklar yarattığı kaydedilmiştir. Afganistan için Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın ikincisi 19 Kasım 2006'da Delhi, üçüncüsü 14 Mayıs 2009 İslamabad, dördüncüsü 2-3 Kasım İstanbul'da, beşincisi 26-27 Mart 2012 Duşanbe, altıncısı 3-4 Eylül Kabil'de gerçekleşmiştir (<http://mfa.gov.af>, t.y). Afganistan'ın bölgesel işbirliği projelerine katılımı sağlanarak, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmesi amacıyla yapılan, dördüncüsü İstanbul'da gerçekleştirilen Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın açılış konuşmasında dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Afganistan'da hızlı gerçekleşecek ekonomik kalkınmanın bölge barışına katkı sağlayacağına, Uzak Doğu, Ortadoğu ve Batı arasında köprü rolü gören Afganistan'ın enerji kaynaklarının üretimi ve transferi konusunda önemli rol oynayabileceğini ve insanların serbest dolaşımı, ticaretin geliştirilmesi açısından kendine has stratejik bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bölgesel işbirliği, ticaret ve yatırım önündeki engellerin kaldırılması, karşılıklı güven ve işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir (<http://www.turkishny.com>). 2017 yılının Kasım ayında yedincisi gerçekleştirilen

Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı kapsamında Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Lapis Lazuli Transit ve Transport Rotası projesi kabul edilmiş, bölgesel entegrasyon ve ticarete katkı sağlayacak projenin uygulanmasına yönelik ilk toplantı Nisan 2018’de gerçekleştirilmiştir (Annamuradova, 2018, www.turktoyu.com).

3.2. Türkiye- Afganistan Güvenlik İlişkileri (2002-2018)

1920’lerde ve 1930’larda Afganistan’ın güvenliğine destek verilmesi politikası çerçevesinde gerçekleştirilen Afgan subayların eğitilmesi ve devlet kurma çabalarına yardım için destek verilmesine Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde başlanmıştır. Kurtuluş yıllarında başlayan bu işbirliğine Soğuk Savaş döneminde son verilmiş, NATO işbirliği çerçevesinde tekrar başlatılmıştır (Erdağı, 2005, www.washingtoninstitute.org).

Sovyetlerin 1989 yılında Afganistan’dan çekilmesi Türkiye’nin Afganistan’a nüfuz etmesi açısından yeni fırsatlar sağlamıştır. Bu dönemde Afganistan Devlet Başkanı Burhanettin Rabbani ile yakın ilişki kurmuştur. 1996 yılında Taliban’ın Kabil’i ele geçirmesiyle Rabbani hükümetinin fiilen devrilmesiyle başlayan Taliban yükselişi Türkiye açısından dezavantaj doğurmuştur. Taliban döneminde askeri ve mali destek alamayan Afganistan yalnızlar ülkesi olurken Afganlarda kendilerini yönetemeyen başarısız devlet (failed state) duruma gelmiştir (<https://asimetriksavaslar.wordpress.com> ,2011).

Siyasi düzenin bozulmasıyla kabile, etnik ve mezheplerin ön plana çıktığı istikrarın ve ulusal güvenliğin sağlanamadığı Afganistan modeli ortaya çıkmıştır. Türkiye bu süreçte Afganistan’da Özbek ve Türkmenlere daha yakın durmuştur. Taliban karşıtı Afganistan Kuzey İttifakı ile ilişkilerini korumuş, Mezar-i Şerif’in kontrolünü elinde tutan Özbek lider Raşid Dostum’a destek vermiştir. Türkiye’nin Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya Devletleri’nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla artan önemi 11 Eylül olayları sonrası daha da derinleşmiştir.

3.2.1. Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Türkiye’nin Afganistan Güvenliğine Katkısı

Yumuşak güç unsurları bakımından Afganistan’da önemli fırsatları elinde tutan Türkiye ülkeyle coğrafi sınıra sahip olmasa da derin tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. 9/11 olaylarından sonra Afganistan’da zor durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye’de ülkeyle yakından ilgilenmiş ve yoğun çaba harcamıştır. Bu çabanın temelini oluşturan proaktif dış politika, ekonomik ilişkileri geliştirme, tarihi bağ gibi nedenlere ek olarak terörle mücadele öne çıkan konulardan olmuştur (Karacasulu, 2011: 194-204).

Afganistan’ın güvenliği konusunda Türkiye’nin vizyonu uluslararası terörizmle başa çıkmak ve Afganistan’da güvenliğin sağlanması için her alanda uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğudur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan sorunun küresel bir sorun olduğunu, sadece askeri yollarla çözülemeyeceğini, uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu Pakistan resmi ziyareti sonrası yaptığı açıklamada "*terörizmi yenmek için sadece kuvvet kullanmanın yeterli olmayacağını, fakirlik, eşitsizlik ve cehaletin aşılması gerektiğini, tehditler küresel ya da bölgesel olduğunda çözümlerin ulusal olamayacağı*" (www.bbc.com ,2010).

sözleriyle ifade etmiştir. Türkiye uluslararası terörizme karşı uluslararası işbirliğini sağlamlaştırmak adına önemli iki girişimde bulunmuştur. Bunlar;

- 1 Barış için Ortaklık Eğitim Merkezi
- 2 Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi'dir.

Bu girişimler çerçevesinde Türkiye Orta Asya ve Afganistan'a katkısının yumuşak güç vizyonu bağlamında gerçekleştiği söylenebilir. Afganistan'la tarihten gelen kültürel ve tarihi bağları özellikle yumuşak güç kullanımına ve bunun sonucunda Türk askerinin Afgan halkıyla kalıcı ve yapıcı ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Türkiye'nin Afganistan'daki güvenlik misyonuna baktığımızda askeri operasyonlara bakış açısıyla, sosyo-ekonomik kalkınmaya önem vermesiyle Afganistan'da yumuşak güç kullandığı rahatça söylenebilir. Türkiye'nin yumuşak güç kullanımı NATO'nun ISAF misyonuna olumlu katkı sağlamıştır (Tanrısever, 2013: 155-161). Türkiye, Afganistan'da barış ve istikrarı sağlamak adına sadece diğer aktörler gibi güvenlik, askeri, hükümet düzeyinde değil güvenliği sektörlere ayırarak aşağıdan yukarıya; devlet dışı aktörlerle de ekonomi, kalkınma, eğitim, teknik vb yardımları yaparak ülkedeki yapısal şiddeti ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

3.2.2. 9/11 Eylül Olayları Sonrası Kararlar Ve Afganistan-Türkiye İlişkilerine Yansıması

Soğuk Savaş boyunca uluslararası sistemde Doğu-Batı bloklu, iki kutuplu sistem SSCB'nin dağılmasıyla yerini çok merkezli, hiyerarşik yapıya bırakırken ABD tarafından Yeni Dünya düzeni yapılandırılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 yılında, ABD'nin askeri sembolü olan Pentagon ve ekonomi/ticari sembolü olan Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar uluslararası sistemi etkilemiştir (<http://www.incanews.net>).

11 Eylül saldırılarının faili konumundaki Usame Bin Ladin, 27 Aralık 2001'de yayınladığı video kaydında saldırıların Amerika'nın adaletsizliğe karşı bir cevap olduğunu savunarak saldırıların sorumluluğunu üstlenmiştir (2001, <http://news.bbc.co.uk>) ABD, Afganistan topraklarının terör örgütleri tarafından bir operasyon üssü olarak kullanılmasına izin verdiği için Afganistan'daki de facto Taliban Hükümetini sorumlu tutmuştur (Taşdemir, 2006: 156-157). 11 Eylül saldırısı sonrası terörizme savaş açan ABD yapacağı operasyonu, daha önce ABD hedeflerine yönelik Tanzanya, Kenya ve Yemen'de gerçekleştirilen terörist saldırılardan da sorumlu tuttuğu El- Kaide örgütünün barındığı Afganistan'a gerçekleştirdi. ABD ve İngiltere, BM'nin 51. Maddesine dayandığı kolektif meşru müdafaa hakkını kullanarak Afganistan'da 7 Ekim 2001'de kalıcı özgürlük adını verdikleri askeri operasyona başlamıştır (Halatçı, 2006: 80-98).

11 Eylül saldırılarından sonra alınan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı ilk karar, 28 Eylül 2001'de aldığı 1368 sayılı karardır. Konsey bu kararla terörün barış ve güvenliği tehdit ettiği vurgulanmış, terör eylemleri kınanmıştır. 29 Eylül tarihinde çıkan 1373 sayılı karar ile bütün uluslararası terörist eylemlerin barışa karşı tehdit oluşturduğunu, terörist eylemlerin finansmanının engellenmesi ve devletlere terörizmle mücadele konusunda işbirliği yapma çağrısında bulunmuştur. (Özkan,2002: 238).

11 Eylül saldırıları sonrasında NATO, 5. maddesini yürürlüğe koymuştur (http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm, t.y). NATO'nun 5. Maddesi, herhangi bir üyesine yapılacak saldırının tüm üyelerine yapılmış bir saldırı olarak algılanacağını aynı zamanda her bir NATO üyesinin güvenlik kapsamında harekete geçerek saldırılan taraf ya da taraflara her türlü yardımı yapacağını öngörmektedir. Bu çerçevede NATO 11 Eylül sonrasında terör konusunu devletlerin iç güvenlik meselesi olarak görmekten vazgeçip, bu konuyu uluslararası güvenliğe tehdit olarak algılamaya ve terör ile ilgili önlemler almaya başlayan bir misyon edinmiştir (Sasaoğlu, www.bilgesam.org , 2015). Terörizmle mücadeleyi misyonuna ekleyen NATO, 21-22 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen Prag Zirvesinde de buna vurgu yaparak terörizmle mücadeleye öncelik vermiştir (Yaman, 2006: 41-53).

Türkiye 11 Eylül sonrası, ABD'nin başlattığı Sürekli Özgürlük Operasyonu'na NATO Antlaşması'nın 5. maddesi çerçevesinde hava sahasını ve 2 askeri havaalanını ABD'nin insanı yardım ve askeri amaçlı uçuşlarına açmış, istihbarat ve lojistik destek sağlayarak tam destek vermiştir. Aynı zamanda NATO müttefiklerimiz ve NATO üyesi olmayan ülkelerle birlikte Tampa'da ki (Florida) ABD Merkezi Kuvvetler Komutanlığı'na General Başkanlığında bir ekip göndermiştir. ABD, NATO müttefiki ülkelere kuvvet talebinde bulunmuştur (<http://arsiv.ntv.com.tr> , t.y).

Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit "*Türkiye uzun yıllar terörizmin acılarını çekti. Bazı dost ve müttefik ülkeler Türkiye'ye köstek olurken ABD'den destek geldi. O yüzden ABD'nin terörist Taliban rejimine karşı başlattığı harekatta etkin katkıda bulunmak dostluk ve insanlık borcudur*" (2001, www.ayintarihi.com) diyerek ABD desteğinin manevi boyutuna vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Afganistan halkının kalkınması ve özgürlüğüne katkı sağlama amaçlı 90 Subay ve Astsubay'ın gönderileceğini açıklamıştır. Bu kararın;

Taliban'a karşı mücadeleye katkımızı yaparken, bir yandan da şimdiye kadar olduğu gibi kardeş Afganistan halkının dertlerine, sorunlarına çözüm getirmek için elimizden geleni yaptık ve yapmaya devam ediyoruz. Afganistan'a bu ilgimiz, cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından önce başlamıştı. 1920'de Kasım ayında, Türkiye zor dönemde ve sıkıntılar içindeyken, Atatürk bir emir verdi. 12 değerli subayımızın, Afganistan'a görevli olarak gitmesini sağladı. Cumhuriyet ilan edildikten sonra da en iyi yetişmiş bürokratlardan, askerlerden, bilim adamlarından bazıları, yine Atatürk'ün emri ve izniyle Afganistan'a gönderildi. Bunlar Afganistan'ın özgürlüğüne, bağımsızlığına ve kalkınmasına Atatürk'ün ne kadar büyük önem verdiğini gösteriyor. Afgan halkının özgürlüğüne ve kalkınmasına katkıda bulunmasının, Atatürk'ün bize bir vasiyetidir' (2001, www.hurriyet.com.tr) ifadesiyle tarihten gelen bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye, NATO bünyesinde Afganistan'da önemli görev üstlenmiştir. Afganistan ile tarihi kültürel bağlarımızdan dolayı Afganistan halkı tarafından işgalci olarak algılanmayan tek NATO üyesi ülkedir. NATO'daki tek Müslüman ülke olmamızda bölgeye yönelik politikamızı şekillendirmekte ve sorumluluk yüklemektedir. Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi Richard Holbrooke, Türkiye'nin Afganistan'da merkezi bir rol oynadığını ve bunun nedenin şu üç unsur '*Afganistan'daki Türkmen azınlık, Afganistan'da Türkiye'ye yönelik genel sempati ve Türkiye'nin bugüne kadar hem NATO'da, hem de Afganistan'da oynadığı rol*' (Güranlı, 2009, www.hurriyet.com.tr) olduğunu ifade etmiştir.

3.2.3. NATO Zirvelerinde ISAF Kararları ve Türkiye'nin Yaklaşımı

2002 Kasım Prag Zirvesi ile başlayan ve Chicago Zirvesi'ne giden süreç boyunca Afganistan'ın istikrar ve güvenliği konusunda birçok karar alınmıştır. Genişleme süreci boyunca ISAF'ın Komuta ve Teşkilat Yapısı değişmiş, Bölge Komutanlıkları bu süreçte oluşturulmuş ve gerçekleştirilen NATO Zirveleri'nde yeni kararlar alınmıştır. Öncelikle 2004 yılında NATO'nun İstanbul Zirvesinde; NATO genel Sekreteri Joop de Hoop Scheffer NATO'nun dört yeni İl İmar Ekibi'nin Komutasını alacağını açıklamıştır. Müttefikler, Afganistan'da ISAF Harekâtı'nın İl İmar Takımları (PRT) vasıtasıyla ve ülkedeki genel seçimlere olan desteği arttırmak suretiyle genişletmeyi kararlaştırmıştır (2004, <http://www.nato.int>). Zirvede, Afganistan'daki asker sayısını 6500'den 10000'e çıkarma kararı, Genel Sekreterliğe bağlı Kafkasya ve Orta Asya'dan sorumlu ve NATO bildirgesine göre bölge liderleriyle birlikte NATO hedeflerine destek sağlayacak ve yüksek düzeyle temaslar oluşturmakla görevli bir Özel Temsilcilik oluşturulması kararları alınmıştır. Böylece NATO Afganistan'daki varlığını genişletmiştir (Uzgel, 2004: 258). Zirve sonrası İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw, Türkiye'den beklentilerin yüksek olduğunu, Türkiye'nin Afganistan'da üstleneceği görev hakkında bir açıklama yapmış 'Türkiye'nin Afganistan'da yapacağı katkının İl İmar Timleri (Provincial Reconstruction Team - PRT) bünyesinde gerçekleşmesini istediklerini fakat bu timlerin nerede konuşlandırılacakları konusunda anlaşmazlığın olduğunu belirtmiştir (2004, www.bbc.co.uk).

Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan, zirve öncesi yaptığı bir açıklamada Türkiye Zirve öncesinde NATO yönetimdeki ISAF'a destek vermekle birlikte güçlendirilmesi hususunda da destek verdiğini ve bir Bölgesel İmar Ekibi (PRT-Provincial Reconstruction Team) kurma noktasında fikir beyanında bulunduğunu açıklamıştır (2004, <http://www.mfa.gov.tr>). Zirve öncesinde üye ülkelerden Afganistan için yeni askeri destek isteyen NATO'ya Türkiye'nin cevabı Asker ve sivillerden oluşacak 100 kişilik gücün, Türkiye'nin ülkenin kuzeydoğusundaki Takhar bölgesine konuşlanmasının kabulü şartıyla Afganistan'a gönderilebileceği vurgulandı. NATO ve ABD Türkiye'den, çatışmaların yoğun olduğu Herat ve Kandahar'ın sorumluluğunu üstlenmesini istemiş fakat Takhar için görüş birliğine varılmıştır. Toplantıda, NATO'nun Takhar'ı vermesi şartıyla yaklaşık 100 kişilik imar timinin Afganistan'a gönderilmesinin olumlu karşılanacağı ifade edilmiştir (2004, <http://www.milliyet.com.tr>). Zirve sonrası alınan kararla oluşturulan NATO'nun Afganistan'daki sivil temsilcilik görevinde aktif rol Türkiye'ye verilmiş ve temsilciliğin başına Hikmet Çetin atanmıştır (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/244614.asp>). 2005 yılında ise ISAF'ın liderliğini ikinci kez üslenmiş, asker sayısını arttırmıştır.

2006 yılında gerçekleştirilen Riga Zirvesi'nde; Afganistan'dan Balkanlara, Akdeniz'den Darfur'a üç coğrafi bölgede yürütülen zorlu görev ve operasyonlarda barış ve güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı, demokrasinin ve istikrarın ve barışın hâkim olduğu, terörden, uyuşturucudan, korkudan arındırılmış refah bir toplum inşası için destek ve kararlılığın altı çizilmiştir. Zirve bildirisinin beşinci paragrafında, BM zorunluluğu olan, NATO liderliğindeki ISAF aracılığıyla Afganistan'da barış ve istikrara katkıda bulunmak NATO'nun temel önceliklerinden biridir bu bağlamda Afganistan genelinde istikrar,

güvenlik ve yapılanmayı sağlamak, uluslararası hukuka saygı ve sivil nüfusa zarar vermemek için Afgan makamlarına destek vermeye devam edeceği açıklanmıştır. Ayrıca Afgan ulusal ordusunun ve polislerinin eğitimi ve geliştirilmesi için desteğin arttırılacağı konusunda anlaşılmıştır. Afganistan'da kalkınma olmadan güvenlik, güvenlik olmadan kalkınmanın olmayacağı vurgulanmıştır. Bildirinin yedinci paragrafında yolsuzluk ve uyuşturucuyla mücadele konusunda ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi kapsamında destek kararı alınmıştır. Afganistan'ın sınır güvenliği ve demokratik Afganistan'ın yeniden inşası için tüm komşularının destek vermesi çağrısında bulunulmuş, özellikle Afganistan, Pakistan ve NATO arasında yakın işbirliği kurulması teşvik edilmiştir (2006, <http://www.nato.int>). Türkiye, Riga Zirvesi'nde de Afganistan konusundaki tavrını değiştirmemiştir. NATO müttefiki olan ülkelerin Türkiye dâhil önemli bir bölümü, katılımlarına belirli çekince ve kısıtlamalar koyarak askerlerinin "sıcak çatışma" alanlarına, örneğin Türkiye'nin ülkenin güneyine takviye gönderilmesine olumlu bakmamaktadır(2006, www.hurriyet.com.tr).Türkiye katkılarını ISAF komutasının sorumluluğunu üstlenmek, Kâbil'deki komutayı yürütmek, ayrıca PRT (2006-Vardak il imar ekibi) kurmak suretiyle devam ettirmektedir(30 Kasım 2006, www.mfa.gov.tr). Türkiye Riga Zirvesi'nde de Afganistan'a sınırlı fonksiyon ile asker gönderme tavrını devam ettirmiştir (2008, www.haber10.com). 2008 yılında gerçekleştirilen Bükreş Zirvesi'nde müttefikler Afganistan için kapsamlı siyasi- askeri stratejik plan ve ISAF'ın Stratejik vizyonu konusunda anlaştılar. Yayınlanan deklarasyonda Afganistan'ın yeniden inşasına yardımcı olmak bağlamında dört ilke rehberliğinde net bir vizyon ortaya konulmuştur. Bu dört ilke:

- sağlam ve uzun vadeli ortak bir taahhütte bulunulması
- artan Afgan liderlik ve sorumluluğu için desteğin sürdürülmesi,
- uluslararası toplum tarafından sivil ve askeri çabaları bir araya getiren geniş kapsamlı bir yaklaşımın geçerli olması
- Afganistan'ın komşularıyla ve özellikle de Pakistan ile artan bir iş birliği ve angajmanı olması şeklinde açıklanmıştır

(2008, https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_7196.htm).

Bükreş Zirvesi kararları sonrasında, Terörle mücadeleyi gündemine alan NATO üyesi ülkelerden PKK ile mücadele konusunda yeterli desteği görmeyen Türkiye, Bükreş Zirvesi'nde de Afganistan'da sadece eğitim ve istihdam birliği bulundurma politikasını devam ettirmiştir (Akkoyun, 2008). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün "*Afganistan'a asker göndermeye niyetimiz yok*"(Akdoğan, 2008, <http://www.uiportal.net>) şeklindeki açıklaması ek asker göndermeme konusunda süreklilik arz eden tavrını devam ettirdiğini göstermektedir.

2009 Nisan Strasburg-Kehl Zirvesi'nde ISAF'ın stratejik vizyonu yenilenmiş bu çerçevede NATO eğitim misyonunun (NATO Training Mission in Afghanistan- NTM-A) temelleri atılmıştır. Bu misyon ile Afgan Ulusal Ordusu ve Polislerinin eğitimi ve gelişiminin desteklenmesi planlanmıştır. Bu kapsamda üst düzey danışmanlık sağlanması kararlaştırılmıştır. (NATO Training Mission – Afghanistan, 2009, <http://www.nato.int>).

Zirvede Afganistan ile Pakistan arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesinin altı çizilmiştir. Strasbourg Kehl Summit Declaration, 2009, <http://www.nato.int>). 2009 yılında Fransa’da gerçekleşen zirve sonrasında alınan kararla Türkiye’nin Afganistan’da barışın sadece savaşla kazanılamayacağı görüşü kabul görmüş ve NATO Afganistan’da okul, hastane, tarım, imar ve eğitim gibi sivil faaliyetlere ve Afgan güvenlik güçlerinin eğitimine ağırlık vermeye yönelmiştir. Kabil Bölge Komutanlığı’nı ikinci kez üstlenen Türkiye içinde savaş gücü bulunmayan asker sayısını arttırmış fakat ABD’nin muharip asker talebini geri çevirmiş, Afgan güvenlik güçlerinin eğitimi için katkılarını artırma taahhüdünde bulunmuştur (Financial times: "Abdullah Gül ile mülakat...", t.y, <http://www.ab.gov.tr>).

2009 yılında NATO Savunma Bakanları ve ISAF yetkililerinin bir araya geldiği NATO Genel Sekreteri General Anders Fogh Rasmussen’in yönettiği Bratislava Toplantısı’nda 2009-2010 yılı sonu için Afganistan konusunda önemli bir dizi anlaşmayı kabul etti. Bakanlar Afganistan’da görev yapan NATO komutasındaki Uluslararası Güvenlik Destek Gücünün (ISAF) faaliyetleri ile güvenliğin Afgan ulusal güçlerine teslim edilmesinin koşulları ele alıp geçiş süreci kavramını onayladılar. Bu toplantıda ilk kez geçiş süreci kavramı kullanılmıştır. Geçiş sürecinde Afgan Ulusal Güçleri’nin eğitimi ve gelişiminin önemi ve NATO Eğitim Misyonunun (NTM-A) kaynaklarının artırılmasına ihtiyaç duyulduğu vurgulandı.(NATO ministers agree on key priorities for Afghanistan, 2009, <http://www.nato.int>).

2010 yılı gerçekleşen NATO Lizbon Zirvesi’nde Afganistan ile ilgili, liderler Afganistan’ın kendi güvenliğini sağlama sorumluluğunu üstlenmesine giden geçiş sürecinin 2011 baharından itibaren aşamalı olarak başlayacağını, NATO’nun etki alanı ve dışında kalan bölgelerdeki istikrar ve yeniden yapılanma faaliyetlerinin artırılması için uzman timler ve sivil yeteneklerin oluşturulması kararları alındı. İl il gerçekleşecek aşamalı geçiş uygulamasının ‘Birleşik Afgan-NATO Geçiş Kurulu’ üzerinden yapılmasına karar verildi. 2009 yılında temeli atılan geçiş süreci kavramının kabulü gerçekleştirildi ve Afganistan’ın güvenliğinin ittifakın güvenliği ile doğru orantılı olduğu vurgulandı. Liderler, devir teslim için şartlar uygun olduğu takdirde, 2014 yılı sonunda tüm iller ve eyaletleri kapsayacak şekilde sorumluluğun Afgan hükümetine verilmesini kararlaştırmıştır. NATO ve Afganistan, İttifak ve Afganistan arasındaki işbirliğinin kalıcı olması amacıyla uzun vadeli bir Ortaklık Anlaşması da imzaladılar. Gerçekleştirilen ISAF toplantısında ISAF Bildirisi ve NATO- Afganistan arasında uzun vadeli İşbirliği bildirisi yayınlanmıştır (Savunmanın modernizasyonu, kriz yönetiminin güçlendirilmesi ve ortaklıkların genişletilmesi , t.y, <http://www.nato.int>). NATO’nun yeni stratejik konsepti: Aktif Angajman ve Modern Savunma” NATO bağlamında Türkiye Afgan ilişkileri üzerinde etkili olmuştur. Türkiye 2009 yılında sorumluluğunu üstlendiği Kabil Bölge Komutanlığı güvenlik sorumluluğunu, Afgan makamlarına devrederek geçiş süreci faaliyetlerine Lizbon Zirvesi kararlarından önce başlamıştır. Güvenlik güçlerinin Afganistan’ın genelinde uygulanması kararı NATO bağlamında Afganistan-Türkiye ilişkileri üzerinde etkili olabilir. Bu karar Türkiye’nin asker sayısını azaltma fikrine olanak sağlarken bir yandan da asker ve polis eğitici, danışman, sivil timlerin sayısını arttırmasını gerektirmektedir(Bingöl, t.y, <http://www.academia.edu>).

2012 Şikago Zirvesi'nde, 2013 yılının ikinci yarısına doğru ISAF harekâtının komuta ve kontrolünün ve ülkede güvenliği sağlama gücünün tam olarak Afganistan Ulusal Güvenlik Kuvvetleri'ne (ANSF) devredilmesiyle; NATO öncülüğündeki Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF) askerlerinin eğitim, destek ve danışmanlığa odaklanması ve ISAF'ın Afganistan'dan çekilmesi ve varlığını 2014 yılı sonunda sonlandırması kararlaştırılmıştır. Şikago Zirvesi'nde bu takvim tekrar teyit edilmiştir. Ayrıca Afganistan Hükümeti'nden ANSF'nin eğitimi ve gelişimi konusunda destek talebinde bulunulduğu takdirde NATO'nun 2014 yılından sonra da destek vermeye hazır olacağı belirtildi (NATO Şikago Zirvesi 20-21 Mayıs 2012 Tarihlerinde Gerçekleşti, t.y, <http://bulten.ikv.org.tr>). Diğer zirvelerde olduğu gibi bu zirvede de NATO'nun tek Müslüman ülkesi olan Türkiye-Afganistan bağlamında önemli bir ülke konumdadır. Zirvede Afganistan'ın konuşulacağı oturuma Pakistan-Afganistan ilişkilerine önem veren Abdullah Gül'ün çabasıyla Pakistan'da davet edilmiştir. Türkiye'nin bölgede NATO'nun aşan hedefleri, beklentileri ve bölgeyle tarihi bağları mevcuttur. Gül ve Erdoğan yaptıkları açıklamalarda bunu vurgulamış ve *'Türkiye Afganistan'dan 2014'ten sonra da çekilmeyecektir'* (Afganistan kadrine terk ediliyor, t.y, <https://www.ntv.com.tr>) ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca zirve sonrasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2014 yılında ISAF operasyonların sonlandırılmasından sonra Afganistan ile Türkiye arasında çok kapsamlı bir stratejik işbirliği anlaşmasının imzalayacağını açıklamıştır (Bolat, 2012: 13-15).

2014 yılında gerçekleştirilen NATO zirvesinde, Afganistan'a olan yükümlülüğün devamını sağlayan ISAF sonrasında başlatılması öngörülen Kararlı Destek (Resolute Support) Görev Gücü oluşturulması kararlaştırılmıştır (Alagöz, 2014, www.bilgesam.org) 1 Ocak 2015 itibari ile uygulanmaya başlayacak yeni misyonla 12.000 personelin görev alacağı bir uluslararası kuvvetin oluşturulması ve Kabil-Bargam ana merkez olmak üzere, Mezar-i Şerif, Laghman, Kandahar ve Herat merkezlerinden yürütülmesi ve planlanmıştır. Yeni kurulan bu kuvvetin temel işlevleri:

- planlama, programlama ve bütçeleme desteklenmesi
- şeffaflığın, hesap verme zorunluluğunun sağlanması ve denetlenmesi
- hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılığının ve adil yönetimin desteklenmesi
- personel alımı, eğitimi, idare ve gelişimi, kuvvet planlaması ve gelişimi gibi süreçlerin kurulması ve idame edilmesinin desteklenmesidir.

'Kararlı Destek' adıyla oluşturulan gücün detaylı operasyon planı NATO Dış İşleri Bakanları tarafından 2014 yılı haziran ayında kabul edilmiştir. Kararlı Destek Misyonu çerçevesinde alınan kararla yeni misyonun muharip bir nitelik taşıması ve Afgan makam ve kurumlarına eğitim, danışmanlık ve yardım sağlamak amacıyla iki yıl icra edilmesi planlanmakta; Afgan ulusal güvenlik güçlerinin ülke genelinde güvenlik sorumluluğunu bütünüyle üstlenmesi hedeflenmektedir (Resolute Support Mission in Afghanistan, 2015, www.nato.int) . Galler'de gerçekleştirilen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan *'Türkiye'nin Afganistan'ın geleceğine ve*

istikrarına verdiği önemi ISAF harekâtı sona erdikten sonra da kardeş Afgan halkını kendi kaderine terk etmeyeceklerini, onları yalnız bırakmayacaklarını ve ISAF'ın Afganistan'daki görevini ardından 2015'te başlatılması planlanan Kararlı Destek Misyonu'nda da Türkiye'nin öncü bir rol üstleneceğini' söyleyerek geleneksel Afganistan politikasından sapmamıştır (NATO Zirvesi 4-5 Eylül 2014, <http://www.tccb.gov.tr>) Kararlı destek misyonu çerçevesinde 12 bin askerden oluşması planlanıyor ve bunun bin tanesinin Türk askeri olması Afganistan'da yeni misyon çerçevesinde ABD'den sonra bölgede ikinci büyük askeri güç olacağını gösteriyor. Yeni misyonla Kabil Havaalanı'nın işletmesi ve güvenliği Türkiye'ye emanet edilecek olması Türkiye'nin Afganistan'ın güvenliğinin sağlanması konusunda sorumluluğunun devam etmesi açısından önemlidir (Ergün, 2014, <http://www.usak.org.tr>). NATO'nun Afganistan'daki temel unsurlarından olan Kararlı Destek Misyonu (RSM) 1 Ocak 2015 itibarıyla göreve başlamıştır.

NATO'nun Afganistan'da icra edeceği Kararlı Destek Misyonu ve devamı kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurt dışına gönderilmesi kararı 1079 nolu TBMM Kararı Resmi gazetede yayınlanmıştır. Kararda;

'Afganistan'la köklü kardeşlik ve dostluk ilişkileri bulunan Türkiye, Afganistan'ın milli birliği, bütünlüğü ve bağımsızlığını her zaman desteklemiş; Afgan halkının barış, istikrar ve refah içinde yaşamasını teminen, her alanda Afganistan'la dayanışma içinde olmuştur. Cumhuriyet tarihinin en büyük dış yardım programını Afganistan'da yürütmekte olan ülkemizin, anılan Misyon'a katkıda bulunmasının, Afganistan'la ikili ilişkilerimizin ve bölgede izlemekte olduğumuz faal dış politikamızın doğal bir uzantısını oluşturacağı değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle, hudut, şümul, miktar ve zamanı Hükümetçe takdir ve tespit olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının NATO'nun Afganistan'da icra edeceği Kararlı Destek Misyonu ve devamı kapsamında yurt dışına gönderilmesi, aynı amaçlara yönelik olmak üzere yabancı silahlı kuvvetlerin anılan Misyon'a katılmak için ülkemiz üzerinden Afganistan'a intikali ile geri intikali kapsamında Türkiye'de bulunması ve bunlara imkân sağlayacak düzenlemelerin Hükümet tarafından belirlenecek esaslara göre yapılması için, Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca Hükümete iki yıl süreyle izin verilmesi, Genel Kurulun 06.01.2015 tarihli 38'inci Birleşiminde kabul edilmiştir.' denmiştir. (TBMM Kararı, 10 Ocak 2015, <http://www.resmigazete.gov.tr>).

3.2.4. Güvenlik Ortaklığı: ISAF Çerçevesinde Afganistan'daki Askeri Varlığımız

ISAF, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1368 (2001), 1373 (2001) ve 1386 (2001) sayılı kararları çerçevesinde ve 5 Aralık 2001 tarihli Bonn Konferansı çerçevesinde yeni kurulan Afgan geçici hükümetine Kabil'de emniyet ve istikrarın sağlanması ve yeniden yapılanma sürecinde destek olmak amacıyla kurulmuştur (ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014) archived <http://www.nato.int>). ISAF'a terörle mücadele etme görevi verilmemiştir. 28 NATO üyesi ülkenin destek verdiği ISAF toplamda 49 ülkenin askeri güç ve idari personel olarak katkı sağladığı çok uluslu bir misyona sahiptir. ISAF Komutası başta altı ay daha sonra alınan kararlarla oniki aylık rotasyonlarla NATO müttefiklerinin sırayla üstleneceği liderlik kapsamında Afganistan genelinde konuşlandırılmıştır. ISAF'ın Karargahı Kabil'de bulunmaktadır. ISAF'ın Komutasını 16 Ocak 2002 tarihinde İngiltere üstlenmiştir (The UK's work in Afghanistan <https://www.gov.uk>). Türkiye'de, TBMM'nin aldığı 10 Ekim 2001 tarihli 722 sayılı karar ile Türk Silahlı Kuvvetleri 267 kişilik bir kuvvetle Afganistan'daki ISAF Harekâtına destek sağlamaktadır (TBMM kararı,2001, <http://www.resmigazete.gov.tr>)

NATO, 2003 yılında Kabil'de, İttifak'ın siyasi liderliğini temsil etmek, Afganistan'daki siyasi-askeri hedeflerini gözetmek ve NATO Karargahı ile Afganistan arasında doğrudan bir iletişim kanalı işlevi görmek amacıyla Kıdemli Sivil Temsilcisi (Senior Civilian Representative) pozisyonunu oluşturmuştur (No: 355, 17 Kasım 2014, Büyükelçi İsmail Aramaz'ın NATO Afganistan Kıdemli Sivil Temsilcisi Olarak Atanması Hk., www.mfa.gov.tr). NATO'nun ISAF misyonuna katkı sağlayan Türkiye aynı zamanda 2003-2006 yıllarında Hikmet Çetin'in, 17 Kasım 2014 yılında İsmail Aramaz'ın NATO'nun Kıdemli Sivil Temsilciliği görevine getirilmesiyle Afganistan ile NATO, AB, BM gibi kuruluşlarla koordinasyonunu sağlayarak politik rolde üstlenmiştir (www.nato.int/docu/review/2006/issue2/turkish/interview.html, 2006)

Türkiye 20 Haziran 2002- 10 Şubat 2003 yıllarını kapsayan ISAF II döneminde liderliği İngiltere'den devralmıştır ve yaklaşık 1300 kişilik personelle destek sağlamıştır. ISAF' ın komutası üçüncü döneminde Hollanda ve Almanya'ya geçmiştir.(Türkiye'nin barışı destekleme harekâtına katkıları, t.y, www.tsk.tr) Ağustos 2003'te Afganistan hükümeti ve BM'lerin talebi üzerine NATO ISAF'ın komutasını devralmıştır. Kısa süre sonra ISAF Harekâtı'nın Kabil ile sınırlı olan sorumluluk sahası, BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Ekim 2003 tarihli ve 1510 sayılı kararı ile tüm Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilmiştir (ISAF Mission in Afghanistan (2001-2014 archived),t.y, www.nato.int).

2003 yılı Aralık ayında NATO Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) Orgeneral James L. Jones, Alman liderliğindeki kunduz il imar ekibinin komutasını devralarak ISAF'ın genişlemesini başlatmıştır. 2003 yılında Afganistan'da faaliyet gösteren diğer sekiz PRT Sürekli Özgürlük Operasyonu komutasında kalmış ve operasyonlara devam etmiştir. 2003 yılı Aralık ayında Kunduz İl İmar Ekibi'nin askeri unsurlarının ISAF komutasına girmesiyle ISAF'ın Kabil dışında askerlerini sevk ettiği ilk bölge, ülkenin kuzeyindeki Kunduz olmuştur. 28 Haziran 2004'te NATO ve Ortak Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanlarının katıldığı İstanbul Zirvesinde ülkenin kuzeyinde Mezar-i Şerif, Feyzabad, Baglan ve Maymana'da il imar ekiplerinin kurulmasını kararlaştırdı. Genişlemenin ilk evresi 1 Ekim 2004 tarihinde tamamlanmıştır. 10 Şubat 2005 yılında NATO batıya doğru genişleyeceği duyurmuştur. 31 Aralık 2006'da başlayan süreçte ISAF, Herat ve Farah vilayetindeki iki il imar ekibinin komutasını ve Herat ileri destek üssünün komutasını almıştır. Eylül ayı başında batıda iki ayrı vilayette ISAF başkanlığındaki PRT'lerin faaliyete geçmesiyle, batıya doğru ISAF'ın genişleme tamamlanmıştır. 8 Aralık 2005 yılında gerçekleştirilen NATO toplantısında Afganistan'da ISAF'ın varlığını ve rolünü arttıran genişlemenin önünü açan planı onaylamışlardır. 31 Temmuz 2006'da ISAF, ABD liderliğindeki koalisyondan güney bölgenin komutasını; Helmand, Gün Kunduz, Nimroz, Kandahar, Uruzgan ve Zabul il imar ekiplerinin komutasını devralarak genişlemenin güney ayağı olan üçüncü evreyi tamamlamıştır. Genişlemenin dördüncü evresi 5 Ekim 2006 yılında ISAF'ın doğuda ABD liderliğindeki koalisyondan güneydeki uluslararası askeri güçlerin komutasını devralmasıyla tamamlanmıştır (Nato's Role in Afghanistan, t.y, <http://www.europarl.europa.eu>). Böylece coğrafi genişleme aşaması tamamlanmış, bu süreç sonunda bölge komutanlıkları oluşturulmuştur.

Harita 6: Bölge Komutanlıkları

Kaynak: ISAF Map and Logos, <http://nato.int/isaf/docu/epub/maps/index.html>

Eylül 2004'te kurulan Kuzey Bölge Komutanlığı'nın merkez karargâhı Mezari Şerif'te bulunmaktadır. Yaklaşık 4.400 askerin bulunduğu KBK'nın liderliğini Almanya üstlenmiştir. Merkezi Kandahar olan yaklaşık 35.000 askerin bulunduğu Güney Bölge Komutanlığının liderliğini Kanada ve Hollanda üstlenmiştir. 2.980 askerin konuşlandığı Herat merkezli Batı Bölge Komutanlığının liderliğini İtalya yapmaktadır. 18.800 askerin konuşlandığı Bagram merkezli Doğu Bölge Komutanlığının liderliğini ABD üstlenmiştir. Ayrıca Güney Batı Komutanlığının liderliğini de ABD yapmaktadır (Westermeyer, 2013:110). Kanada'nın liderliğindeki ISAF'ın beşinci döneminde Türkiye Kabil Havaalanı'nın işletmesini üstlenmiştir (Turkey's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations, t.y, <http://www.mfa.gov.tr>)

3.2.5. TSK Liderliğinde Kabil Bölge Komutanlığı

ISAF Müşterek Komutanlığına bağlı altı bölge komutanlığından biri olan Kabil Bölge Komutanlığı Türkiye, İtalya ve Fransa liderliğinde 2006 yılında göreve başlamıştır. 7 Nisan 2007'de Türkiye Kabil Bölge Komutanlığını tekrar devralarak ikinci kez ISAF-UGYK harekâtını komuta etmiştir. Sekiz ay süren görevi 8 Aralık 2007'de İtalya'ya devretmiştir (TSK, Kabil Bölge Komutanlığı'nı devraldı, 2007, www.hurriyet.com.tr). Türkiye Ağustos-Kasım 2009 yılında Kabil Bölge Komutanlığı görevini üstlenerek üçüncü kez lider ülke sorumluluğunu almıştır (Ekşi, 2009, www.setav.org). Kabil Bölge Komutanlığı görevi, 'bünyesindeki 1-2 Motorlu Tabur, Karagah ve Destek Taburu, Askeri Hastane ve Sıhhiye Birliği, Eğitim Grubu, Helikopter Birliği, Bölgesel İl İmar

Ekipleri, Danışman ve İrtibat Timleri vb. Değişik isimler ve teşkilat altındaki birliklerinin tamamı veya bir kısmıyla icra ediliyordu (Gözkaya, 2015: 89).

TSK'nın Afganistan'da bulunuş amacı Afgan yönetimine; yönetim, güvenlik ve gelişme konularında ve Afgan Güvenlik Kuvvetleri'nin eğitimi konusunda destek sağlamak olup mayın temizleme, askeri operasyonlarda bulunma, terörle ve uyuşturucu ile mücadele konusunda sorumluluğu ve misyonu bulunmamaktadır (Gözkaya, 2015:90). Türkiye Afganistan'da bir çok çalışma yürütmekte ve proje gerçekleştirmektedir. Kasım 2009'da oluşturulan NATO'nun Afganistan Eğitim misyonu çerçevesinde Afganistan'daki polislerin ülkemizde eğitim görmesi gündeme gelmiştir. 2010 yılı Ağustos ayında Türkiye Afganistan Japonya ve Afganistan Birleşik Güvenli Geçiş komutanlığı arasında başlayan müzakereler sonucunda 5 Mart 2011'de Afgan ulusal polisinin eğitiminde işbirliği yapılması konusunda mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Bu kapsamda yaklaşık 1742 polis Sivas'ta eğitim görmüştür (Tarihçe, t.y, www.sivaspmyo.pol.tr). Ayrıca 2011 yılında İzmir'deki Menteş Askeri Kampında Afgan subaylar eğitim almış, Eğirdir Dağ ve Komando Okulunda Afgan askerlere kurs olanağı sağlanmıştır. TSK, 2009-2010 yıllarında Eğirdir'de iki Afgan bölüğüne eğitim verilmiştir (Afgan subaylar İzmir'de eğitilecek, 2012, www.haberekspres.com.tr).

Türk silahlı kuvvetleri 2003-2007 yılları arasında yaklaşık 7.1 milyon dolar askeri materyal desteği sağlamıştır. 2008 yılında bu tutar yaklaşık 52 milyon doları bulmuştur. Ortaklık ve işbirliği kapsamında, NATO Eğitim Misyonu çerçevesinde 187 askeri personelimiz Afganistan'da görev yapmaktadır. Kabil'deki Gazi Askeri Eğitim Merkezi Afgan askerleri eğitmek için Türkiye tarafından kurulmuştur. Türkiye bu güne kadar 17.500'ü Afganistan'da 3.300'ü Türkiye'de olmak üzere yirmi binden fazla Afgan Askeri personeli eğitmiştir. Afgan Ulusal Ordusu (ANA) ile Afgan Polis Gücü'nün eğitimine desteğimiz de artarak devam etmektedir (Çolakoğlu ve Yegin, 2014: 30-31).

3.2.6. İl İmar Ekipleri (PRTs)

Türkiye tarafından 2006 yılında faaliyetine başlayan İl imar ekipleri, ISAF güdümünde faaliyet gösteren, ülkede güvenliğin sağlanması, insani yardımların ve yeniden kalkınma ve yapılanma çalışmalarının güvenle yapılmasını sağlamakla görevli askeri ve sivil personelden oluşan küçük takımlardır. Afganistan genelinde 27 tane il imar ekibi bulunmaktadır. ISAF Kuzey Bölge Komutanlığı bünyesinde beş, Batı Bölge Komutanlığı'nda dört, Güney Bölge Komutanlığı bünyesinde dört, Doğu Bölge Komutanlığı bünyesinde onüç İl İmar Ekibi bulunmaktadır (Provincial Reconstruction Teams (PRTs), www.nato.int).

3.2.6.1. Vardak İl İmar Ekipleri

Vardak Vilayeti Afganistan'ın merkez bölgesinde yer almaktadır. Vardak Vilayeti'nin yönetim merkezi Meydanşehr kentidir. Afgan tarihine baktığımız zaman ağırlıklı olarak Hazaralar, Tacikler ve Peştunların yaşadığı Vardak Bölgesi'nin komünist dönemde halkı tarafından komünist hükümete önemli bir destek verilmemiştir. İç savaş döneminde Kabil'e yakınlığı aynı zamanda da Kabil'in güney kapısı olması sebebiyle önemli konumda olmuştur. 2001 yılından sonra Taliban'ın devrilmesiyle bölge görece barış

yaşamıştır. Vardak Bölgesi %80'i dağlık olan bir vilayettir ve Vardak ilinde tehdit düzeyi çok yüksektir (Afghanistan PRT Handbook, <http://usacac.army.mil>).

Harita 7: Vardak İl İmar Ekibi

Kaynak: <http://www.talkingproud.us/AfghanWithdrawal/AfghanWithdrawal2013.html>

NATO'nun Afganistan'daki askeri misyonuna son verip Haziran 2014'te "danışman ve yardımcı" rolünü üstlenmesinden beri Taliban'ın bölgeyi kontrol etme çabası artmıştır (Afganistan'da Taliban'ın yükselişi, t.y, <http://www.incanews.net>).

2004 yılı Kasım ayında NATO Genel Sekreteri ve 2006 yılında Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai resmi ziyaretleri sonrası alınan kararla Türkiye'nin Afganistan'ın Wardak ilinde bir bölgesel imar ekibi kurması kararlaştırılmıştır. Türkiye tarafından Afganistan'da oluşturulan ve 20 Kasım 2006 tarihinde faaliyete başlayan Vardak Bölgesel İmar Ekibi; 29 sivil ve 79 askerî personelden meydana gelmektedir (Çolakoğlu ve Yegin, 2014: 34-35). Vardak Bölgesel İmar Ekibi Sivil Koordinatörlük ve Askeri Birlik Komutanlığı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Türkiye'nin sorumluluğunu üstlendiği Vardak il imar ekibinin güvenlik kanadını Türk Silahlı Kuvvetlerimiz tarafından, sivil kanadı ise Başkanlığımız ile Dışişleri Bakanlığımız tarafından ortaklaşa koordine edilmektedir (Kulaklıkaya, 2008:28). Bu karar çerçevesinde Dış İşleri başkanlığı ve TİKA Başkanlığına, Vardak ilinde askeri sivil personelin kalacağı üssün inşası ve çeşitli teknik yardım projelerinin yapılması sorumluluğu verilmiştir (Afganistan proje ve faaliyetler, t.y, <https://www.tika.gov.tr>). Vardak İl İmar Ekibimiz Afgan güvenlik güçlerinin eğitimi için destek sağlamaktadır. Bu kapsamda bünyesindeki Polis Eğitim Ekibi tarafından Aralık 2006- Mayıs 2012 tarihleri arasında yaklaşık 1.151 Afgan polisine eğitim verilmiştir. 5 Mart 2011 tarihinde imzalanan Mutabakat Muhtırasıyla, NATO Afganistan Eğitim Misyonu çerçevesinde Japonya'nın sağladığı mali destek ile altışar aylık periyotlarla 500 orta kademe Afgan polis memuruna Sivas Polis Meslek Yüksek Okulu'nda eğitim verilmiş, 2012 yılında 490 Afgan polis memuru mezun olmuştur (2013 Yılına Girerken Dış Politikamız, www.mfa.gov.tr).

3.2.6.2. Cevizcan İl İmar Ekibi

Afganistan'ın kuzey kısmında yer alan Türkistan ile sınırı olan Cüzcan ya da Cevzcan denilen vilayetin yönetim merkezi Şibirgan şehridir. Cevizcan ilinde yaşayan etnik gruplar Türkmenler ağırlıkta olmak üzere Özbekler, Peştun ve Taciklerdir. Petrol ve doğal gazı içerdiği için önemli illerden biridir. (Jowzjan Province, <https://en.wikipedia.org>).

Harita 8: Cevizcan İl İmar Ekibi

Kaynak: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6702453.stm

Cevizcan İl İmar Ekibi'nin kurulması kararı Afganistan hükümetinin talebi ve rızası temelinde Afganistan'ın kuzeyinde Cevizcan ilinin Şibirgan ilçesinde, Türkiye'nin ikinci il imar timi 2010 yılında kurulmuştur. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun açılışını gerçekleştirdiği Cevizcan İl İmar Ekibi tesisi 2006 yılından beri Vardak'ta faaliyet gösteren sivil nitelikli, fakat askeri ve polis unsurlarını da bünyesinde barındıran İl İmar Ekibi modelini temel alacak. Türk sorumluluğundaki açılan ikinci il imar ekibi Cevizcan ve Sarıpul vilayetlerinde kalkınma ve Afganistan Güvenlik Güçleri'nin eğitimi ve kapasite gelişimine katkı sağlayacaktır. Afganistan'da muharip rolünü üstlenmeyen Türkiye, İl imar ekipleri aracılığıyla insani yardım, kapasite oluşumu, kalkınma ve yeniden yapılandırma faaliyetlerini desteklemektedir (No: 85, 19 Nisan 2010, Cevizcan İl İmar Ekibi Kurulması Çalışmaları Hk., <http://www.mfa.gov.tr>). Ayrıca Cevizcan İl İmar Ekibi, okul, yol gibi kalıcı yardım projelerine de katılacaktır(Akiner, 2013:162).

2010 yılında açılan Cevizcan İl İmar Ekibi, Dışişleri Bakanlığı tarafından atanmış uzman bir diplomat tarafından yönetilmektedir. Kuruluşundan bugüne Cevizcan İl İmar Ekibi, 12 projeye imza atmış ve bu projelerin 10 tanesini tamamlamıştır. Türkiye'nin Afganistan'daki girişimleri sadece güvenlik boyutlu olmadığını 2011 yılında eğitim, sağlık, tarım, kırsal kalkınma, kentsel altyapı, kapasite geliştirme, iyi yönetim, güvenlik, su ve sıhhi tesisat ve insani yardımı kapsayan farklı alanlarda yürüttüğü projelerle göstermektedir. Cevizcan İl İmar Ekibi'nin en önemli projeleri Şibirgan'daki Türk-

Afgan Dostluğu Çocuk Hastanesi ve Akka'daki Habibe Kadiri Kızlar Okulu olmuştur(Doğan, 2012, www.orsam.org.tr)

3.2.7. Uyuşturucu ve Terörizmle Mücadele

Afganistan'da uyuşturucu ile mücadele ISAF'ın karşı direniş harekâtının bir koludur. 9/11 Eylül olaylarından sonra sınır ötesi terörizmin finansmanının uyuşturucu kaçakçılığından sağlandığı görüşü, BM suç ve uyuşturucu dairesinin raporuna göre Avrupa'da tüketilen eroinin %90'ının Afganistan kaynaklı olması, Rusya'da ele geçirilen uyuşturucunun Afganistan'dan temin edilmesi, ve her geçen yıl uyuşturucu madde üretiminin artması Afganistan'da uluslararası toplumun ciddi önlemler alınması gerektiğinin göstergesidir. Sınırın güvence altına alınmasının gerekliliği bu konuda önem arz etmektedir çünkü Afgan sınırında yasadışı uyuşturucu trafiğini sınırlamak direniş örgütlerinin önemli bir gelir kaynağını ortadan kaldıracak ve güvenliğe katkı sağlayacaktır (Ortaklığın Olgunlaşması, 2005, <http://www.nato.int>).

NATO-Rusya Konseyi (NRK) Dışişleri Bakanları uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele etme çerçevesinde Aralık 2005'te Afgan ve Orta Asyalı personeli uyuşturucuyla mücadele konusunda eğitmek üzere, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) işbirliği ile yürütülen bir proje başlatılmıştır. Rusya ve Türkiye'nin uzmanlaşmış mükemmeliyet merkezlerinde Afgan ve Orta Asyalı personel için kurslar açılmıştır. Bu kursları düzenleyen en önemli kuruluşlardan biri Türkiye Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi'dir (TADOK). Bölgesel işbirliğini ve güvenliğini sağlamak için yapılan bu projenin işleyişini ve planını görüşmek için düzenli toplantılar yapılmaktadır. Bu toplantılardan biri 18-19 Haziran 2009'da Ankara'da gerçekleştirilmiştir Türkiye, Afganistan ve Orta Asya Ülkelerinde Uyuşturucu İle Mücadele Projesi kapsamında TADOK uzmanları tarafından Afgan polislere eğitim vermektedir (Afganistan'da uyuşturucu ile mücadele projesi , <http://www.nato.int>).

Türkiye Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Zirvesi'ne teşvik ederek yasadışı malların ve uyuşturucu kaçakçılığının tehlikeli etkisinden korunmak amacıyla bu alanda bölgesel diolog ve güven artırıcı önlemler yoluyla çözülmesi yolunda tarafların mutabakata varmasında aktif rol almıştır (Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi, <http://www.mfa.gov.tr>).

3.3. Türkiye -Afganistan Ekonomik İlişkileri

Osmanlıdan günümüze Afganistan'a yapılan sosyal ve ekonomik yardımlar süreklilik arz etmektedir. Afganistan'da uzun süren iç çatışmalar, istikrarsızlık, uluslararası aktörlerin rekabet alanı olması ve ülkenin coğrafi konumunun getirdiği dezavantaj ülkenin ekonomisini ve sosyal yapısını olumsuz etkilemiştir. Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecinde yardımlar BM ve NATO bünyesi altında çalışan birçok birim bu kapsamda faaliyet göstermektedir. Bu birimlerin en önemlisi kuşkusuz yeniden yapılanma sürecinde güvenlik-kalkınma temelinde faaliyet gösteren Türkiye'nin de bu birimler bünyesinde katkı sağladığı PRT'ler ve TİKA'dır. Taliban rejimi sonrası Afganistan'a yardımda bulunan ülkelerin başında bulunan Türkiye yardımlarını devlet yardımları, askeri yardımlar ve özel sektör faaliyetleri (müteahhitlik) adı altında üç kanatta gerçekleştirmiştir.

3.3.1. Afganistan Ekonomisine Bakış

Ekonominin tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğu ülkede kuraklık nedeniyle toprakların sadece %12 'si sulama kanalları aracılığı ile verimli hale getirilip tarımda kullanılmaktadır (Avrasya-merkez Ortadoğu ve İslam araştırmaları Grubu, 1998-1999: 129). Amu Derya nehri boyunca 500 km'yi bulan Afgan Türkistan'ı olarak bilinen ova başlıca tarım alanıdır. Yüksek kalitede meyve ve sebze yetiştirilip başlıca ürünleri arpa, buğday, pirinç, üzüm, kavun, karpuz vb. Ürünlerin birçoğu taze ve kuru şekilde Asya ve Avrupa ülkelerine ihraç edilir (Şirvanlı, 1995:156-158). Herat vadisinde ve Khurassan şehrinde ipekböceği yetiştirilir ve ipek imal edilir (Tate, 1911:7). ABD jeolojik Etüler Kurumu'nun araştırmasına göre maden kaynakları Afganistan'ın endüstriyel büyüme ve gelişmesi için büyük öneme sahip ve ülkede henüz keşfedilmemiş birçok yeraltı kaynağı mevcuttur(About the Mineral Resource Information Packages, <http://afghanistan.cr.usgs.gov>). Doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkede ABD'li jeolog Chamberlin Bonita'nın tespitlerine göre bölgede 91 farklı mineral ve metal bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bazıları doğal gaz, altın, gümüş, petrol, kömür, değerli taşlar, kükürt, çinko, demir, talk, tuzdur(Wahap& Younger, 2010:6-7). Afgan ekonomisinin dününe baktığımız zaman Sovyet İşgali ve 1992 yılında mücahit grupların nüfus mücadelesi ve Taliban faktörü de eklendiğinde her alanda olduğu gibi milli taşımacılık ve iletişim sistemi, ağır ve küçük ölçekli sanayiler, tarımsal altyapı gibi ekonomik alanlarda ağır tahribatın yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan savaşlar ekonomik düşüşün, yoksulluğun ve ekonomik sıkıntıların ülke genelinde artmasına neden olurken, coğrafi nedenlere bağlı olarak yaşanan vilayetler arasındaki ekonomik eşitsizliğin daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin Herat, Celalabad, Kandahar gibi iller sınır ötesi ticaret yapabiliyorken kuzey bölgedeki eskiden beri ülkenin diğer bölgeleriyle ulaşımının olmamasından dolayı izole kentlerden olan Bamyan, Badahşah gibi illerde kronik gıda sıkıntısı yaşamaktadır. Parwan ve Kapisa ablukaları, illerdeki ağır çatışmalar bazı illerde temel ihtiyaçların fiyatlarında muazzam artışa neden olmuştur(The State the Afghan Economy, <http://www.afghan-web.com>).

Ülke günümüzde muazzam yatırımlara ve istikrara ihtiyaç duymakla birlikte Afganistan'ın mevcut hükümetinin ülkenin yeniden inşa edilmesine yönelik olarak harcayabileceği herhangi bir fonu bulunmadığından ekonomisi dışa bağımlıdır. Temel ekonomik politikası, dış yatırımların ve dış mali yardımların koordine edilmesi temelinde ülke genelinde etkili şekilde kullanılarak özel sektörün büyümesine ve gelişmesine katkı sağlanmasıdır (www.ekonomi.gov.tr)

Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasa destek olmak amacıyla uluslararası toplum tarafından birçok konferans düzenlenmiştir. Bu kapsamda 2003-2012 yılları arasında gerçekleşen 14 uluslararası konferansta donör ülkeler Afganistan'ın kalkınmasına yönelik olarak çeşitli yardım taahhütlerinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Türkiye'nin de Afganistan'a ciddi yardımları olmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği-2013 Afganistan ülke raporu).

3.3.2. Türkiye ile Ticari İlişkileri

3.3.2.1. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar

Türkiye, 799.5 milyar dolar gayri safi yurtiçi hasılasıyla Dünya Bankası Grubu'nun en büyük orta gelirli ortaklarından ve dünyanın 18. büyük ekonomisi ile G20 üyesi ülkelerden biridir (Türkiye, <http://www.worldbank.org.tr>). Afganistan ise gücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 20 yıldır gayri safi milli hasılası düşüş göstermekte ve gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 20.84 milyar dolardır. Nüfusun 34.940.000 olduğu ülkede halkın %80'inin günlük geliri 1 Doların altındadır (<http://www.ekonomi.gov.tr>).

Afganistan ile Türkiye resmi ilişkilerimiz ilk olarak iki ülke arasında imzalanan 1921 Dostluk Anlaşması ile başlamıştır. 10 maddelik bu anlaşma ile Türkiye yalnızca askeri alanda değil, eğitim, ekonomi, sağlık, kalkınma alanlarında yapılacak reformlarda Afganistan'a yardım taahhütünde bulunulmuştur. 1921 Anlaşması'nın 6. Maddesinde ki ‘ *Taraflar arasındaki ekonomik ve ticaret ilişkilerinin ve Konsolosluk işlemlerinin düzenlenmesi için gerekli sözleşmeleri ayrıca yapacaklar ve şimdiden birbirlerinin Başkentlerine Büyükelçi göndereceklerdir*’ ifadesi ekonomik ilişkilerin temellerinin bu dönemlerde atıldığını göstermektedir (Türkiye Afganistan Antlaşması, <https://tr.wikisource.org>).

Büyük oyunun yaşandığı, mevcut politik istikrarsızlıktan dolayı kurumsal alt yapısı olmayan Afganistan ile çok sayıda ikili anlaşmaya imza attığımız söylenemez. Bu sebeple iki ülke arasındaki ekonomi ilişkiler sınırlı olmasına rağmen iki ülke arasında belli ikili anlaşma ve protokoller mevcuttur. (Afganistan ülke raporu, <http://www.bogazici.org.tr>) Bunlar,

- Eşya ve Yolcuların Ülkeleri Üzerinden Transit Nakliyatına ve İki Ülke Arasındaki Nakliyata Mütedair Anlaşma (1969)
- Ticaret Anlaşması (1975)
- Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1976)
- Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Anlaşma (1978)
- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2004)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2004)
- Gümrük İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2005)
- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (2005) (www.ekonomi.gov.tr)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2016)'dır (www.gib.gov.tr).

1975 yılında imzalanan 8 maddelik teknik ve ekonomik işbirliğine dayalı Ticaret Anlaşması ile iki ülke arasında geliştirilen ekonomik ilişkiler (Resmi gazete, 8 Şubat 1976, www.resmigazete.gov.tr). 2002 yılında Afgan Hükümeti tarafından mevcut anlaşmaların yenilenmesi talebi üzerine Türk hükümeti günün koşullarına uygun ekonomik ve teknik işbirliğine dayalı anlaşmanın yapılmasını onaylamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Afganistan İslami Geçiş Devleti arasında 2004 yılında Ticaret

ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile 1975 Ekonomi Anlaşması yürürlükten kalkmıştır. Bu anlaşmanın sekizinci maddesi gereği iki ülke arasındaki ticaret ve ekonomik işbirliğini geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla bakanlar düzeyinde Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonunun kurulması ve komisyonun dönüşümlü olarak Afganistan ve Türkiye’de toplanması kararlaştırılmıştır. (TC. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2004, <http://www2.tbmm.gov.tr>) Komisyon’un birinci dönem toplantısı 26-27 Nisan 2005 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan İslam Cumhuriyeti arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimini gözden geçirmişlerdir. Toplantıda ticari ilişkilerin yanı sıra teknik işbirliği, tarım, eğitim, kara ulaştırması, bankacılık, savunma, enerji gibi konularda da görüşülmüştür (Milletlerarası Andlaşma, <http://www.resmigazete.gov.tr>).

3.3.2.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticaret

Aşağıdaki tabloda Türkiye ve Afganistan arasındaki ikili ticaret verileri kapsamında Türkiye’nin Afganistan’dan ihracatı ve Türkiye’nin Afganistan’a ithalatının verileri verilmiştir.

Tablo 1: Afganistan ile Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

YILLAR	IHRACAT	ITHALAT	HACIM	DENGE
1992	785	204	989	581
1993	25.811	246	26.057	25.565
1994	1.548	384	1.932	1.164
1995	496	65	561	431
1996	2.114	224	2.338	1.890
1997	6.265	691	6.956	5.574
1998	21.886	521	22.407	21.365
1999	667	698	1.365	-31
2000	8.053	497	8.550	7.556
2001	6.983	420	7.403	6.563
2002	20.232	1.053	21.285	19.179
2003	36.489	2.684	39.173	33.805
2004	70.945	6.776	77.721	64.169
2005	113.401	8.301	121.702	105.100
2006	91.106	9.587	100.693	81.519
2007	109.270	12.493	121.763	96.777
2008	136.982	8.506	145.488	128.476
2009	233.675	4.649	238.324	229.026
2010	259.777	5.098	264.875	254.679
2011	275.915	4.8	280.7	271.1
2012	289.915	6.161	296.4	283.4
2013	228.231	10.721	238.9	217.5
2014	186.185	16.488	202.9	169.9
2015	161.634	11.889	173.523	149.745
2016	145.591	9.398	154.989	136.193
2017	172.300	8.831	181.131	163.469

Kaynak: <http://www.trademap.org>

Türkiye Afganistan arasındaki ticaret verileri yıllara göre dalgalanma göstermektedir. İki ülke arasındaki ekonomi Afganistan’ın iç politikasından etkilenmiştir. 1996 yılında

Taliban'ın ülke genelinde iktidarı ele geçirmesi ve Türkiye ile ilişkilerin donma noktasına gelmesi ekonomik gelişmelere yansımış bu dönemlerde ekonomik gelişme sağlanamamıştır. 1999 yılı dışında son 22 yılda lehimize bir durumla karşılaşmamıştır. 1990-2000 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi en yüksek seviyesine 26 milyon dolar ile 1993 yılında ulaşırken, en düşük seviyeyi 1995 yılında görmüştür. 2001 yılından sonra ise ekonomik ilişkilerin güçlenmesi tabloya yansımıştır. Türkiye'nin Afganistan ile dış ticareti 2000'li yıllardan sonrada dalgalanma göstermiştir. 2000-2012 yılları arasında artış gösteren dış ticaret dengesinde 2013 yılında düşüş gözlenmiştir. 2014 yılında dış ticaret hacmi yaklaşık 203 milyon doları bulmuştur. (Türkiye ile ticaret, <http://www.ekonomi.gov.tr>). Genel çerçevede değerlendirildiğinde Afganistan'ın ihraç edecek malının olmayışı ve de alım gücünün kısıtlı olması, yaşadığı iç siyasi istikrarsızlıklara paralel olarak ihracatımız da çok hızlı artmamaktadır. Türkiye'nin ihracatında en önemli faktör ise orada çalışan müteahhitlik sektörümüzdür (Afganistan Ekonomisi, <http://haber.tobb.org.tr>). Türkiye'nin Afganistan'dan 2014 yılında İthalatında en önemli paya sahip Ürünler (Milyon dolar); sığır ve at cinsi hayvanların ham postları, deri, sarmalı halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden düğümlü veya sarmalı yer kaplamalardır. Türkiye'nin Afganistan'a 2014 yılında İhracatında ilk sıralarda yer alan ürünler elektronik aletler, demir veya çelikten eşya, makine, nükleer reaktörler, halılar, dokumaya elverişli yer kaplamaları, İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fibedir. Bunların yanı sıra Afganistan'a ihraç ettiğimiz diğer ürünler tütün, sabun, demir-çelikten inşaat ve aksamı, pancar şekeri, toprak, taş, metal cevheri, ekmek, pasta, kek, bisküvi, özel amaçlı motorlu taşıtlardır. (Trade map, <http://www.trademap.org>.)

3.3.3. Kurumsal Mekanizmaların Rolü

Bir ülkenin, kendi sınırlarının ötesine karşı izlediği politikada siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler dış politikanın her zaman en önemli unsurlarından olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, dış politikamız Atatürk tarafından şekillendirilmiş ve yönlendirilmiş, dış ekonomik ilişkilerin yönetilmesi açısından kurumsallaşma bağlamında bir yetkilendirme söz konusu olmamış Dış Temsil Dış İşleri Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Dış ekonomik ilişkiler, Hükümet ve Devlet Başkanlığı düzeyinde yürütülmüştür. 1950-1960 DP iktidarı döneminde de bu yapı bozulmamıştır. 1960 darbesinden sonra çıkarılan '13 sayılı' Kanun ile dış ticari ilişkilerin temsilinde değişikliğe gidilmiştir. Dış ülkelerle mali ve ticari konular Dışişlerinin temsil yetkisinden alınmış bu konulardaki temsil yetkisi, müzakerelerin heyet başkanlığı ve yürütülmesi konuları ilgili Bakanlıklara verilmiştir. 1969 yılında çıkarılan ve günümüzde de yürürlükte olan 1173 sayılı '*Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun*' ile dış ekonomik ilişkilerde temsil birliği prensibi kabul edilmiş ve Dışişleri Bakanlığı'nın bu alanda da etkin rolü hukuki bir çerçeveye oturtulmuştur. 1173 sayılı Kanun'da altı çizilen diğer ilke dış ilişkilerin yürütülmesinde kurumlar arası uyum ve işbirliğinin sağlanmasıdır. Bu çerçevede Kanun, bakanlıklar arası komite ve kurulların kurulmasını da düzenlemektedir. Dış ilişkileri yürütmekte yetkili Dış İşleri Bakanlığı'dır. Tek istisnai durum mali, iktisadi ve diğer teknik konularda ilgili kurumlarca yürütülmesi gereken veya statülerinde başka Bakanlık ve mercilerin muhatap olması öngörülen uluslararası kuruluşlarla yapılacak- dış

temas ve müzakerelerdir fakat Dışışleri Bakanlığı bu temas ve müzakerelerin dış politikaya uygunluğunu gözetir ve gerekirse bunlara katılır(İskit,t.y, www.mfa.gov.tr).

Türkiye'nin değişen dünya konjonktürüne bağlı olarak ekonomi politikasında işbirliğine önem verilmiş ve özel sektörün, kurumların, konseylerin rolü ve işlevi artmıştır. Karma Ekonomi Komitesi (KEK), DEİK, Türk Afgan İş Konseyi, TOBB, TİKA, RECCA vb. kuruluşların amacı olan Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunu desteklemek, ikili ilişkilerde ticaret ve endüstriyel işbirliği için şartları iyileştirmek, üçüncü ülkeler ile çok taraflı işbirliği fırsatlarını ortaya çıkarmak, ikili ekonomik ilişkilerde yeni fikirler ve yeni yönelimler konusunda bir müzakere platformu oluşturmak; ticaret, yatırım, endüstriyel ve teknolojik işbirliği olanakları ile ilgili bilgiyi toplamak, değerlendirmek, analiz etmek ve geliştirip koordine etmek amacıyla bu kuruluşlardan faydalanılmaktadır. Bu kuruluşlar ve faaliyetleri Afganistan ile diyalogun geliştirilmesinde ve ekonomik ilişkilerin koordine edilmesine önemli rol oynarlar (Tüzün, t.y, www.mfa.gov.tr).

Uluslararası kurumsal mekanizmalarında Afgan ekonomisine ciddi katkıları olmaktadır. Bunlardan en önemlisi Birleşmiş Milletlerin çabalarıdır. Birleşmiş Milletler (BM), 2015'te Afganistan'da insani ihtiyaçlarının karşılanması için uluslararası toplumdan 405 milyon dolar talebinde bulunmuş bu rakamın %63'ünü alarak Afgan halkına sosyal ve ekonomik alanda ciddi yardımlarda bulunmuştur. (BM'den Afgan halkı için yardım talebi, t.y, <http://www.trtturk.com/haber/bmden-afgan-halki-icin-yardim-talebi-92130.html>). Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Kabil Konferansı'nda yaptığı konuşmasında, *'Türkiye'nin Afganistan'a, ihtiyaç duyduğu ve istediği sürece destek olmaya devam edeceğini, seçim sürecine destek çerçevesinde de BM'ye iki milyon dolar katkıda bulunacağını'* (Türkiye'den BM'ye Afganistan katkısı (A.A), t.y, <http://t24.com.tr/haber/turkiyeden-bmye-afganistan-katkisi-kabil-aa,85565>) belirtmiştir.

Bir diğer önemli yardım Ekonomik İşbirliği Örgütü kapsamına yapılmaktadır. Afganistan 1992 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından oluşturulan, bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla 1964 yılında temelleri atılan *'Kalkınma için Bölgesel İşbirliği'*, 1985 yılında ise Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) adını alan bölgesel örgütün üyesi olmuştur (Erkmenoğlu, 2002, www.mfa.gov.tr).Türkiye'nin üyesi olduğu EİÖ çerçevesinde Afgan ekonomisine katkı sağlamak amacıyla 2002 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İstanbul 12. Dışışleri Bakanları Toplantısında Afganistan'ın yeniden inşasına katkı sağlamak için verilen mali yardım taahhüdü kapsamında somut adım atılarak "Afganistan'a Yardım Fonu" oluşturulmuştur. Türkiye dış politikasında izlediği bölgeselleşme hareketi kapsamında, EİÖ bünyesinde Afganistan'ın yeniden yapılanması için ciddi katkı sağlamaktadır. (Afganistan'a maddi yardım, www.radikal.com.tr);).

3.3.4. TİKA Faktörü ve Dış Yardımlar

Türk dış yardımları her dönem Türk dış politikasında yer edinmiştir. Osmanlı döneminde devletin halifelik unvanının ona kattığı sorumluluk bağlamında bünyesinde barındırdığı birçok vakıf ile sadece kendi sınırları içinde değil tüm Müslüman ülkelere hatta gayrimüslimlere insani yardımda bulunmuştur. Osmanlı döneminde Asya'ya yönelik yardımların en önemlisi 1527 yılında Babür Şah'a destek amaçlı görevlendirilen Mustafa

Bey'in komutasındaki Topçu Birliği'nin verilmesidir. Bu dönemde aynı şekilde Açe Sultanlığı'na da (bugünkü Endonezya) askeri yardım yapılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde dış yardımlar manevi (insani yardım) ve askeri yardım çerçevesinde tüm Osmanlı topraklarında ve sınır ötesinde rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu yardım anlayışı Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinde de devam ettirilmiştir. Özellikle Afganistan'da birçok projeye maddi ve manevi yardım sağlanmıştır. Soğuk Savaş'ın başlarında Afganistan'da yaşanan sel ve deprem felaketinde insani yardımlar Kızılay aracılığıyla yapılmıştır. Soğuk savaş döneminde iltica talebinde bulunan birçok Afgan'a yardım edilmiş Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Afganistan'da daha çok Sovyet yardımları ağırlık kazanmıştır. Afganistan'ın iç savaş yaşadığı dönemde ise ABD ve Pakistan'ın askeri yardımları baskın olmuştur. Türkiye'nin iç ve dış politik sorunları, yardım konusunda kurumsal bir yapısının olmaması bu dönemde Orta Asya ve diğer bölgelere ilgisiz kalmasına neden olmuştur. Yeni dış politika anlayışımızla birlikte bugünkü yardımlarda Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi geniş bir coğrafyayı kapsamakta hiçbir devleti ötekileştirmeden, dışlamadan gerçekleştirilmektedir. 'Adriatik'ten Çin Seddine' kadar geniş bir coğrafya da faaliyet gösteren TİKA bu bağlamda tarihi sürekliliğin bir göstergesi olmuştur (Akçay, 2012).

Dış yardım konusunda yakın tarihe baktığımızda ülkelerin işbirliğine gittiği görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı Blokların inşasında dış yardımların önemli bir rolü olmuştur. ABD'nin Marshal Planı bu amaçla yapılması bakımından örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde devlet merkezli dış yardımların insani yardım amaçlı olmadığı politik amaç taşıdığı söylenebilir. Dış yardımların kurumsallaşması bakımından önemli bir gelişme, gelişmekte olan ülkelere sağlanan yardımlar konusunda donör ülkeler arasında istişareye yönelik bir platformu oluşturmak amacıyla kurulan ve üyeleri arasında Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık, ABD ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu'nun bulunduğu 1960 yılında kurulan Kalkınma Yardımları Grubu (DAG)'dur. DAG daha sonra OECD' nin Kalkınma Yardımları Komitesi'nin (DAC) bünyesine girmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2000 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH'ler) adı verilen sekiz hedef kabul etmiştir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla Roma (2003), Paris (2005), Akra (2008) ve Busan'da (2011) yüksek düzeyli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de bu toplantılarda alınan kararlar çerçevesinde katkı sağlamaktadır. (Dış yardımların düzenlenmesi: Seçilmiş Ülke Uygulamaları 2011 / 2012, TİKA Ankara, Aralık 2013, <http://www.tika.gov.tr>)

Dışişleri Bakanlığı'nın koordinasyonunda gerçekleşen yardımlar, 4668 sayılı Kanun ile ülkemizin kalkınmakta olan ülkelere yapacağı teknik yardımları, proje bazında geliştirmek, uygulamak ve koordinasyonunu sağlamak görevi Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığına (TİKA) verilmiştir (200511 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/ilgili_genelgeler-243). Türkiye'nin yakın çevresi ve sınır ötesine yönelik dış yardımlarının kurumsallaşması açısından önem arz eden TİKA, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanması ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla Bakanlar Kurulu kararı ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir uluslararası teknik yardım teşkilatı olarak 1992 yılında kurulmuş olup 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa

bağlanmıştır. Değişen dış politika vizyonu ile özellikle AK Parti dönemiyle birlikte yıldan yıla yürüttüğü proje ve faaliyetlerle Hükümetin yeni dış politika açılımları ve Türkiye'nin artan gelişmişlik seviyesine getirdiği ivmeyle Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayan araç haline gelmiştir. TİKA aracılığıyla birçok ülkede hayata geçirdiği kalkınma yardımı hamleleri ile etkinliğini ve yaygınlığını arttırmakta ve Afganistan gibi ülkelerin geleceğinde rol almaktadır (Tarihçemiz, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-222>).

27 Kasım 2001 yılında Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasını amaçlayan Bonn sürecinin başlamasıyla birlikte Türkiye Afganistan'la ilişkilerini diplomasi, ekonomi, güvenlik boyutunda geliştirme politikası izlemiştir. Dış İşleri Bakanı İsmail Cem, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmasında Türk Afgan halkının dostluğunu dile getirmiş ve *"Türkiye'nin, Afganistan'ın yeniden yapılanması aşamasında siyasi, insani ve askeri tüm alanlarda rol almaya hazır olduğunu"* (Cem: "Türkiye Afganistan konusunda öncü rol oynamaya hazır", 2001, www.milliyet.com.tr) ifade etmiştir. Bunun ilk somut örneği şüphesiz Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Afganistan'a yaptığı resmi ziyaretidir. Bölgeye Batı dünyasından giden ilk Dışişleri Bakanı olan Cem Kabil Türk Büyükelçiliğini hizmete açmıştır. (Cem Kabil Büyükelçiliği'ni açtı, t.y, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/125139.asp>)

İsmail Cem ile başlayan süreçle 20-21 Aralık 2001 Brüksel'de gerçekleştirilen Afganistan'ın Yeniden İmarı Yönlendirme Komitesi toplantısında Afgan yönetimi için 20 milyon dolarlık bir fon oluşturulması kararı alınmış bu kapsamda Türkiye bu fona 100 bin dolarlık bir destek vereceğini açıklamıştır. 21-22 Ocak 2002 tarihinde Tokyo'da gerçekleşen Afganistan'ın İmarına Destek Konulu Uluslararası Konferans'ta ülkemiz Afganistan'ın yeniden inşa sürecine beş milyon dolarlık yardım taahhüdünde bulunmuştur(Fakılı, t.y, www.mfa.gov.tr).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki gelişmeler Türkiye'yi daha aktif bir dış politika anlayışına itmiş, Orta Asya'da merkez ülke olma vizyonunu destekleyecek şekilde hareket etmiştir. Yeni dış politika yapımında resmi kurumların yanında sivil toplum kuruluşlarına da özel önem verilmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin dış yardımlarının koordinasyonunu sağlayan ve yaklaşık 100 ülkede faaliyet gösteren TİKA olmuştur. TİKA birçok ülke de olduğu gibi Afganistan'da yürüttüğü faaliyetlerle Türkiye'nin dış politikasına katkı sağlamakta ve Afgan halkı ile olan gönül bağına güçlendirmektedir (Doğan, 2015: 305-306). Türkiye Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecine Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) aracılığıyla destek vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma gereği 2004 yılında Kabil'deki Türk Büyükelçiliği bünyesinde TİKA, PKO (Program Koordinasyon ofisleri) göreve başlamıştır. Daha sonra 2007 yılında Mezar-i Şerif'te ve son olarak 2017 yılında Herat'ta olmak üzere toplam 3 tane ofisi bulunmaktadır. TİKA bünyesinde sosyal ve ekonomik alt yapının geliştirilmesi, üretim sektörlerinin geliştirilmesi, kültürel işbirliği ve iletişimi, acil insani yardım kapsamında projeler hayata geçirilmektedir. 2004 yılından bu güne bu kapsamda çeşitli alanlarda yaklaşık 794 proje hayata geçirilmiştir(Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri Ve En Az

Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>).

Tablo 2: Türkiye'nin Afganistan'a Yönelik Resmi Kalkınma Yardımları: 2004-2016 (Milyon Dolar)

YILLAR	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MEBLAĞ	8,32	28,56	57,65	71,61	141,96	94,46	107,68	130,89	151,75	89,73	65,2	58,78	32,69

Kaynak: Türkiye Yıllık Kalkınma Yardımı Raporları verileriyle oluşturulmuştur.

TİKA verilerine göre; Türkiye'nin yaptığı dış yardımlarda en çok yardım alan ülke olan Afganistan 2004 yılında 7. iken; 2005 yılında 5. ve 2006 yılında ise 2. Sırada 2007, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında birinci sırada, 2011 ve 2012 yıllarında 3. Sırada, 2013 yılında ise 5. Sırada, 2014 yılında altıncı sırada yer almıştır. Afganistan 2004 yılından günümüze en çok yardım alan ülkeler listesinde genelde ilk altı ülke arasında olmuştur. Resmi kalkınma yardımları çeşitli başlıklar altında düzenlenmekte olup acil insani yardımlar en büyük paya sahiptir (TİKA Raporları, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/trky_raporlari-24).

TİKA'nın Afganistan'da yürüttüğü projelerin sektörel dağılımına bakıldığında eğitim, sağlık ve ulaşım en çok destek verilen alanlardır. 2005-2014 yılları arasında eğitim alanında toplam 236 projeye imza atmıştır. Bu projeler kapsamında Afganistan'ın farklı bölgelerinde yaklaşık 83 okul inşa etmiş, bu güne kadar birçok alanda eğitim programları düzenleyip, farklı alanlarda görevli (Kamu, Özel sektör, Hâkim, Doktor vb.) 530 kişiye uzmanlık eğitimi vermiştir. Kabil Üniversitesi Türk Dil ve Edebiyatı bölümü için hizmet binası inşa etmiş, bu bölümde görevli akademik personele 2005-2013 yılları arasında maaş desteği verilmiştir. Afganistan'ın en eski eğitim kurumu olan Kabil Askeri Lisesi'nde 11 Türk Subayı danışman göreviyle eğitim vermektedir. Kabil Askeri Lisesi'nin geliştirilmesi destek verilmesi kapsamında TİKA, 17 yeni bina ve tesis inşa etmiştir. Yenilenen Kabil Askeri Lisesi 13 Mayıs 2010 tarihinde Afgan Hükümetine teslim edilmiştir. Eğitimcilerin geliştirilmesi ve uzmanlık eğitiminin verilmesini amaçlayan otel konseptinde dizayn edilen ve katılımcılara konaklama olanağı sağlayan Kabil Sürekli Eğitim Merkezi kurulmuştur. Bina inşasına ek olarak merkezin tüm iç donanımı da TİKA tarafından temin edilmiştir. Vardak İl İmar Ekibi'nin görev süresinin bitmesiyle Türkiye tarafından kurulan Vardak PRT binası, Vardak Hamid Karzai Lisesi adıyla TİKA tarafından okula dönüştürülmüştür. TİKA Afganistan'da konar göçer yaşayan kırsal kesim halkı için eğitim çadırları temin ederek eğitimin mevsime bağlı kesintiye uğramamasını sağlamıştır. Afganistan'daki sivil toplum kuruluşlarına destek veren TİKA bu kapsamda yardıma ihtiyacı olan çocuklara destek veren YUPEK Yolu Vakfı'na malzeme desteği verip Vakıf Binası'nı yenilemiştir. Hadaf Vakfı İstanbul Yetimhanesi ve Felah Talim ve Terbiye Merkezi'ne destek vermiştir (TİKA Afganistan proje ve faaliyetler 2014, <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/Afganistan-faaliyet-.pdf>). Son olarak 2015 yılında 48 sınıflık Mezar-ı Şerif'te yaptırdığı erkek lisesiyle TİKA Afganistan'da çağdaş eğitime katkı sağlamıştır (TİKA Mezari Şerif'te 42 derslikli okul inşa etti, 2015, <http://www.milliyet.com.tr>).

1995 yılında temelleri atılan ve ülke genelinde 12 okulu bünyesinde barındıran Afgan-Türk Çağ Eğitim Kurumları Afganistan'da eğitime ciddi katkı sağlamaktadır. Türk

Okulları olarak bilinen, Anadolu sermayesinin ciddi katkılarıyla oluşturulan modern eğitim kurumları, 15 Temmuz süreci ve öncesinde siyasete müdahalesiyle Milli Güvenlik Kurulu kararıyla tescillenen FETÖ tehdidi dolayısıyla Türkiye, hem ulusal hem de uluslararası alanda bu eğitim kurumlarını daha kaliteli standartları sağlayan, devletin garantisi ve kontrolünde Türkiye Maarif Vakfı bünyesine alarak Afganistan’da bu süreci başarıyla yürütmüştür. Türkiye Maarif Vakfı bünyesinde Türkiye Afganistan’ın ihtiyaç duyduğu eğitim ve öğretime destek vermekte ve eğitilmiş nesillerin yetişmesine katkı sağlamaktadır. (Türkiye Maarif Vakfı, Afganistan’da FETÖ İltisaklı Okulları Devraldı, t.y, <https://turkiyemaarif.org/post/7-turkiye-maarif-vakfi-afganistan-da-feto-iltisakli-okullari-devraldi-386>).

Türkiye’nin sağlık alanında Afganistan’a ciddi yardımları olmuştur. Atatürk döneminde Afgan Hükümeti’nin talebi ile sağlık sistemini yeniden düzenleyecek deneyimli Türk hekimlerinden oluşan heyet Afganistan’a gönderilmiş olup Kabil Tıp Fakültesinde eğitim gören öğrencilere temel ve klinik tıp alanlarında eğitim vermek amacıyla Türkiye’den birden çok öğretim üyesi hoca Afganistan’da görev yapmıştır. Afganistan’da modern tıpın temeli Türk hekimleri tarafından atılmıştır. 2000 yılına kadar Türk Afgan ilişkilerinde sağlık alanında önemli bir proje gerçekleştirilmemiştir. 2000 yılından sonra sağlık alanındaki en somut gelişme 2001 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin mali desteğiyle hasta çocukların teşhis ve tedavileri ücretsiz tedavi edilmesine olanak sağlayan Atatürk Çocuk Hastanesi’nin inşa edilmesidir. 2003 yılından itibaren Afganistan’da sağlık altyapısının geliştirilmesi ve desteklenmesi TİKA aracılığıyla yapılmaktadır. 2003-2004 yıllarında Şibirgan, Talokan ve Meymana’da Hastane ve Sağlık Merkezi TİKA aracılığıyla hizmete açılmıştır. Bu hastanelerde görev yapan personellerin maaşları Türkiye tarafından karşılanmaktadır. 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Afganistan’ı ziyareti sonrasında iki ülke arasında sağlık alanında yeni işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Afgan Kamu Sağlığı Bakanlığı çalışanlarına Türkiye’de eğitim almaları için imkân sağlanmış, 2010 yılında 6 çocuk cerrahisi Ankara’da eğitim almıştır. 2005 yılından bugüne Talokan Afgan-Türk Ana Çocuk Sağlık Merkezi, Şibirgan Afgan-Türk Çocuk Hastanesi, Meymene Afgan-Türk Dostluk Hastanesi, Hoca Bahauddin Afgan-Türk Dostluk Ana Çocuk Sağlığı Merkezi, Kabil Atatürk Çocuk Hastanesi’nin işletilmesini Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir (Sametoğlu, 2011, www.sdplatform.com).

Afganistan’ın günümüzde karşılaştığı sorunlardan en önemlisi ciddi sağlık sorunlarına yol açan içme ve kullanma suyunun sağlıklı olmayan kaynaklardan sağlanmasıdır. Türkiye TİKA aracılığıyla sorunun çözümüne katkı sağlamak amacıyla ülke genelinde 168 adet derin ve yarı derin içme ve kullanma suyu kuyuları açtırarak halkın temiz sudan faydalanmasını sağlamıştır. Tarih boyunca yaşanan savaşlar sonunda altyapı sorununun yaşandığı ülke genelinde köprüler, köprülülük kavşaklar, parklar ve şehir içi asfaltlama çalışmaları yaparak sorunun giderilmesine katkı sağlamaktadır (Bir gurur tablosu TİKA, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/bir-gurur-tablosu.pdf>). Afganistan’daki Türk yatırımlarını genel olarak değerlendirirsek 127 Türk şirketi Afganistan’da faaliyet göstermekte ve 2003 - 2016 yılları arasında toplamda 6 milyar ABD Doları değerinde 627 proje hayata geçirilmiştir (Afganistan’ın Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>).

Sonuç

Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile Orta Asya bağımsız devletleri ile birlikte dünya sahnesine çıkmış ve bu yeni devletlerin bağımsızlıkları Türkiye tarafından tanınmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu tarihi kültürel bağ sebebiyle bölgeye ilgi artmış fakat ikili ilişkiler ilk dönemlerde Rusya'nın gölgesinde kalmıştır. 1993 yılında ilişkiler derinleşmiş Orta Asya ülkeleriyle ikili anlaşmalar yapılmıştır. 1991-1993 döneminde Türk dış politikasında Adriyatik'ten Çin Seddi'ne söylemi benimsenmiştir. Özal döneminde bölgesel düzeyde aktif politika izlenmiş fakat istenilen başarı dönemin koşullarında sağlanamamıştır. 11 Eylül sonrası özelde AKP dönemi ile birlikte Türkiye Afganistan'ın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını koruyan, radikal ve köktenci eğilimlerden uzaklaştırıp, terör ve uyuşturucunun merkezi olmaktan kurtarıp ülkede istikrar ve güvenliğin sağlanmayı hedefleyen politika izlemiştir. Ulusal birlik gelişmesi ve istikrarın sağlanabilmesi için bölgesel işbirliğinin sağlanması, ulusal polis ve ulusal ordunun güçlendirilmesi gerektiği tezini savunmuştur. Bu bağlamda politik, sosyo ekonomik faaliyetlerde bulunmuş uluslararası operasyonlarda yer almıştır. Bölgesel istikrara katkı çerçevesinde, Afganistan ve Pakistan tarihi ve kültürel bağa sahip ülkemizin öncülüğünde 2007 yılı Nisan ayında Ankara'da başlatılan (Türkiye-Afganistan-Pakistan) Üçlü Zirve Süreci devam etmektedir. Ayrıca bölgede siyasi diyalogun geliştirilmesi ve güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesini amaçlayan İstanbul Süreci başlatılmış, bölge ülkelerinin ve Afganistan'daki yeniden yapılanmaya katkı sağlayan ülkelerin ve örgütlerin aktif katılımı sağlanmıştır.

Ak Parti döneminde iki ülke ilişkieri ortak tarih, kimlik, kültür üzeinden inşa edilmeye çalışılmıştır. Geleneksel olarak kardeş ülke olarak görülen Afganistan'ın bu konumu devam ettirilmiş, iki ülke ilişkierinde normatif ve değer temelli bir dış politika anlayışıyla Afganistan'ın istikrar ve güvenliğine katkı sağlanmıştır.

GENEL SONUÇ

Afganistan tarih boyunca Orta Asya’da yaşanmış ve yaşanmakta olan büyük mücadelenin merkezi, bu sebeple jeostratejik konumu önemli olan bir ülkedir. Kriz coğrafyası diye ifade edebileceğimiz Afgan toprakları tarih boyu bir jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik değeri yüksek güzergâh olarak tabir edilmiş ve istilalara uğramıştır. Bunun sebebi İran, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan Rusya ve Çin ile sınırlara sahip olmasından dolayı Afganistan’ın Avrasya’nın kontrol merkezi konumuna oturtmuş olmasıdır. Bundan dolayı ki Büyük İskender’den Cengiz Han’a, Ruslardan İngilizlere Afganistan tarih boyunca hep işgallere uğramış, Büyük Oyun’da hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı ülke olmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Afganistan Türkiye ilişkilerini daha iyi anlamak için İnşacılık, İngiliz Okulu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Jeopolitik yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Türkiye’nin Afganistan’a yönelik politikası tarihten aldığı motivasyonla değer, kültür temelli gelişme göstermekte ve her dönem dil, kültür, kurumlar, tarih gibi paylaşılan nitelikler ile içeriden gelen bir unsurun varlığı söz konusudur. Afganistan’ın tarihi ve jeopolitik konumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Jeopolitik açıdan liderlerin dünyayı jeopolitik bakış açısıyla okumaları Afganistan’ın önemini arttırmaktadır. 18. yüzyıldan bu yana Afganistan’ı işgal altına almak için İngiltere ve Rusya birçok kez mücadele etmiştir. 19. yüzyıl boyunca devam eden Rusya ve İngiltere arasında ki Orta Asya’ya hâkimiyet kurma mücadelesi dünya siyaset tarihinde “Büyük Oyun” olarak adlandırılmıştır. 1907 Anlaşması ile taraflar kendi çıkarlarını korumuş ve çizilen Duran Hattı ile Rus hükümeti, Afganistan’ın İngiliz nüfuzu altında olduğunu kabul etmiş, buna karşılık İngiltere ise Orta Asya’yı Rusya’nın hâkimiyet alanı olarak tanımıştır. Bu dönemde İngiltere tampon bölge olarak Afganistan’ı elinde tutarak Hindistan’ı güvence altına alma fırsatını yakalamış, Rusya’da Orta Asya’ya tam olarak yerleşmiştir. Büyük Oyun’a 20. yüzyılda Alman İmparatorluğu, Kayzer Almanya’sının ‘*Drang nach Osten*’ (‘Doğu’ya Doğru Dürtüsü!’) politikasıyla katılmıştır. Almanya doğu özlemini gerçekleştirmek adına İslam’a ve Osmanlı’nın sahip olduğu jeopolitiği çerçevesinde politika yürütmüştür. Büyük Oyun’un merkezine tekrar Afganistan’ı oturtmuştur. Alman Gizli Servisi Hindistan ve Orta Asya’daki Müslümanları İngilizlere karşı kullanmak için Afganistan’da faaliyet yürütmüştür. Osmanlı ve Alman heyetleri bölgeye gönderilmiştir. Son olarak 1917 devrimi ile Bolşevikler Büyük Oyun’u devralarak devam ettirmiştir. Günümüzde jeopolitik güç mücadelesi ve rekabet alanı olmaya devam eden Afganistan’da ABD, Rusya ve Çin’e karşı bir strateji izlemekte Orta Asya’dan Hint Okyanusna inen kuşakta hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde Türk-Afgan ilişkilerinin parametreleri verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde manevi temelleri atılan dini kardeş ülke Afganistan ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren samimi ilişkiler kültür ve tarihi açıdan birbirlerini akraba olarak gören iki ülke arasında artarak devam etmiştir. Büyük Britanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusya’nın artan baskısı ve gücü arasında çıkış yol arayan Osmanlı Devleti Almanya ile yakınlaşmış, halifeliğin gücünü kullanmaya çalışmıştır. Afganistan’ın Osmanlı Devleti’ne derin saygı ve sevgisi, ortak kader, din,

kültür bağlamında oluşan kimlik iki ülkeyi benzer ittifaklarda yer alma noktasına taşımamış, manevi destek söz konusu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda tanıyan ilk ülke Afganistan olmuştur. 1921, 1928 ve 1930 yılında yapılan dostluk ve işbirliğini kapsayan anlaşmalarla ilişkiler sağlam zemine oturtulmuştur. Atatürk dönemi dış politikasında özellikle 1933-38 arası dönemde bölgesel güç olma, mevcut statükoyu koruma hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik etki alanından uzaklaşmasından sonra Türkiye için doğu siyasetinde Afganistan önemli ve güvenilebilir bir partner olmuştur. Ortak kader ve dini kardeşlik bağı olan iki ülkenin yakınlaşması iki ülkenin de katıldığı Sadabat Paktı'na giden süreci hızlandırmıştır. Aynı zamanda Afganistan'ın bu dönemde uluslararası anlaşmaların içerisinde yer alması sağlanmıştır. Atatürk izlediği politika çerçevesinde Orta Asya ülkelerini yakından izlenmiş, Türk Afgan İlişkileri stratejik derinlik kazandırılmıştır. Afganistan Atatürk döneminde Türkiye'yi kendine referans alan politika izlemiş ve reformlar gerçekleştirmiştir. Atatürk sonrası dönemde mevcut statükonun korunması bağlamında 1990'lara kadar aktif bir dış politika izlenmemiş, Orta Asya'dan uzaklaşmış, inisiyatif geliştirilememiştir. Türkiye kuzey doğu sınırlarında Sovyet tehdidini hissetmiş ve NATO'ya üyeliği ile Batı Bloğuna katılmıştır. Afganistan ise Pakistan'ın izlediği politikalar sonucu Hindistan'a, ABD'nin izlediği politikaların etkisiyle Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Bu dönemde Afganistan'da Türkiye'yi referans alan bakış açısı terk edilmiş Sovyet nüfuzu Afganistan'da artmaya başlamıştır. 1953 yılında Afganistan darbeler sürecine giriyor ve yapılan dış yardımlarla Sovyet etkisi iyiden iyiye artıyor. 1978 yılında Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanması ve Afgan Hükümeti'nin artan baskıları çok geçmeden Afganistan'da Sovyet destekli iktidara karşı ulusal direniş hareketinin başlamasına neden olmuştur. Ayaklanmalar karşısında iktidarda bulunan Afgan elitlerinin SSCB ile imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına dayanarak Sovyetler'i yardıma ikna etmeleri neticesinde Sovyetler, 27 Aralık 1979'da ülkeye fiili müdahaleye başlamıştır. Afganistan bağımsızlığından 70 yıl sonra Sovyet işgali ile karşılaşmıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle ABD ilgisini Afganistan'a çevirmiştir. Sovyetleri çevreleme stratejisiyle güneye inmesini engellemek için "Yeşil Kuşak" projesini devreye sokmuştur. Bu dönemde ABD, Yeşil Kuşak projesiyle İslam'ın radikal cihadçılara destek vererek İslami hareketleri siyasallaştırmış ve müslüman tebaayı Sovyetlere karşı örgütlemiştir. Sovyet işgali karşısında Afganistan'da Cihat ruhu çerçevesinde mücahit hareketi başlamıştır. Mücahitlerin direnişi karşısında Sovyet Rusya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra iktidar mücadelesi iç savaşa neden olmuş, Paştunların ağırlıkta olduğu Taliban örgütü ortaya çıkmış ve Afganistan'da yayılmaya başlamıştır. Afganistan'da yaşanan iç savaşta Türk mücahit grubunun liderliğini Azad Beg daha sonra Raşid Dostum üstlenmiştir. Yaşanan mücadelede bu grup, Türkiye'nin ve uluslararası kuruluşların yaptığı yardımlardan faydalandırılmamıştır. Bunun üzerine Türkiye bu dönemlerde Afganistan'dan çok sayıda sığınmacı almıştır. Taliban'ın Afganistan'ın tamamına hâkim olmasıyla, Raşid Dostum Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye Atatürk sonrası dönemden 2000'li yıllara kadar bu bölgeye yönelik politika geliştirmemiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Türkiye'nin Afganistan ile diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkileri üzerinde durulmuştur. Soğuk Savaş döneminin kapanmasıyla Batı Bloğunun üstünlüğü Türk dış politikasında yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde liderler Türk Dünyası Birliği, Müslüman Birliği kurma ideallerini dile getirmişler, Osmanlı Devleti'nin jeopolitik nüfuz alanına tekrar dâhil olma çabasına girmişlerdir. Fakat Türkiye'deki koalisyonlu hükümet yapısı, Rusya'nın izlediği yeni strateji, Orta Asya Devletleri ile algı sorunları bu projelerin önünde engel olmuştur.

Ak Parti dönemiyle birlikte Türk Dış Politikasına klasik dış politika parametrelerine ek olarak Merkez Ülke, Çok Boyutlu ve Çok Kulvarlı İlişkiler, Özgürlük-Güvenlik Dengesi, Komşularla Sıfır Sorun, Ritmik Diplomasi, Arabuluculuk gibi yeni kavramlar eklenerek, dış politika bu yeni söylemler üzerinden yürütülmüştür. Ak Parti Hükümeti, Özal döneminde izlenen dış politika anlayışı gibi önceliği tarihsel, bölgesel, ekonomik ve güvenlik açılarından önemli bağlara sahip olduğu komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan bir çizgide devam ettirmiştir.¹¹ Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırıları sonrasında ABD, olayın sorumlusu olarak Al-Kaide örgütünün lideri Usama Bin Ladin'i sorumlu tutmuştur. O dönemde Taliban hükümeti idaresindeki Afganistan'a sığınan Bin Ladin, ABD'nin taleplerine rağmen Taliban Hükümeti tarafından teslim edilmemiştir. Bunun üzerine ABD 7 Ekim 2001'de Afganistan'a yönelik "Kalıcı Özgürlük" operasyonu başlatmıştır. Türkiye, NATO bünyesinde Afganistan'da önemli görev üstlenmiştir. NATO kapsamında kurulan ISAF'ta iki dönem liderlik yapmıştır. Ayrıca 2004-2006 yılları arasında Hikmet Çetin'e NATO'nun Afganistan'daki Kıdemli Sivil Temsilcisi görevi verilmiş ve başarıyla yürütülmüştür. Afganistan ile tarihi bağlarımızdan dolayı Afganistan halkı tarafından işgalci olarak algılanmayan tek ülke olmuştur. Türkiye TBMM'nin 10 Ekim 2001 tarih ve 722 sayılı kararına istinaden Afganistan'da yürütülen eğitim, altyapı, sağlık hizmetlerine toplam 1646 askeri personelle destek vermekte ve muharip bir rol üstlenmemektedir. Bu noktada NATO'nun önemli bir müttefiki olarak Türkiye'nin Afganistan'daki varlığı küresel aktörlerin menfaatlerinden ayrılmaktadır. Salt bir askeri yaklaşımı benimsemeyen Türkiye, Afganistan'da istikrar ve güvenliğin yanında Sosyo ekonomik kalkınmaya önem vermekte bu kapsamda Vardak ve Cevizcan İl İmar Ekipleriyle yeniden yapılanmaya katkı sağlamaktadır. Türkiye, İl İmar Ekipleri aracılığıyla Sivil temelli yaklaşım izlemekte ve yerel topluluklarla arasında sosyal güven inşa etmektedir. Türkiye, Afganistan'da NATO kapsamında Afgan çocuklarının eğitim ve öğretimi, halkın sağlık ihtiyaçlarının karşılanması, ekonomik olarak dışa bağımlı olan Afgan halkına tarım ve hayvancılık konularında mesleki eğitimlerin verilerek bu noktada ekonomik kalkınma ve istihdamın artırılması, Afgan güvenlik güçlerinin eğitilmesi gibi Afgan halkının yaşamına olumlu getirileri olan hizmetler sunmaktadır.

Türk dış politikası Afganistan'da bölge sorunlarını bölgesel ve küresel aktörleri devreye sokarak çözme, bölgedeki bütün aktörleri sürece dâhil etme, demokratik süreçlere saygılı olmak ve son olarak bölge ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri güçlendirmeyi kapsayan dört temel ilke üzerinden yürütülmektedir. Afganistan'da, Afgan siyasi aktörlerinin içinde çalışabileceği elverişli bir bölgesel atmosfer yaratmak, siyasal, ekonomik ve sosyal alanda yeniden yapılanması ve yerel düzeydeki kapasitesini

arttırması için çaba harcamaktadır. Diplomasi ve bölgesel işbirliğine dayalı proaktif dış politika anlayışı kapsamında projelere ev sahipliği yapmaktadır. Afganistan-Pakistan arasında politika, güvenlik ve ekonomik kalkınma alanında çok boyutlu işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan Üçlü zirve toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Türk Hükümeti'nin Afgan çatışmasına yönelik askeri olmayan bir çözümü temel alan, normatif çizgide bir Ankara merkezli bir yaklaşımı izlediği görülmektedir. Türkiye kapsamlı bir barış inşası, Afganistan'da istikrar için politik diyalog ve ulusal uzlaşmanın önemini, gerçekleştirilen uluslararası platformlarda vurgulamaktadır. Taliban sonrası Afganistan'ın yeniden inşası, temel alt yapı hizmetlerin sağlanması, temel hak ve özgürlüklere saygılı yeni bir düzenin oluşturulması ve kamu düzeninin yeniden sağlanması için Türkiye tarafından yapılan resmi kalkınma yardımları 2004 yılından bugüne TİKA tarafından koordine edilmektedir. Türkiye 'yumuşak güç' politikasını Türk Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) aracılığıyla kullanmaktadır. Türkiye, Afganistan'da her alanda aktif bir rol üstlenmekte ve Afganistan'a dönük uluslararası stratejiye yapıcı bir katkıda bulunmaktadır. Tarihsel bağlar, dini ve kültürel yakınlık da dâhil olmak üzere ikili ilişkilerin günümüze kadar olumlu sürmesinde etkili olmuştur. Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde özelde Ak Parti dönemiyle birlikte Afganistan'a yönelik dış politikasında güvenlik ve kalkınma politikası çerçevesinde, ülkenin yeniden yapılandırılmasına destek verirken aynı zamanda Uluslararası Güvenlik Yardım Gücünün (ISAF) faaliyetlerine de katkıda bulunmuştur. Diğer yandan ikili ve bölgesel ilişkileri geliştirmeye yönelik çabalarıyla geliştirilen bu ilişkilerin yaratacağı sinerji ile Orta Asya'da küresel barış, istikrar ve güvenliği sağlamayı da hedeflemektedir.

1980'lerde ve 1990'ların başında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş döneminde vekâlet savaş alanı olan Afganistan bugün bu savaşa yeni bölgesel aktörlerin eklenmesiyle daha karmaşık bir hale gelmiştir. Sovyet güçlerinin 1989'da çekilmesinden sonra Pakistan, ABD hatta Suudi Arabistan'ın isyancıları desteklemeye devam etmesi Taliban tehdidini yarattı. Bugün İran, Hindistan, Pakistan, Çin, Rusya, ABD'nin, çıkarlarının kesiştiği nokta olan Afganistan'da farklı politikalar izlemeleri Afganistan'daki barışçıl demokratik bir düzen kurulmasına giden süreci olumsuz etkilemektedir. Afganistan jeopolitik güzargah olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Afganistan, Türkiye'nin derin tarihi bağının olduğu için sıradan bir Orta Asya ülkesi konumunda değildir. Türkiye'nin doğrudan sınırının olmadığı bir komşu alan olarak ifade edebileceğimiz ABD, Rusya, İran, Çin, Hindistan, Pakistan'ın olduğu bir güç mücadelesinin yaşandığı Orta Asya'da stratejik bir ülkedir. Bu güçlerin kendi arasındaki rekabetinin en çok yansıdığı ve ABD'nin de çıkar alanı içinde olan Afganistan'dır. Bu açıdan Türkiye, Orta Asya'da komşu bölgelerin olası çatışmalardan etkilenmemesine ve Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarına zarar vermemesine dayalı, bölgesel ve küresel güçlerin hassasiyetlerini göz önünde bulunduran bir politika izlemektedir. Afganistan halkı gözünde, ortak değerler bağlamında, kardeş ülke olarak gördüğü Türkiye'nin ayrı bir önemi vardır. Afganistan hükümeti ve halkı küresel ve bölgesel aktörlerin iç işlerine müdahale etme noktasında izlediği politikanın tam tersi Türkiye'nin hassasiyetleri gözetken, barış ve istikrardan yana uzlaşmacı bir yaklaşımla bir politika yürüttüğünü kabul etmektedir.

Afganistan'da yakın dönemde demokratik bir düzenin sağlanması zor görünmektedir. Çünkü Batı ve bölgesel güçler menfaatleri çerçevesinde terör örgütlerine (Taliban, DAİŞ) bölgede destek veriyor aynı zamanda etnik unsurları da birbiriyle mücadeleye itiyor. Diğer taraftan Jeopolitik dönemlerde değindiğimiz gibi Afganistan'da 18. yüzyıldan bu güne oluşan Peştunların ağırlıkta olduğu bir ortak kimlik söz konusu olmuştur. Siyasi süreci Peştunlar yönetmiştir fakat Amerika'nın 2001 sonrası konfederatif yapının yerine merkezi bir yapı koyma çabalarının gerçekleşmesi bu bağlamda Peştunları görmezden gelerek mümkün değildir. 2001 sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Hamid Karzai ve Eşref Ghani'nin hükümete ve üst düzey görevlere savaş ağalarını getirmesi yolsuzluk konusunda tetikleyici olmuştur. Bu durum Taliban'ın ülke genelinde tekrar güçlenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Hükümetteki Peştun ağırlıklı durum orduda tam tersidir. Afgan Ulusal Ordusu'nun çoğu Taciklerden oluşmaktadır. Türkiye ne kadar eğitim anlamında destek verse de ulusal orduda ki etnik ağırlık savaş kabiliyetini etkileyen bir durumdur. Türkiye Afganistan politikasında oradaki Türkleri destekleyen bir yaklaşım doğrultusunda hareket etmemektedir. Sorunlara bütüncül bir yaklaşımla yaklaşmaktadır. Uluslar arası toplum Afganistan'daki güvenlik sorunlarına sadece askeri perspektitten bakmamalı eğitim ve ekonomik sorunları itici unsur olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Türkiye bu noktada TİKA aracılığıyla önemli projelere ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye'nin Afganistan istikrarı ve bölgesel barış için öncülük ettiği üçlü zirve süreci, son dönemlerde Pakistan'ın kendi sınırını koruma ve mevcut konumunu muhafaza etme yönündeki statejisi nedeniyle zora girmiş gözükmektedir. Türkiye tarihte İran-Afganistan sınır sorununa yaklaştığı gibi bu durumun üstesinden gelebilecek güce ve konuma sahiptir.

Türkiye'yi dış politikada merkez ülke olarak konumlandırılması bu konuma erişmesi için Orta Asya'da ve diğer bölgelerde aktif rol alan, söz sahibi bir konuma gelmesi gerekmektedir. Orta Asya'nın giriş kapısı olarak görülen Afganistan özel bir konumdadır. Türkiye'nin bölgesel güvenlik açısından da Afganistan'dan gelen tehditlere karşı kendini korumak zorundadır. Bu tehditlerden kendini korumak ve Afganistan'ın güvenlik sorunlarını çözmek için İstanbul Süreci'ni başlatmış, Afganistan'da menfaati olan ülkelerin katılımını da sağlayarak istikrar ve barış konusunda devletlerin ortak hareket etmeleri noktasına dikkat çekmiştir.

Türkiye'nin Afganistan politikasının unsurlarından en önemlisi akrabalık ilişkisi olmuştur. İki ülke ilişkilerini tarih, kültür, din, kurumlar gibi paylaşılan niteliklerle desteklenen içeriden gelen bir durum söz konusudur. Ayrıca Türkiye Afganistan arasında ortak tarih, kültür, din bakımından kolektif kimliğin varlığı söz konusudur. İki toplum arasındaki biz duygusu iki ülke arasında kendine has bir kimliğin var olduğunun altını çizmektedir. Bu bakımından Afganistan'daki sorunlara kendi sorunları gibi yaklaşarak istikrar, güvenlik, barış kapsamında her türlü girişime destek vermektedir

KAYNAKÇA

- About the Mineral Resource Information Packages, <http://afghanistan.cr.usgs.gov/information-packages>, (Erişim Tarihi: 24.07.2016)
- Acar, K. (2008). 1905 Rus Devriminin Genel Bir Değerlendirmesi, *Divan Disiplinlerarası alışmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 24 (79-98).
- Adem, . (2013). Avrasya Kavramı Ve nemi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVID), II/2 (65-88).
- Afgan subaylar İzmir'de eğitilecek, <http://www.haberekspres.com.tr/afgan-subaylar-izmirde-egitilecek-h27905.html>, (Erişim Tarihi: 19.07.2016)
- Afganistan Ekonomisi, <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2010/11/050-057.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- Afganistan ile Sarsılmaz Bağlarımızı Daha da Güçlendirme abası İçindeyiz, 24.12.2015, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/37408/afganistan-ile-sarsilmaz-baglarimizi-daha-da-guclendirme-cabasi-icindegiz>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018)
- Afganistan kadrine terk ediliyor, <https://www.ntv.com.tr/dunya/afganistan-kaderine-terk-ediliyor,DeK3bZMPjkijjZ49IQHJqw>, (Erişim Tarihi: 11.07.2016)
- Afganistan lke raporu, http://www.bogazici.org.tr/dokumanlar/afganistan_raporu_nisanS.pdf, (Erişim Tarihi: 28.07.2016)
- Afganistan ve Pakistan'da yaşanan gelişmeler ve uluslararası güvenliğe etkileri, ORSAM, Rapor no:31, Mart 2011, s.188-190.
- Afganistan, Pakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları arasında gerçekleştirilen 2. l zirve sonucunda kabul edilen ortak açıklama, 5 Aralık 2008, http://www.mfa.gov.tr/afganistan_pakistan-ve-turkiye-cumhurbaskanlari-arasinda-gerceklestirilen-2_uclu-zirve-sonucunda-kabul-edilen-ortak-aciklama.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 22.06.2016)
- Afganistan; 25/07/2005, <http://www.kultur.gov.tr/TR,25481/afganistan.html>, (Erişim Tarihi: 23.05.2015)
- Afganistan'a gidiş Atatürk'ün vasiyetidir, <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=36036>, (Erişim tarihi 08.07.2016)
- Afganistan'a maddi yardım, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=53309>; (Erişim Tarihi: 02.08.2016)
- Afganistan'a Türk Askeri, <http://www.milliyet.com.tr/2004/05/14/dunya/adun.html>, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- Afganistan'da Taliban'ın yükselişi, <http://www.incanews.net/dosya/17261/afganistanda-talibanin-yukselisi-harita>, (Erişim Tarihi: 21.07.2016)
- Afganistan'da uyururucu ile mücadele projesi, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_80596.htm?selectedLocale=tr, (Erişim Tarihi: 23.07.2016)

- Afganistan'ın yarısı Türk, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2005/09/23/afganistanin-yarisi-turk/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2015)
- Afganistan'ın Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> , (Erişim Tarihi: 08.08.2016)
- Afganistan During World War II, <http://stonebooks.com/history/afghanistan.shtml>, (Erişim Tarihi: 24.05.2015)
- Afganistan PRT Handbook, <http://usacac.army.mil/sites/default/files/publications/11-16.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.07.2016)
- Afganistan, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, (e.t 03.01.2015)
- Ahmed, F. (2015). Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century, ss. 265-296, http://www.isam.org.tr/documents/dosyalar/pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanli_sy45/2015_45_10_ahmed.pdf , (Erişim Tarihi: 04.11.2018)
- Ahmed, F. (2017). *Afganistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empires*, England: Harward University Press.
- Akçay, E. (2012). *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*, Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, M. (2008) Nato Genişlerken, <http://www.uiportal.net/nato-genislerken.html>, (Erişim Tarihi: 10.07.2016)
- Akıllı, E. (2014). Ak Parti Dönemi Dış Politikadadevlet Kimliği Ve “Yumuşak Güç”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Balcı (Ed.) İstanbul: SETA.
- Akiner, Ş. (2013). Regional Initiatives to Promote Stability and Development in Afghanistan, Oktay Tanrısever (Ed.), *Turkey's Evolving Role in the Security of Afghanistan and Central Asia since 9/11: Sources and Limitations of Ankara's Soft Power* inside (173.190). Amsterdam: IOS press.
- Akkoyun, Ö. (2008). Kritik NATO zirvesinin sonuçları ve Türkiye'nin Artan Önemi, Nisan 2008, Stratejik araştırmalar enstitüsü, <http://docplayer.biz.tr/4916363-Kritik-nato-zirvesinin-sonuclari-ve-turkiye-nin-artan-onemi.html>, (Erişim Tarihi: 09.07.2016)
- Aksu, K. (2007). *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*, İstanbul: Çatı Yay.
- Akter, A. Demokrat Parti Dönemi Türkiye Afganistan İlişkileri, ss. 85-95, http://www.academia.edu/1470516/Demokrat_Parti_D%C3%B6nemi_T%C3%BCrkiye_Afganistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri, (Erişim Tarihi: 03.06.2015)
- Alagöz-Akçadağ, E. (2014). NATO'nun 2014 Galler zirvesi üzerine, <http://www.bilgesam.org/incele/1774/-nato%E2%80%99n-2014-galler-zirvesi-uzerine/#.VieubrOKBdg>, (Erişim Tarihi: 11.07.2016)
- Ali Kemal'den Cemal Paşa'ya Çarpıcı Bir Mektup, 27 Eylül 2013, <http://medyakritikleri.blogspot.com.tr/2013/09/ali-kemalden-cemal-pasaya-carp-bir.html>, (Erişim Tarihi: 18.05.2015)

- Alkan, S.Ö. (2011). Türk Dış Politikasında Pakistan Afganistan 2010, Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mesut Özcan der. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde (529-546). Ankara: SETA Yay.
- Andican, A.A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul: Emre Yay.
- Andisha, N.A. (2015). Neutrality in Afghanistan's Foreign Policy, USIP, <http://www.usip.org/publications/2015/03/04/neutrality-in-afghanistan-s-foreign-policy> , (Erişim Tarihi: 22.05.2015)
- Annamuradova, G. (TY). Lapis Lazuli Projesinin Çalışma Toplantısı Gerçekleştirildi,, <https://www.turktoyu.com/transit-ve-ulasirma-isbirligi-lapis-lazuli-route-agreement-anlasmasinin-uygulanmasi>, (Erişim Tarihi: 19.11.2018)
- Aras, B. (2000). Turkey's Policy in the former Soviet South: Assest and options. *Turkish Studies*, 1(1), (36-58).
- Aras, B. (2012). Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative. SAM Papers, No.4, pp.1-14.
- Ardıç, N. (2014). Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu'nun Medeniyet Söylemi. Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran (Ed.) *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik* içinde (47-89). İstanbul: Küre Yay.
- Arı, T. (2006). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. İstanbul: Alfa Yay.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yay.
- Arnold, A. (1985). *Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective*, Stanford: Hoover Institution Press.
- Arslan, E. Ş. (2004). *Sürgünde Üç Ölüm*, İstanbul: Truva Yay.
- Artuç, N. (2008). *Cemal Paşa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Asya'nın Kalbi'nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi, http://www.mfa.gov.tr/asya_nin_kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 24.07.2016)
- Asya'nın Kalbi'nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi, http://www.mfa.gov.tr/asya_nin_kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 28.06.2016)
- Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Zirve Toplantısı'nda yaptıkları konuşma, 4 Haziran 2002, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7579/asyada-isbirligi-ve-guven-artirici-onlemler-konferansi-zirve-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim Tarihi: 18.06.2016)
- Atatürk'ün Ölümü, <http://palmeyayinevi.com/UserFiles/File/OnbirSinifTarihKonu/Unite7.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.05.2015)
- Avcı, R. (2015). Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi, *Mukaddime*, Cilt 6, Sayı 2, (263-282)
- Avrasya-merkez Ortadoğu ve İslam araştırmaları Grubu, "Afganistan Ülke Profili", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar-Kış 98-99, Cilt 4, Sayı 3-4, ss.128-140

- Azad Beg'in 1988'de Türk Ocaklarındaki Konuşması, <http://turk-alemi.blogspot.com.tr/2015/03/azad-begin-1988de-turk-ocaklarndaki.html>, (Erişim Tarihi: 07.06.2015)
- Badiozamani, B. and Badiozamani, G. (2005). *Iran and America: Re-Kindling a Love Lost*, USA: East-West Understanding Press.
- Barfield. T. (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton: N.J. Princeton University Press
- Barlas, K. (1994). Afganistan Türklerinin Düny ve Bugünü, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 371, Mart.
- Barlas, K. (TY). Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları Abdalılar Eftalitler (Akhunlar)'in Torunları mı?’, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 278, Yıl:24, (362-370).
- Barnett R.Rubin (1995). *The Search for Peace in Afghanistan: From Buffer State to Failed State*, USA: Yale University Press.
- Bayrak, D. (2013). *Usame*, İstanbul: Ark Kitapları.
- Bayur, H. (1950). *Hindistan Tarihi III Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, H. (TY). Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden sonra Osmanlı Devleti'ni İran'a Kışkırtmak İçin Yapılan İki Deneme, *Belleten*, 7(46), (411-416).
- Beg, R. (2001). *Adı Afganistan'dı Talibanların eline nasıl Düştü?*, İstanbul:Turan Kültür Vakfı Yayınları
- Bellew, H.W. (1879). *Afghanistan and Afghans: Being a Brief Review of the History of the Country, and Account of Its People, with a Special Reference to the Present Crisis and War with the Amir Sher Ali Khan*, London: Searle, & Rivington Publisher.
- Beriş,Y ve Gürkan, A. (2002). Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış:Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002, <http://docplayer.biz.tr/7474843-Turk-amerikan-iliskilerine-bakis-ana-temalar-ve-guncel-gelistmeler.html>, (Erişim Tarihi:08.06.2015)
- Bingöl, O. (TY). NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti, Türkiye ve Afganistan, [http://www.academia.edu/7384562/NATOnun Yeni Stratejik Konsepti T%C3%BCrkiye ve Afganistan](http://www.academia.edu/7384562/NATOnun_Yeni_Stratejik_Konsepti_T%C3%BCrkiye_ve_Afganistan), (Erişim Tarihi: 11.07.2016)
- Bir gurur tablosu TİKA, Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/bir-gurur-tablosu.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.08.2016)
- Bird, T. ve Marshall, A.(2011). *Afghanistan: How the West Lost its Way*, CT: Yale University Press.
- Birsel, H. (2012). Afganistan'da Türk Askeri Misyonu ve Önemi Üzerine, [http://www.academia.edu/4483420/Afganistan da T%C3%BCrk Askeri Misyonu ve %C3%96nemi %C3%9Czerine](http://www.academia.edu/4483420/Afganistan_da_T%C3%BCrk_Asker_Misyonu_ve_%C3%96nemi_%C3%9Czerine), (Erişim Tarihi: 04.03.2016)
- Black, J. (2009). *War in the Nineteenth Century: 1800-1914*, UK: Polity Press.
- BM'den Afgan halkı için yardım talebi, <http://www.trtturk.com/haber/bmden-afgan-halki-icin-yardim-talebi-92130.html>, (Erişim Tarihi: 01.08.2016)

- Bodansky, Y. (2001). *Bin Laden: The Man Who Declared War on America*, U.S: Prima Lifestyles press.
- Bolat, A. (2012). *Sorgulama Sürecinde NATO: Şikago Zirvesi ve Türkiye*, Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı.
- Boz, H. (2013). Bölgesel Güvenliğin Sağlanmasında Atlantik Merkezli NATO ve Avrasya Merkezli AGİT, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/nato/2013/05/06/6981/bolgesel-guvenligin-saglanmasinda-atlantik-merkezli-nato-ve-avrasya-merkezli-agit>, (e.t 17.02.2015)
- Brauch, H. G. (2004). *The Three Worldviews of Hobbes, Grotius and Kant -Foundations of Modern Thinking on Peace and Security*, Berlin: Afes Press.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık (çev.). İstanbul: Sabah Kitapları
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York: Palgrave Macmillan.
- Bulut, S. (2008). Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 41, (35-61).
- Buniyatov, Z. M. (TY). Azerbaycan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 04; sayfa: 320. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Burchhill S. ve Linklater A. (2012). Giriş, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True (Ed.) İstanbul: Küre Yay.
- Burged, F. A. (2013). “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı, *Ortadoğu Analiz*, 5(56). Chapter No:- *İ Historical Prespective Of Pak-Afghan Relations Since 1947-1979*, ss. 60-67, <http://prh.hec.gov.pk/Chapters/1899S-2.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.05.2015)
- Buzan B. and Waever, O. (2004). *Region And Power The Structure Of International Security*, UK: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (2001). The English School: an underexploited resource in IR. *Review of International Studies*, 27(3), (471-488)
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*. UK: Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, Devletler ve Korku*, İstanbul: Röle Akademik Yay.
- Cebesoy, Ali F. (1955). *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Vatan Yay.
- Cehen, C.P. (TY). Afghanistan, <http://ww2db.com/country/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.05.2015)
- Cem Kabil Büyükelçiliği'ni açtı, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/125139.asp>, (Erişim Tarihi: 03.08.2016)
- Cem: Türkiye Afganistan konusunda öncü rol oynamaya hazır, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2001/11/14/son/sondun01.html>, (Erişim Tarihi: 03.08.2016)

- Cemal Paşa (1872-1922), <http://www.canakkale.gen.tr/kisiler/k3.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2015)
- Clements, F. (2003). *Conflict in Afghanistan: An Encyclopedia*, ABC-CLIO.
- Cohen, B. (2002). *Geopolitics of The World System*, USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Coll, S.(2011). *Hayalet Savaşları*, İstanbul: Truva Yay.
- Cöhce, S. (2002). Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri." *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. Ali Ahmetbeyoğlu (Ed), İstanbul: TATAV yay.
- Çalış, H.Ş. (2006).*Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler Neo Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusya'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, (60-63).
- Çeçen, A. (1999). Afganistan'ın Öne Çıkışı, *Avrasya Dosyası*, 4(3-4), (s.111-118)
- Çetin, H. (2000). 1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, (1-12).
- Çetin, H. (TY). NATO temsilcisi atandı, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/244614.asp>, (Erişim Tarihi: 09.07.2016)
- Çetinkaya, Ş. (2013).Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları, *21.yüzyıl Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Aralık-Ocak-Şubat'12-13, ss. 241-260.
- Çetinsaya, G. (2010). İki Yüzyılın Hikayesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasından Süreklilikler, Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Muhittin Ataman (Ed). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* içinde (607-628). Ankara: SETA Yayınları.
- Çolakoğlu, S. (2009). 'Türkiye'nin Doğu Politikası çerçevesinde Kuzeydoğu Asya Ülkeleriyle İlişkileri', Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem (Ed.),*Türk Dış Politikası: Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara: Uşak Yay.
- Çolakoğlu, S. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası (1920- 2006), (Editörler: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu). *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* içinde (305-349) Ankara: Anı Yay.
- Çolakoğlu, S. ve Yegin M. (2014). *The Future of Afghanistan and Turkey's Contribution*, Ankara :Uşak Yay.
- Davutoğlu, A. (2010). Cephe ülkesi olmayacağız, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/16054883.asp>, (Erişim Tarihi: 15.05.2016)
- Davutoğlu, A. (2010). Türkiye'nin Afganistan İçin Yapmayacağı Fedakarlık Yok, <http://www.turkishny.com/new-york/60-new-york/39321-davutolu-cin-dileri-bakan-ve-holbrooke-ile-gorutu#.Ve2x6LOKBdg>, (Erişim Tarihi: 29.06.2016)
- Davutoğlu, A. (2013). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yay.
- Davutoğlu, A. Duruş konuşmaları:Bilgi, Bilinç ve Ahlak, https://www.youtube.com/watch?v=2_dFNokxQ9A, (Erişim Tarihi:15.11.2018)

- Davutoğlu, A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy Turkey's Zero-Problems Foreign Policy... , May 20 2010, <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, (Erişim Tarihi:19.11.2018)
- Demiray, M. (2009). Model ülke mi Lider ülke mi? Değişen dengeler bağlamında Türkiye'nin bölgesel rolü ve stratejileri', *Journal of Azerbaijani Studies*, cilt 12, sayı 1-2.
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları, *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), (52-53).
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları, *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), (43-68).
- Dış yardımların düzenlenmesi: Seçilmiş Ülke Uygulamaları 2011 / 2012, TİKA Ankara, Aralık 2013,s.6-7, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/dyd-2011-2012.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.08.2016)
- Dodds, K. (2003). Cold War Geopolitics, , John Agnew, Katharyne Mitchell, and Gerard Toal ed. *A Companion to Political Geography* inside (204-218).London: Blackwell Publishers.
- Doğan, H. (2015). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, Mehmet Şahin, B. Senem Çevik (Ed.) İstanbul: NOBEL Akademik Yayıncılık.
- Doğan, S. (2014). Türkiye'nin Afganistan ve Pakistan Politikası, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.). İstanbul: SETA.
- Doğan, S. Afganistan'dan Türk Yatırımcılara Davet, 22 Şubat 2012, <http://orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3267>, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- Dost Muhammed Han, İslam Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 4, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/DOST-MUHAMMED-HAN/178>, (Erişim Tarihi: 05.03.2015)
- Dupree, L. (1973). *Afghanistan*, Princeton: Princeton Univ. Press.
- Dupree, L. (1980). *Afghanistan*, Princeton: Princeton Univ. Press,
- Dupree, L. (1988). Myth and Reality in Afghanistan 'Neutrality', *Central Asian Survey*, 7(2-3), (145-153).
- Duran, B. (2008). "Türk dış politikasında 'medeniyet derinliği' arayışı var", <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=5375> ,(e.t 19.11.2018)
- Durdu, M.B. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 14(14), (291-318).
- Edwards, M. (2003). The New Great Game and The New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder, *Central Asian Survey*, (83-102).
- Ege, A. (2008). Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrası Dönüşüm ve İstikrar, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), (321-335).
- Ehsan, M.M. (2017). Afghanistan between Nation-State Building and Regional Collaboration. Sten Rynning ed. *South Asia and the Great Powers: International Relations and Regional Security* inside (238-263). London: I.B.Tauris.

- Ekşi, M. (TY). Türkiye'nin Afganistan'da Artan Rolü, <http://setav.org/tr/turkiyenin-afganistanda-artan-rolu/yorum/44>, (Erişim Tarihi: 19.07.2016)
- Elman, C. (2007). Realism, Martin Griffiths ed. *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction* inside (11-21). New York: Routledge.
- Emeklier B. (2010) Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi, <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-soguk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi/#.VeRQQLOKBdg>, (Erişim Tarihi: 10.05.2016)
- Erdağı, E. (2005). The Isaf Mission and Turkey's Role in Rebuilding The Afgan State, Policy Watch, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-isaf-mission-and-turkeys-role-in-rebuilding-the-afghan-state>, (Erişim Tarihi: 29.06.2016)
- Erdoğan, M. (1999). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yay.
- Ereker, F. (2010). Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Ergün, A. (2014) Mülakat: Prof. Dr. Çolakoğlu: "Türkiye Afganistan'ın Güvenlik ve İstikrarına Katkı Yapmaya Devam Edecek" <http://www.usak.org.tr/print.php?id=1772&z=3>, (Erişim Tarihi: 12.07.2016)
- Erhan, Ç. (2015). *ABD ve NATO'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Baskın Oran (Ed.) Cilt 1: 1919-1980, İstanbul: İletişim Yay.
- Erkan, S. (2010) İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921), Akademik Orta Doğu, Cilt 5, Sayı 1, s.93-116.
- Erkmenoğlu, F. (2002). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Devlet veya Hükümet Başkanları Yedinci Doruk Toplantısı, <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit-devlet-veya-hukumet-baskanlari-yedinci-doruk-toplantisi-istanbul-ekim-2002.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.08.2016)
- Erman, K. (2018). Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali Ve Türkler, *Sutad*, Güz 2018; (303-320).
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Yay.
- Erol, M.S. (2001). Afganistan Ozbekleri, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7 Sayı: 3, Ankara: ASAM Yay.
- Erol, M.S. (2011). 20. yıldönümü Türkiye-Türk Dünyası: Sorunlar, Arayışlar ve Gelecek. *Türksav Türk Dünyası 20 Yıllığı*, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Görler (Ed). Ankara: Bordo Siyah Yay.
- Ertan, T.F.(2004). "Atatürk Sonrası Türkiye". M. Derviş Kılınçkaya ed. Atatürk ve *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde (ss. 412-434). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ewans, M. (2002). Afghanistan: A Short History of Its People and Politics, Harper Perennial Publishers.
- Fakılı, Ş. Afganistan'ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-in-yeniden-imarina-yonelik-uluslararasi-girisimler-ve-turkiye.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 04.08.2016)

- Farooqui, S. A. (2011). *A Comprehensive History of Medieval India: Twelfth to the Mid-Eighteenth Century*. India: Pearson Education Publisher.
- Fazlı, M. (2006). *Afganistan'da bir Jöntürk: Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*, (çev: Kenan Karabulut). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Financial Times: "Abdullah Gül ile Mülakat...", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=43057&l=1>, (Erişim Tarihi: 10.07.2016)
- Fishman, B. (2009). *Bombers, Bank Accounts, and Bleedout: Al-Qa-ida's Road in and Out of Iraq*, DIANE Publishing.
- Fletcher, A. (1966). *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York: Cornell University Press.
- Foster, J.B. (2006). The New Geopolitics of Empire, Monthly Review, 57(08), <http://www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm>, (e.t 10.01.2015)
- Fuller, G. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Timaş yay.
- Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.45. ; Fahri Armaoğlu F.(2000). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yay.
- General Dostum'un dostları, düşmanları, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/general-dostumun-dostlari-dusmanlari-38266583>, (Erişim Tarihi: 07.06.2015.)
- German-Persian Diplomatic Relations, <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-i>, (Erişim Tarihi: 15.03.2015)
- Ghosh, P. (2015). *Interational Relations*, 3th editions, Delhi: PHI Learning Publisher.
- Goodson, Larry P: (2001). *Afghanistan 's Endless War*, USA: Washington University Press.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Palme yay..
- Gözkaya, L. (2015). *Afganistan'da ne işimiz var?*, Ankara: Telgrafhane Yayınları.
- Gül, A. (2010). "Türkiye Pakistan dayanışması sürecektir", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/04/100401_pakistan_turkey.shtml, (Erişim Tarihi: 01.07.2016)
- Gül, E. (2012). Yeni Dünya Düzeninde üçüncü yol: Bandung Konferansı, <http://www.dunyabulteni.net/haber/206713/yeni-dunya-duzeninde-ucuncu-yol-bandung-konferansi>, (Erişim Tarihi: 26.05.2015)
- Gül: Bu Süreç Devam Edicek ,<https://www.haberler.com/gul-bu-surec-devam-edicek-4165716-haberi/>, (Erişim Tarihi: 26.06.2016)
- Gün, M. (2010). Bölgesel Güç Türkiye, <http://www.bilgesam.org/incele/1284/-bolgesel-guc-turkiye/#.VeWA37OKBdg>, (Erişim Tarihi: 12.05.2016);
- Güngörmüş-Kona, G. (2001). Orta Asya'da Güç Mücadelesi, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 133, (177-191)
- Gürcanlı, Z. (2009). Holbrooke Obama'nın Afganistan Stratejisini Açıkladı, <http://www.hurriyet.com.tr/holbrooke-obamanin-afganistan-stratejisini-acikladi-11260895>, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- Gürkan, N. (1998). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yay.

- Halatçı, U. (2006). 11 Eylül Terörist Saldırıları Ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No: 7 s.80-98
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Hanioğlu, M. Ş. (2004). Cemal Paşa, *TDV İslam ansiklopedisi*, 07, (305-307)
- Harkavy, R. (2001). Strategic Geography and The Greater Middle East, *Naval War College Review*, Vol 54, No:4 (37-53)
- Harnisch, S. (TY). Special Relationships in Foreign Policy, https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/harnisch_special_relationships_in_foreign_policy.pdf, (e.t. 15.11.2018)
- Hettne, Björn, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), ss. 87-106.
- Hoffmann, M. J. (2010). Norms and social constructivism in international relations. In R. A. Denemark (Ed.), *International studies online*, Oxford: Blackwell Publishing, <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-60> , (Erişim Tarihi: 15.11.2018)
- Hopkirk, P. (1995). *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, İstanbul: Sabah Kitapları Gençlik Yay.
- Horak, S. and Sir, J. (2016) 'Turkmenistan'a Afghan Conundrum'. Helena Rytövuori (Ed.) *The Regional Security Puzzle around Afghanistan, Bordering: Practices in Central Asia and Beyond* inside (107-131), Toronto: Barbara Budrich Publishers Toronto
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6702453.stm, (Erişim Tarihi: 20.07.2016)
- <http://pahar.in/afghanistan-general-maps/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2015)
- http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DhUGw3iLAHsJ:www.aksiyon.com.tr/afghanistan/taliban-a-duz-ovada-siyaset-teklifi_527192+&cd=10&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- <http://www.ayintarihi.com/turkce/haber/kasim-2001/3513> , (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- http://www.mfa.gov.tr/sc_7--_21-mayis-2004_-disisleri-bakanlici-sozcusu-namik-tan_in-abd_nin-afganistan-icin-turkiye_den-asker-isteci-olup-olmadicina-iliskin-olarak-kendisine-yoneltile-bir-soruya-cevabi_.tr.mfa , (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- http://www.mfa.gov.tr/turkiye_afganistan_pakistan-uclu-zirve-toplantisi-ankara_da-gerceklestirildi.tr.mfa
- http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm, (Erişim Tarihi: 03.07.2016)
- <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue2/turkish/interview.html>, (Erişim Tarihi: 14.07.2016)
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15493.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.07.2016)
- <http://www.talkingproud.us/AfghanWithdrawal/AfghanWithdrawal2013.html>, (Erişim Tarihi: 20.07.2016)
- http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/afganistan_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- <https://www.nato.int/docu/Review/2004/issue2/turkish/art2.html> , (Erişim Tarihi: 04.03.2016)

- Hurd İ. (2008). Constructivism, *Oxford Handbook of International Relations*, Duncan Snidal and Christian Reus-Smit(eds), Oxford University Press.
- I. Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları, <http://www.mfa.gov.tr/i-turkiye-nin-uluslararasi-guvenlik-perspektifi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 18.06.2016)
- Indian Freedom Struggle (1857-1947), http://knowindia.gov.in/knowindia/culture_heritage.php?id=4, (Erişim Tarihi: 10.03.2015)
- ISAF Map and Logos, <http://nato.int/isaf/docu/epub/maps/index.html>, (Erişim Tarihi: 19.07.2016)
- ISAF Mission in Afghanistan (2001-2014 archived), http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm, (Erişim Tarihi: 14.07.2016)
- Isaf Nations Affirm Long-Term Commitment To Afghanistan, 3 Apr 2008, http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_7196.htm, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014) archived, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm, (Erişim Tarihi: 13.07.2016)
- İmamhodayev, R. (2002). Afgan Aydın ve Yazarı Mahmud Tarzı ve Osmanlı-Türkiye, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 20, (347-356).
- İnat K. ve Duran, B. AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama, *Demokrasi Platformu*, 1(4), (5-6).
- İskit, T. Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- İstanbul Zirvesi Bölge İçin Mihenk Taşı Olacak, <https://www.youtube.com/watch?v=eqCdmfLMTVg>, (Erişim Tarihi: 28.06.2016)
- Jackson, R. and, Sorensen, G. (2006). *Introduction to International Relations Theories and Approaches*. UK: Oxford University Press.
- Kabacalı, A. (2001). *Hatıralar; Cemal Paşa*, İş İstanbul: Bankası Kültür Yay.
- Kabul Declarations on Good-Neighbourly Relations(Afghanistan), 22 December 2002, <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=42ef429e4>, (Erişim Tarihi: 28.06.2016)
- Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy, *Perceptions*, 16(1), (5-23)
- Kalın, İ. (2014). Portre 12 Aralık 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ibrahim-kalin>, (Erişim Tarihi: 18.06.2016)
- Kandemir, F. (1934). *Cemal Paşa'nın Son Günleri*, cilt III, 77(29).
- Kantak, M.R. (1993). *The First Anglo-Maratha War, 1774-1783: A Military Study of Major Battles*, Bombay: Popular Prakashan Publisher.
- Kantarıcı, Ş. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 8, Sayı:16, ss.47-84.
- Karacasulu, N. (2011). Reconstruction of Afghanistan and The Role of Turkey. Sedat Laçiner, İhsan Bal(Ed.). *Usak Yearbook of International Politics and Law* içinde (ss.187-204). International Strategic Research Organization Published

- Karadeniz, Y. (2008). İngiltere'nin İran ve Afganistan Politikası (1848-1870), *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11, (119 – 135).
- Kardaş T. ve Erbağ, R.(2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* ,Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1, (181).
- Kardaş, Ş. (2013). "Turkey's Regional Approach in Afghanistan: A Civilian Power in Action." (2013), http://sam.gov.tr/wpcontent/uploads/2013/04/SAM_paper_ing_06_int.pdf ,(Erişim Tarihi: 19.06.2016)
- Kardaş, T. (2007).“Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?”. Zeynep Dağı (Ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, içinde (125-152). İstanbul: Alfa Yay.
- Kaya, K. (2013). Turkey's Role in Afghanistan and Afghan Stabilizations, *Military Review*, (23-29).
- Kaya, S. (2015).‘Türk Rus ilişkilerinde pragmatik Ortaklığın Sınırları: Güvenlik, Tarih ve Kimlik Ekseninden Bir Analiz’, ed. Sibel Turan, Nergiz Ö.K, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar* içinde (105-133) Bursa: Dora yayınları
- Kazemzadeh, F. Anglo-Iranian Relations ii. Qajar period,” *Encyclopaedia Iranica*, II/1, ss. 46-51, <http://www.iranicaonline.org/articles/anglo-iranian-relations-ii>, (Erişim Tarihi: 09.03.2015)
- Khan, I. (1998). Afghanistan: A Geopolitical Study, *Central Asian Survey*, 17(2), (489-502).
- Kiras, İ. (2001). Afganistan jeopolitiği nerede, Türkiye'nin çıkarları nerede?, <http://www.geocities.ws/ibrahimkiras/afgan.html>, (Erişim Tarihi: 05.01.2015)
- Klass, R. (1987). *Afghanistan: The Great Game Revisited*, New York: Freedom House Publisher.
- Kocaoğlu, T. (2002). “Rus ihtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliğinin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koç, Y.(2007). Rus Devrimi ve Vatan Savunması, *Teori Dergisi*, Ankara-Mart 2007, (15-21).
- Komşularla Sıfır Sorun Politikamız, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 16.05.2016)
- Köçer, M. (2009). *Emenullah Dönemi Afganistan (1919-1929)*, Elazığ: Manas yay.
- Köçer, M (2008). Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü." *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 177.
- Köçer, M. (2008). Atatürk İnkılâbı'nın Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer (557-565).
- Krakowski, E. D. (1987). *Afganistan: Unutulan Savaş*, Çev. Hüseyin Dermiş, Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yay.
- Kulaklıkaya, M. (2008). “Kalkınma Yardımında Dünyadaki Son Trendler ve TİKA”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. Sayı 31.
- Kurtuluş, R. (2012). ‘Nadir Şah’, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Küçük, E. (2018). Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği, *Tarih Okulu Dergisi(TOD)*, 11(XXXIV), (807-833).
- Küçük, M. (2017). 'Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık', *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ramazan Gözen (Ed.). İstanbul: İletişim Yay.
- Kürkçüoğlu, E. (2000). Rus Emperyalizmi ve Panslavizm, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, (349-351).
- Landou, E. (2002). *Osama Bin Laden: A War Against the West*, Brookfield: Twenty-First Century Books Publisher.
- Lawrence, B. (2005). *Messages to the World: The Statements of Osama Bin Laden*, London: Verso Published.
- Linklater, A. (2012) *İngiliz Okulu, Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchil, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reua-Smit, Jacqui True (Ed.). İstanbul: Küre Yay.
- Lusted, M.A. (2011). *Capture and Killing of Osama Bin Laden*, Essential Library Press.
- Lyons, C. G. (1910). *Afghanistan: the buffer state. Great Britain and Russia in Central Asia : a comprehensive treatise on the entire Central Asian question with two maps specially prepared from the most recent information*, London: Higginbotham & Co. ; Luzac & Co.
- Mackinder, H.J. (1904). The Geographical Pivot of history, *The Geographical Journal*, 23(4), (421-437).
- Mackinder, H.J. (1902). *Britain and the British Seas*, London: William Heineman Publishing.
- Mackinder, H.J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*, New York: Henry Holt and Company,.
- Mcchesney, R. D. The History of Afghanistan: Fayz Muhammad Katib Hazarah's Siraj Al-tawarikh, Mohammad Mehdi Khorrami (Ed). Brill Academic Publisher
- McLachlan, K. (1997). Afghanistan: The Geopolitics of a Buffer State, *Geopolitics*, 2, 1997, (82-96).
- McNeil, W. (2013). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Mikaberidze, A. (2011). *Conflict and Conquest in The Islamic World: A Historical Encyclopedia*, USA: ABC-CLIO.
- Milletlerarası Andlaşma, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070510-3.htm>, (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- Misdaq, N. (2006). *Afghanistan: Political frailty and external interference*, USA: Routledge.
- Mockaitis, T. R. (2010). *Osama Bin Laden: A Biography*, USA: ABC-CLIO Greenwood Publisher.
- NATO expands presence in Afghanistan, 29 June 2004, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629a.htm>, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- NATO ministers agree on key priorities for afghanistan, 23 oct 2009, [http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_58510.htm?\(e.t.](http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_58510.htm?(e.t.) 11.07.2016)

- NATO Şikago Zirvesi 20-21 Mayıs 2012 Tarihlerinde Gerçekleşti, http://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=522&id=1766, (Erişim Tarihi: 11.07.2016)
- NATO Training Mission – Afghanistan, 04 APR 2009, http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52802.htm, (Erişim Tarihi: 10.07.2016)
- NATO Zirvesi 4-5 Eylül 2014, <http://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/nato2014/nato/>, (Erişim Tarihi: 12.07.2016)
- NATO zirvesi sona erdi, 29 Haziran 2004, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/06/040629_nato_day_2.shtml, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- Nato's Role in Afghanistan, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede250110natoroleafghanistan/sede250110natoroleafghanistan_en.pdf, (Erişim Tarihi: 18.07.2016)
- NATO'ya Putin damgası, http://www.haber10.com/dunya/natoya_putin_damgasi-247782, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)
- Nawid, S. K. (2009). Tarzi and the Emergence of Afghan Nationalism: Formation of a Nationalist Ideology.(1-17). AIAS-University of Arizona.
- Neumann, I. B. (2018). Kristin Haugevik and Jon Harald Sande Lie, Kinship in International Relations Introduction and Framework, *Kinship in International Relation*. Kristin Haugevik and Iver B. Neumann (Ed). London: Routledge.
- No: 355, 17 Kasım 2014, Büyükelçi İsmail Aramaz'ın NATO Afganistan Kıdemli Sivil Temsilcisi Olarak Atanması Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-355_-17-kasim-2014_-buyukelci-ismail-aramaz_in-nato-afganistan-kidemli-sivil-temsilcisi-olarak-atanmasi-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 14.07.2016)
- No: 85, 19 Nisan 2010, Cevizcan İl İmar Ekibi Kurulması Çalışmaları Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-85_-19-nisan-2010_-cevizcan-il-imar-ekibi-kurulmasi-calismalari-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- Nuri, O.(2009). Türk Dış Politikası 1923- 1939 ya da Redd- i Miras Dönemi.2009, <http://www.tarihvebugun.org/2009/02/turk-dis-politikasi-1923-1939-ya-da.html>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018)
- Oğuz, E. (1999). *Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*, İstanbul: Cep kitapları.
- Oğuzlu, T. (2015). Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası, *Bilig*, 72, 2015,s.223- 250, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/160-published.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.11.2018)
- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: Soğuk Savaş Ertesi Üzerine Notlar, *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, (353-370)
- Ortaklığın Olgunlaşması, <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue4/turkish/special.html>, (Erişim Tarihi: 23.07.2016)
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Özcan, A. (2004). Meysir, T.D.V *İslam Ansiklopedisi*, C. 29. İstanbul: Diyanet Vakfı yay.

- Özcan, A.(2002). "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere ", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, A. Ahmetbeyoğlu (Ed.). İstanbul: TATAV yay.
- Özcan, S.A.(2010). Türk Dış Politikasında Pakistan Afganistan. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde (529-546). Burhaneddin Duran, Kemal Inat, Mesut Özcan(Ed.). Ankara: Seta Yay.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29 Yıl, (253-269).
- Özkan, A. (2002). Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu, *Avrasya Dosyası BM Özel*, 8(1), (238-257).
- Paksoy, H. B. (1991). Basmachi, Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union, Academic International Press, 4, S (5-20), http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-3/turk12.html, (Erişim Tarihi: 17.05.2015)
- Palabıyık, M.S. (2017) İngiliz Okulu. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (217-254). Ramazan Gözen (der). İstanbul: İletişim Yay.
- Palonkorpi, M.(TY). Energy Security and The Regional Security Complex Theory, <http://busieco.samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palonkorpi.pdf>, (e.t 14 02. 2015)
- Priya, G. (2004). Importance of Afghanistan in Inner Asian Geopolitics, *The Criterion An International Journal in English*, 5(III), (95-99).
- Province, J. (TY). https://en.wikipedia.org/wiki/Jowzjan_Province, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- Provincial Reconstruction Teams (PRTs), <http://www.nato.int/isaf/topics/prt/>, (Erişim Tarihi: 20.07.2016)
- Qarizadah, F. (2008). Osmanlı ve Afganistan, Erişim Tarihi: 14.04.2015, <http://faridqarizadah.blogfa.com/post-2.aspx>.
- Ramazan, R.K. (1966). *The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey*. New York: D.Van Nostrand Company Inc.
- Rasanayagam, A. (2007) *Afghanistan: A Modern History*, London: I. B. Tauris Publisher.
- Rasid, A. (2006). *Taliban: İslamiyet, Petrol, ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Agora yay.
- Regional Economic Cooperation Conference for Afghanistan, <http://mfa.gov.af/en/page/regional-economic-cooperation-conference-for-afghanistan-recca>, (Erişim Tarihi: 29.06.2016)
- Resmi gazete, TBMM Kararı, 10 Ocak 2015, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/01/20150110-1.htm>, (Erişim Tarihi: 13.07.2016)
- Resmi gazete, TBMM kararı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011012.htm#1>, (Erişim Tarihi: 13.07.2016)
- Resolute Support Mission in Afghanistan, 27 feb 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm, (Erişim Tarihi: 12.07.2016)
- Reus-Smit, C. (2012). *Konstruktivizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill (Ed.) İstanbul: Küre Yay.

- Riga Summit Declaration, 29 Nov 2006, <http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>, (Erişim Tarihi: 09.07.2016)
- Roberts, J. J. (2003). *The Origins of Conflict in Afghanistan*, Praeger Publisher.
- Roux, J.P. (2013). *Orta Asya Ve Uygarlık*, İstanbul: Kabalcı Yay.; A.B. Fazıl, (t.y) “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, 56, (60-67)
- Roy, O. (1990). *Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul: Yöneliş Yay.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul: Metis Yay.
- Rubin, B.(1995). *The Search for Peace in Afghanistan: From Buffer State to Failed State*. U.S: Yale University Press.
- Sabol, S. “Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti”, *Türkler*, Çev: Nasuh Uslu, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.589.
- Sametoğlu, F. (2011). Türkiye'nin, sağlık alanında Afganistan'a yardımlarının dünü ve bugünü, <http://www.sdplatform.com/Dergi/467/Turkiyenin-saglik-alaninda-Afganistana-yardimlarinin-dunu-ve-bugunu.aspx>, (Erişim Tarihi:07.08.2016)
- Samuels, Richard J. Carter Doctrine. <https://www.britannica.com/topic/Carter-Doctrine> (Erişim Tarihi 19.03.2015)
- Sander, O. (2000). *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, 25.baskı, Ankara: İmge Kitapevi.
- Saray, M. (TY). Afganistan, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: TDV yay.
- Saray, M. (1987). *Afganistan Ve Türkler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Saray, M. (2002). *Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yay.
- Saray, M.(1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. İstanbul: BOĞAZİÇİ Yay.
- Sarı Ertem, H. (2012). Kimlik ve Güvenlik ilişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16). ss.177 - 237
- Sarihan, Z. (1986). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu yay.
- Sarihan, Z. (2002). *Kurtuluş Savaşımızda Türk- Afgan İlişkileri*, İstanbul: Analiz Basım Yay.
- Sasaoğlu, D. (2014). NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan, <http://www.bilgesam.org/incele/1967/-nato-mudahalesi-ve-sonrasinda-afganistan/#.VfQAZrOKBdg>, (Erişim Tarihi: 04.07.2016)
- Savunmanın modernizasyonu, kriz yönetiminin güçlendirilmesi ve ortaklıkların genişletilmesi, http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20111122_nato_after_lisbon_TUR.pdf, (Erişim Tarihi: 11.07.2016)
- Scheuer, M. (2011). *Osama Bin Ladin*, USA: Oxford University Press.
- Semercioğlu, H. (2015). Atatürk Döneminde İzlenen Bölgesel Güvenlik Politikası, *C.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), (47-62)
- Sen, D. (1975) *Basic Principles of Geopolitics and History: Theoretical Aspect of History*, Delhi: Concept Publishing Company.

- Sever, M. (2001). *Şiddet ile Demokrasi Arasındaki Dünya, Düşmanını Arayan Savaş*, İstanbul: Everest Yay.
- Shahranı, M.N. (1986). State building and social fragmentation in Afghanistan: a historical perspective, ed.Ali Banuazizi; Myron Weiner, *The State, Religion And Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan*, USA: Syracuse University Press.
- Sheffer, G. kin-group kin- state, <https://pesd.princeton.edu/?q=node/253> , (Erişim Tarihi: 15.11.2018)
- Smith, A. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*, USA: Blacwell Publising.
- Smith,C. (2004). A Selection of Historical Maps of Afghanistan, <https://www.loc.gov/rr/geogmap/pub/afghanistan.html>, (Erişim Tarihi: 12.03.2015)
- Sosyal, İ. (2000). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I.Cilt(1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2002). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası: 1914-1945*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, İstanbul: Der yayınları.
- Spykman, N.J. (1942). *The Geography of the Peace*, New York: Harcourt and Brace Publisher,.
- SSCB'nin Afganistan'ı İşgali ve İç Savaş, 02 Nisan 2011, <https://asimetriksavaslar.wordpress.com/2011/04/03/200/>, (Erişim Tarihi: 01.07.2016)
- Strasbourg Kehl Summit Declaration, 4 Apr 2009, http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm, (Erişim Tarihi: 10.07.2016)
- Straub, D.P. (2014). *Great Game, The (Russia in Central Asia)*, (ed.)Timothy C. Dowling, Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond, ABC-CLIO Publisher.
- Suat İlhan "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk dünyası", Avrasya Etüdleri, Sonbahar 1995, Cilt 2, Sayı 3, s.23
- Suat, İ. (1995). "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk dünyası", *Avrasya Etüdleri*, 2(3), (23-37)
- Suganami, H. (2011). The English School, History and Theory, *Ritsumeikan International Affairs*, 9, (27-50).
- Sunar, B. (2013). Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18(3), (431-454)
- Sümer, F. (2004). Kaçarlar, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24. İstanbul: TDV yay.
- Şener, B. (2014). Dış Politikada Yumuşak Güç Olgusu, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2014/02/10/7423/dis-politikada-yumusak-guc-olgusu>, (Erişim Tarihi: 17.05.2016)
- Şeyhanlioğlu, H. (2009). İslamcılık ve İttihad-ı İslam Düşüncesinin Doğuş Süreci ve Temel Öğeleri (The Birth Process of Islamism and the Idea of the Unity of Islam, and Basic Fundamentals)", *Köprü 3 Aylık Fikir Dergisi*, Sayı 108, <http://www.koprudergisi.com>, (Erişim Tarihi: 18.05.2015)

- Şimşir, B.N. (1993). *Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Şimşir, B.N. (1999). *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B.N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Şirvanlı, A.H.E. (1995). *Seyahatname: Hindistan, Svat, Afganistan*, Hürmen, Fatma Rezan (Çev). İstanbul: Arma Yay.
- T.C Ekonomi Bakanlığı web sayfası, www.ekonomi.gov.tr, (Erişim Tarihi: 27.07.2016)
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, Dış Ticaret Bilgi Sistemi, www.ekonomi.gov.tr (Erişim Tarihi: 27.07.2016)
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013 Afganistan ülke raporu
- Tanman, M. B. (1988). *Afganî Tekkesi*, T.D.V.İ.A, Cilt. I, İstanbul: TDV yay.
- Tanrısever, O.F. (2013). Turkey's Evolving Role in the Security of Afghanistan and Central Asia since 9/11: Sources and Limitations of Ankara's Soft Power. Oktay F. Tanrısever (Ed.) *Afghanistan and Central Asia: NATO's Role in Regional Security Since 9/11* inside (155-170). Amsterdam: IOS press.
- Tarihçe, <http://www.sivaspmio.pol.tr/Sayfalar/Tarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 19.07.2016)
- Tarihçemiz, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-222>, (Erişim Tarihi: 05.08.2016)
- Tarzi, Ö. (2014). *İki Kral Bir Lider*, İstanbul: Paloma Yay.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara: Uşak Yayınları.
- Tate, G. P. (1911). *The Kingdom of Afghanistan: A Historical Sketch*, India: D.K. Publishing House.
- TC. Ekonomi Bakanlığı, , <http://www.ekonomi.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27.07.2016)
- TC.Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü,13.7.2004, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0864.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.07.2016)
- Tekin, A. (2016). *Enver Paşa ve Dönemi*, İstanbul: Kariyer Yay.
- Tekin, B.Ç& Tekin, R.B (2014). Ak Parti dönemi Türk dış politikasının ekonomi politiği: Neo-liberal dönüşüm bağlamında bir değerlendirme, Rasim Özgür Dönmez (Ed). *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politiği* içinde (35-72). Bursa: Dora Yay.
- Tezkan, Y. ve Taşar M. M.(2013). *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Ülke Yay.
- The State the Afghan Economy, <http://www.afghan-web.com/economy/econstate.html>, (Erişim Tarihi: 27.07.2016)
- The UK's work in Afghanistan, <https://www.gov.uk/government/publications/uks-work-in-afghanistan/the-uks-work-in-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 13.07.2016)
- TIKA Afganistan proje ve faaliyetler 2014, <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/Afganistan-faaliyet-.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.08.2016)

- TİKA Mezari Şerif'te 42 derslikli okul inşa etti, <http://www.milliyet.com.tr/tika-mezari-serif-te-42-derslikli-okul-ankara-yerelhaber-828890/>, (Erişim Tarihi: 06.08.2016)
- TİKA Raporları, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/trky_raporlari-24, (Erişim Tarihi: 05.08.2016)
- Tol, E. D. (2001). Afganistan'da Kurtların Dansı, *Birikim Dergisi*, 150, (96-105).
- Torun, A. (2015) İngiliz okulu perspektifinden NATO'nun Kosova Müdahalesi, Sibel Turan, Nergiz. Ö.Köroğlu ed. *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar* içinde (167-185). İstanbul: Dora Yay.
- Trade map, [http://www.trademap.org/\(X\(1\)S\(et3vrl55rmyurs55ez2cdn3s\)\)/Bilateral_TS.aspx](http://www.trademap.org/(X(1)S(et3vrl55rmyurs55ez2cdn3s))/Bilateral_TS.aspx), (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- Transcript: Bin Laden video excerpts, 27 december 2001, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1729882.stm (Erişim Tarihi:02.07.2016)
- Treaty of Lausanne, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne, (Erişim Tarihi:19.05.2015)
- Trilateral Summit between Afghanistan-Turkey-Pakistan Kicks Off in Istanbul, <http://president.gov.af/en/news/4535>, (Erişim Tarihi: 25.06.2016)
- TSK, Kabil Bölge Komutanlığı'nı devraldı, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/6297631.asp> (Erişim Tarihi: 18.07.2016)
- Turan, T. (2011). Esin Tüylü Turan, Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Saadabat Paketi'nin İmzalanmasının Yansımaları, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, (1749-1767).
- Turkey's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations, http://www.mfa.gov.tr/iv_european-security-and-defence-identity_policy-esdi_p_en.mfa, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- Turkey-Afghanistan-Pakistan trilateral summit held in Ankara, 13 Aralık 2012, <http://www.dunya.com/mobi/news-in-english/flash-news/turkey-afghanistan-pakistan-trilateral-summit-held-in-ank-174624h.htm>, (Erişim Tarihi: 26.06.2016)
- Turkey's Foreign Policy 1958 – Speech: Speech of Foreign Minister Fatin Rustu Zorlu, November 16, *Turkish Weekly*
- Türk askeri Afganistan'a gidiyor,(t.y), <http://arsiv.ntv.com.tr/news/116120.asp>, (Erişim Tarihi: 03.07.2016)
- Türk, F. (2015). İngiliz Okulu (Uluslararası Toplum): Özbekistan'da insan hakları Örnek Olayı *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar* içinde (136-165). Sibel Turan, Nergiz Ö.Köroğlu (Ed.). İstanbul: Dora Yay.
- Türkiye - Afganistan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması İlk Tur Müzakereler Yapıldı, <http://www.gib.gov.tr/turkiye-afganistan-cifte-vergilendirmeyi-onleme-anlasmasi-ilk-tur-muzakereler-yapildi>, (e.t 15.10.2018)
- Türkiye Afganistan Antlaşması, https://tr.wikisource.org/wiki/1921_Afganistan-T%C3%BCrkiye_Antla%C5%9Fmas%C4%B1, (Erişim Tarihi: 28.07.2016)

- Türkiye ile ticaret, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Afganistan/>, (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- Türkiye Maarif Vakfı, Afganistan'da FETÖ İltisaklı Okulları Devrıldı, t.y, <https://turkiyemaarif.org/post/7-turkiye-maarif-vakfi-afganistan-da-feto-iltisakli-okullari-devraldi-386>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Türkiye Pakistan Afganistan üçlü zirvesi, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/670959-turkiye-afganistan-pakistan-3lu-zirvesi>, (Erişim Tarihi: 24.06.2016)
- Türkiye, Afganistan Pakistan üçlü zirvesi yarın, <http://www.trtturk.com/haber/turkiye-afganistan-pakistan-uclu-zirvesi-yarin-19195.html>, (Erişim Tarihi: 26.06.2016)
- Türkiye, <http://www.worldbank.org/tr/country/turkey>, (Erişim Tarihi: 27.07.2016)
- Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları, [http://www.mfa.gov.tr/i-turkiye_nin-uluslararasi-guvenlik-perspektifi.tr.mfa,\(e.t](http://www.mfa.gov.tr/i-turkiye_nin-uluslararasi-guvenlik-perspektifi.tr.mfa,(e.t), 17.11.2018)
- Türkiye'den BM'ye Afganistan katkısı (A.A), <http://t24.com.tr/haber/turkiyeden-bmye-afganistan-katkisi-kabil-aa,85565>, (Erişim Tarihi: 01.08.2016)
- Türkiye'nin Afganistan konusundaki tavrı değişmedi, 29 Kasım 2006, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-afganistan-konusunda-tavri-degismedi-5525523>, (Erişim Tarihi: 09.07.2016)
- Türkiye'nin barışı destekleme harekâtına katkıları, <http://www.tsk.tr/UluslararasiIliskiler/BarisiDestekleme>, (Erişim Tarihi: 14.07.2016)
- Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri Ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 05.08.2016)
- Türkiye-Pakistan-Afganistan üçlü zirvesi, 01 Nisan 2009, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/52692/Turkiye-Pakistan-Afganistan_uclu_zirvesi.html, (Erişim Tarihi: 23.06.2016)
- Tüzün, Ç. Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinde İş Konseylerinin Rolü, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-ekonomik-iliskilerinde-is-konsejlerinin-rolu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 30.07.2016)
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih(1789-1995)*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi. *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.137-138.
- Urban, M. (1990). *War in Afghanistan*, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Uysal, H. (1996). *Adı Afganistan*, Ankara: Öteki Yay.
- Uzgel, İ. (2004). İstanbul NATO Zirvesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), (255-260)
- Uzgel, İ. (2009). Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* C.1, 1919- 1980 içinde (317-313). İstanbul: İletişim Yay.
- Üçlü Doruk Toplantısı Sonrasında Yayımlanan Ankara Bildirisi, 30.04.2007, <http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/7295/uclu-doruk-toplantisi-sonrasinda-yayimlanan-ankara-bildirisi.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2016)

- Ülger, İ.K. (1999). Taliban: Afganistan'da Pax American'nın İslamcı Militanı, *Avrasya Dosyası: Afganistan-Pakistan Özel*, 4(3-4), (94-110)
- Ülkü, İ. (2003). *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*. İstanbul:Kum Saati Yay.
- Viotti, P.R. ve Kauppi, M. V. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*. (çev.ed. Metin Aksoy). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık
- Wahab, S. ve Youngerman B. (2007). *A Brief History of Afghanistan*, New York: Infobase Publishers
- Wallerstein, İ. (1998). *Jeopolitik ve Jeokültür*, İstanbul: İz Yay.
- Watkins, M. B. (1963). *Afghanistan Land In Transition*, Princeton.
- Wendt, A. (1987). The Agent-structure Problem in International Relations Theory, *International Organizations*, vol.1 41(3), (335-370).
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. (çev. H.S.Ertem,Ömer İhlamur,G.S) İstanbul:Küre Yayınları
- Wendt, A. E. (2013). Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası, *Uluslararası İlişkiler*, 10(39). (3-43).
- Westermeyer, G. (2013). *The Impact of Private Actors on Security Governance*. Germany: Springer.
- Wight, M. (1986). *Power Politics*, Hedley Bull ve Carsten Holbraad (ed.), London: Penguin.
- Wight, M. (1977). *Systems of States*, Leicester: England: Leicester University Press.
- Yaman, D. (2006) Nato'nun Yeni Görevi: 'Terörizmle Mücadele' ve Bu Eksende Atılan Adımlar, *Uluslararası Hukuk ve Politika* 2(7), (41-53), <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/1QqRJrx5KDzsmMqaFSfA48u6RPjbkz.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.07.2016)
- Yavaş, G. (2013). Bölge, Bölgeselleşme ve Güvenlik'. Hasret Çomak, Caner Sancaktar (Ed.) *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* içinde (191-215). İstanbul: Beta Yay.
- Yavuz, H. (1989). Ahmet Hulusi Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: TDV yay.
- Yazıcı, O. (2002). Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları". Yay. Haz. A. Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar* içinde (51-82). İstanbul: TATAV yay.
- Yazıcı, O. (2006). Gılcayların Menşei, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, cilt:IV, sayı:1(31-45).
- Yazıcı, O. (2010). Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihî Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri, *History Studies: International Journal of History*, Vol 2/1, (219-237).
- Yazıcı, O. (2011). Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmud Tarzı ve Siracü'l- Ahbar Gazetesinin Rolü, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 193, (11-12).
- Yazıcı, O. (2012). Afganistan'ın Jeopolitik Önemi', *Sosyologca*, Sayı 3, (273-276)
- Yazıcı, T. (t.y.). Feth Ali Şah, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, İstanbul: TDV yay.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955-1959), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (85-100)

- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2(9-34).
- Yetim, F. (2006). Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), (204-226).
- Yılmaz, M.E. (2013). *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Bursa: Dora yay.
- Zadeh, P.M. (2006) The Partitioning of Eastern Provinces of Iran. Pirouz Majtahed Zahed ed. *Boundary Politics and International Boundaries of Iran* içinde (161-187). Florida: Universal Publishers.
- 11 Eylül Saldırıları, <http://www.incanews.net/yazar/usame-bin-ladin/30/11-eylul-saldirilari>, (Erişim Tarihi: 02.07.2016)
- 200511 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/ilgili_genelgeler-243, (Erişim Tarihi: 05.08.2016)
- 2013 Yılına Girerken Dış Politikamız, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/butce_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2016)
- 2014 yılına girerken dış politikamız, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2014-yilina-girerken-dis-politikamiz.pdf, (Erişim Tarihi: 23.07.2016)
- 3'lü zirvede 5. Toplantı, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/206426/3_lu_zirvede_5_toplanti.html#, (Erişim Tarihi: 23.06.2016)
- 30 Kasım 2006, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık TAN'ın Haftalık Olağan Basın Toplantısı, 30 Kasım 2006, http://www.mfa.gov.tr/30-kasim-2006_-_disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 08.07.2016)

ÖZGEÇMİŞ

Gamze Kaya, 1986 yılında İstanbul’da doğdu. İlk ve Orta Öğretimini Nuri Örs İlköğretim Okulunda, liseyi Rıfat Canayakın Lisesinde okudu. 2005 yılında Girne Amerikan Üniversitesinde başladığı lisans eğitimini 2010 yılında tamamladı. 2013 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Tezsiz Yüksek Lisans Programı’na başladı, proje aşamasında Yalova Üniversitesine yatay geçiş yaptı. Halen Yalova Üniversitesi öğrencisidir.

